

ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ

**A COMPARATIVE STUDY OF ENLIGHTENMENT OF
MAHAKASSAPATHERA AND ANANDATHERA**

พระมหาวาสุเทพ ญาณเมธี (น้ำพุ)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุนิพนธ์ของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ

พระมหาวาสุเทพ ญาณเมธี (น้ำพุ)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A comparative study of enlightenment of
Mahakassapathera and Anandathera**

Phramahawasuthep N̄anamedhi (Namphu)

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุมรรณของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา วิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล)

กรรมการ

(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฺฒโธ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาวาสูเทพ ญาณเมธี)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ
ผู้วิจัย : พระมหาवासเทพ ญาณเมธี (น้ำพุ)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ : พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
วันเสร็จสมบูรณ์ : ๑๙ มกราคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๒ อย่าง คือ เพื่อศึกษาการสั่งสมบารมีและประวัติของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ และเพื่อเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ โดยการศึกษาข้อมูลจาก คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือทั่วไป เอกสาร ตำรา ผลงานทาง วิชาการ และรายงานการวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาเรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา นำเสนอ ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่า

การบรรลุธรรม คือ การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ได้แก่ จิตมีสภาพดับกิเลส ตัณหาและอุปาทานที่บรรลุถึงโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในแต่ละระดับต่างๆ คือ พระอรหันต์ ได้แก่ พระอริยบุคคลชั้นสูงสุด ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัปปตปรามาส กามราคะ ปฏิกษะ รุปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา รongลงมาเป็นพระอนาคามี ละสังโยชน์ได้ ๕ ข้อต้น ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัปปตปรามาส กามราคะ ปฏิกษะ ส่วนพระสกิทาคามี ละสังโยชน์ได้ละ ๓ ข้อต้น และทำข้อกามราคะ และปฏิกษะให้เบาบางลง และพระโสดาบันละได้ ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัปปตปรามาสได้เด็ดขาด

ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปะ เดิมมีชื่อปิปผลิ เกิดในสกุลพราหมณ์ กัสสปโคตร แคว้นมคธรัฐ ออกบวชโดยรับโอวาท ๓ ข้อจากพระพุทธเจ้า ส่วนพระอานนทเถระเกิดในตระกูลกษัตริย์ ศากยะโคตร กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นศากยะ การบำเพ็ญบารมีธรรมโดยปฏิบัติธรรมในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงบัญญัติและทรงปฏิบัติเป็นแบบอย่าง ในอดีตชาติพระมหากัสสปเถระได้บำเพ็ญบารมีโดยตั้งจิตปรารถนาเป็นพระสาวกผู้ถืออุดงค์ เมื่อเป็นพระอรหันต์ จึงได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะด้านถืออุดงค์ ส่วนพระอานนทเถระได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะ ๕ ด้าน ได้แก่ มีสติ มีคตติ มีความเพียรดี เป็นพหูสูต และเป็นยอดภิกษุด้านพุทธปฏิภาน

การเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระเถระพบว่า พระมหากัสสปเถระได้ปฏิบัติโดยอาศัยโอวาทของพระศาสดาที่ทรงประทานให้ และการถืออุดงค์ ๑๓ ข้อ อย่างเคร่งครัด แล้วจึงเจริญวิปัสสนาตามหลักมหาสติปัฏฐานในหมวดกายานุปัสสนา จนสติมีกำลังเป็นสติสังวร ชมราคะ จนจิตสงบด้วยสมณะและวิปัสสนาได้บรรลุพระนิพพาน ส่วนพระอานนทเถระเริ่มปฏิบัติด้วยการเจริญกายคตาสติในสัมปชัญญะบรรพและได้บรรลุธรรมในขณะที่กำลังเอนกายลงนอน ยกเท้าพ้นจากพื้น ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน จิตของท่านได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

Research Paper Title : A Comparative Study of Enlightenment of Mahakassapathera and Anandathera
Researcher : Phramahawasuthep Nānamedhi (Namphu)
Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)
Research paper Supervisor
: Phrakrupipithvarakijjanukan, Dr., B.A., (Buddhist and Philosophy), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
Date of Completion : January 19, 2018

Abstract

This research paper is of 2 objectives, 1) to study the perfection-accumulating between Mahakassapathera and Anandathera and 2) to compare their enlightenment by collecting the data from the Tipitaka, commentaries, sub-commentaries, academic texts and other related research works. The mentioned documents are composed, written in descriptive style and finally checked by the experts. From the study, the findings were that,

The attainment of Dhammas is the realization of the Four Noble Truths. It refers to where the mind state reaches the extinguishing of all defilements, craving and attachment attaining 9 transcendences; 4 paths, 4 fruits and Nibbana, becoming Noble One among various states, Arahanta is the highest Noble One who can get rid of 10 fetters namely, Sakkāyadiṭṭhi, Vicikicchā, Sīlapbataprāmāsa, Kāmarāga, Paṭigha, Rūparāga, Urūparāga, Māna, Uddhacca and Avijjā. The lower level is Anāgāmī who can get rid of 5 fetters, namely, Sakkāyadiṭṭhi, Vicikicchā, Sīlabbataprāmāsa, Kāmarāga, Paṭigha, Sakadāgāmī can get rid of 3 defilements and can lessen Kāmarāga and Paṭigha and Sotāpanna can be away from three defilements; Sakkāyadiṭṭhi, Vicikicchā, Sīlapbataprāmāsa completely.

Life story and perfection-accumulating of Mahakassapathera named as Pippili who was born in Kassapa Brahmin family in Magadha state. He ordained by receiving 3 homilies from Buddha but Anandathera was born in King family, Sakya clan in Kabilavatthu, Sakya state. The perfection accumulation by following virtues taught and followed by various Buddha as practical discourse was a Buddhist tradition. In previous life, Mahakassapathera had accumulated the perfect virtues by making a wish to be a Bhikkhu who practices Dhutanga or austerity, after entering Arahantaship was praised by Buddha as excellent disciple in Dhutanga observing while Anandathera was praised as an excellent disciple in 5 virtues; being mindful, well going, great effort, learned, and excellency in Buddha's attendant.

In respect of attainment comparison, it found that Mahakassapathera had practiced by listening the teachings given by Buddha and observed 13 Dhutanga strictly then cultivating insight based on Mahāsatiṭṭhāna in contemplation on body section with powerful mindfulness until it restrains by mindfulness, suppressing lust, calmful with tranquility and insight meditation until attaining Nibbana, but Anandathera started insight by following mindfulness occupied with the body in awareness section and finally he attained Arahantaship while bending his back to sleep, rising up foot, laying his head to pillow. His mind become perfect enlightened.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้า ๆ ขอประทานโอกาส กราบขอบพระคุณ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ และเจ้าอาวาสวัดพิชัยญาติการาม วรวิหาร เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

กราบขอบพระคุณหลวงพ่อภัททันตवासวมหาเถระ มหาสีโรวาทาจารย์สาธิต ผู้เป็นประธานวิปัสสนาจารย์และสอบอารมณ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนา สำนักมหาสีสาสนเยกต์ท่า กรุงย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ รวมทั้งวิปัสสนาจารย์อีก ๒ ท่าน คือ พระอาจารย์ภัททันตอินทาสักกะ และพระอาจารย์ภัททันตัมมรักขิตตะเป็นอย่างยิ่ง ขอขอบพระคุณพระวิปัสสนาจารย์ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี จังหวัดนครราชสีมา โดยมีพระภิกษุวิปัสสนาจารย์ ธรรมโมลี เป็นประธานพระวิปัสสนาจารย์ และ พระสมุห์มานัส อคคฺปญฺโญ, พระสมโฆชน อินทวิริโย, พระวิปัสสนาจารย์ผู้สอบอารมณ์ เมื่อครั้งปฏิบัติธรรมที่ศูนย์ปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี อำเภอบางบาล จังหวัดนครราชสีมา

กราบขอบพระคุณพระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระมหาโกมล กมล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาหลีศึกษาพุทธโฆส และพระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธรรมโสภโณ รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่เมตตาให้คำปรึกษา ดูแลเอาใจใส่แนะนำข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย

กราบขอบพระคุณพระครูพิพิธธรรมาภิบาล, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ พระมหาบุญศรี ญาณวุฑโฒ, พระประเทือง ขนฺติโก, พระจักรพงษ์ ปิยธมฺโม, รศ. ดร. เวทย์ บรรณกรกุล, ดร. ชัยชาญ ศรีหานู ที่ได้กรุณาแนะนำวิธีการเขียนสารนิพนธ์ ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสามารถทำได้ และดูแลแนะนำมาตลอด พร้อมทั้งคณาจารย์ และเจ้าหน้าที่ประจำวิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ช่วยให้คำแนะนำ ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัยทุกท่าน

กราบขอบพระคุณ พระราชสุวัฒนาภรณ์, ดร. เจ้าอาวาสวัดพิบูลทอง พระอารามหลวง จังหวัดสิงห์บุรี พระมหาวิจิตร กลยาณจิตโต เจ้าอาวาสวัดมหาสวัสดิ์ศรัทธาบุรณาราม และขอบคุณ นายจงปอง น้าพุ นางอุบล น้าพุ นางสาวภัทรนิษฐ์ ลัทธจิโรสกุล ที่ให้ความช่วยเหลือ ทั้งด้านที่พักอาศัยและปัจจัยในการศึกษาเล่าเรียน ตลอดถึงการให้กำลังใจตลอดมา

กราบขอบคุณสหธรรมิกทุกท่านผู้เกี่ยวข้องทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้ ปัญญาอันสงส์ที่เกิดจากสารนิพนธ์นี้ ผู้ศึกษาขอน้อมถวายบูชาคุณพระรัตนตรัยและขอมอบถวายเป็นธรรมบรรณาการแต่บิดามารดา คุณครู อุปัชฌาย์ คณาจารย์ที่ประสิทธิ์ประสาท คุณงามความดีและความรู้ ขอผลานิสงส์แห่งคุณความดีในการศึกษาครั้งนี้และโอกาสในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตลอดทั้งคุณประโยชน์แห่งสารนิพนธ์เล่มนี้ จงเป็นผลสำเร็จ ต่อการบรรลุมรรค ผล นิพพานแก่ทุกคนๆ ด้วยเทอญ

พระมหาवासูเทพ ญาณเมธี

๑๙ มกราคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ ประวัติและการสังฆบารมีของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ	๑๐
๒.๑ การสังฆบารมีในพระพุทธศาสนา	๑๐
๒.๑.๑ นิยามของบารมี	๑๐
๒.๑.๒ ระดับบารมี	๑๒
๒.๑.๓ ประเภทของบารมี	๑๓
๒.๑.๔ หลักการสังฆบารมี	๑๕
๒.๒ ประวัติของพระมหากัสสปเถระ	๒๒
๒.๒.๑ การสังฆบารมีของพระมหากัสสปเถระ	๒๒
๒.๒.๒ ชาตินิคมของพระมหากัสสปเถระ	๒๓
๒.๒.๓ การออกบวชของพระมหากัสสปเถระ	๒๓
๒.๒.๔ การบรรลุนิคมของพระมหากัสสปเถระ	๒๕
๒.๒.๕ คุณลักษณะเฉพาะของพระมหากัสสปเถระ	๒๗
๒.๒.๖ บทบาทสำคัญภายหลังการบรรลุนิคมของพระมหากัสสปเถระ	๒๙
๒.๒.๗ พระมหากัสสปเถระนิพพาน	๓๒
๒.๓ ประวัติของพระอานนทเถระ	๓๓
๒.๓.๑ การสังฆบารมีของพระอานนทเถระ	๓๓

๒.๓.๒	ชาติภูมิของพระอานนทเถระ	๓๕
๒.๓.๓	การออกบวชของพระอานนทเถระ	๓๖
๒.๓.๔	การบรรลุลัทธิของพระอานนทเถระ	๓๗
๒.๓.๕	คุณลักษณะเฉพาะของพระอานนทเถระ	๓๗
๒.๓.๖	บทบาทสำคัญภายหลังการบรรลุลัทธิของพระอานนทเถระ	๔๑
๒.๓.๗	พระอานนทเถระนิพพาน	๔๒
๒.๔	สรุปท้ายบท	๔๓
บทที่ ๓	เปรียบเทียบการบรรลุลัทธิของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ	๔๔
๓.๑	ศึกษาการบรรลุลัทธิในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๔
๓.๑.๑	ความหมายของการบรรลุลัทธิ	๔๔
๓.๑.๒	หลักธรรมที่สำคัญต่อการบรรลุลัทธิ	๔๘
๓.๑.๓	หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุลัทธิ	๕๓
๓.๑.๔	ผลของการบรรลุลัทธิตามประเภทของบุคคล	๕๘
๓.๒	เปรียบเทียบการบรรลุลัทธิของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ	๖๓
๓.๒.๑	วิธีการปฏิบัติธรรมของพระมหากัสสปเถระ	๖๓
๓.๒.๒	หลักธรรมที่สนับสนุนการบรรลุลัทธิของพระมหากัสสปเถระ	๖๔
๓.๒.๓	การปฏิบัติเพื่อบรรลุลัทธิของพระมหากัสสปเถระ	๖๖
๓.๒.๔	วิธีการปฏิบัติธรรมของพระอานนทเถระ	๖๗
๓.๒.๕	หลักธรรมที่สนับสนุนการบรรลุลัทธิของพระอานนทเถระ	๖๘
๓.๒.๖	การปฏิบัติเพื่อการบรรลุลัทธิของพระอานนทเถระ	๗๒
๓.๓	คุณวิเศษระดับความเป็นพระอรหันต์ของพระมหากัสสปะกับพระอานนท	๗๔
๓.๓.๑	คุณวิเศษของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ	๗๔
๓.๓.๒	บรรลุเป็นพระเทววิชชบุคคล	๗๕
๓.๓.๓	บรรลุเป็นพระสัมภีที่ปัตตบุคคล	๗๖
๓.๓.๔	บรรลุวิโมกข์ ๘	๗๗
๓.๓.๕	บรรลุเป็นพระฉฬภิญญบุคคล	๗๘
๓.๔	สรุปท้ายบท	๘๐
บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๘๑
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๘๑
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๘๒
บรรณานุกรม		๘๔
ภาคผนวก		๘๗
ประวัติผู้วิจัย		๑๐๑

สารบัญตาราง

เรื่อง

ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระ
กับพระอานนทเถระ

หน้า

๗๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ มีหลักการใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎก โดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๘/๒๖๖-๒๗๗. หมายถึง ที่มณิกาย ปาฎีกาวคคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๑๑ ข้อ ๓๕๘ หน้า ๒๖๖-๒๖๖. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐

ที่.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๗-๔๑๘. หมายถึง ที่มณิกาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๑ ข้อ ๓๕๘ หน้า ๔๑๗-๔๑๘. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐

การอธิบายบอกอักษรย่อในสารนิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในสารนิพนธ์เท่านั้น ดังนี้

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ			ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๒	วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิมังค (ภาษาไทย)
๔	วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคคปาลี (ภาษาบาลี)
	วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๖-๗	วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค (ภาษาไทย)
๘	วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ			ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีมณิกาย สีสันชวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีมณิกาย มหาวคคปาลี (ภาษาบาลี)
	ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีมณิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีมณิกาย ปาฎีกาวคคปาลี (ภาษาบาลี)
	ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีมณิกาย ปาฎีกาวรรค (ภาษาไทย)
	ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสกปาลี (ภาษาบาลี)
	ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสก (ภาษาไทย)
๑๔	ม.อ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อูปริปณาสกปาลี (ภาษาบาลี)
	ม.อ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย อูปริปณาสก (ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
๑๗	ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย ชั้นชวารวรรค (ภาษาไทย)

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๘	ส.สหา.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวรรคคปาติ (ภาษาบาลี)
๑๙	ส.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
	อง.ทุก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
	อง.ติก.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ติกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
	อง.ติก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๓	อง.นวก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย นวกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
	ขุ.สุ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
๒๘	ขุ.ชาม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก (ภาษาไทย)
๒๙	ขุ.ม.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(บาลี)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ปฏิสम्मิกัทมคคปาติ (ภาษาบาลี)
	ขุ.ป.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย ปฏิสम्मิกัทมรรค (ภาษาไทย)
๓๒	ขุ.อป.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย อปทาน (ภาษาไทย)
๓๓	ขุ.พุทธ.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย พุทธวงศ์ (ภาษาไทย)
	ขุ.จரிய.	(ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย จரியปิฎก (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๔	อภิ.สง.	(ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
๓๕	อภิ.วิ.	(บาลี)	= อภิธรรมปิฎก	วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
	อภิ.วิ.	(ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ (ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ได้แก่ อรรถกถา โดยใช้อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒ และอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๕๕ เล่ม ๒๕๖๐ มีหลักการใช้คำย่อโดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บ ฉบับที่ใช้แล้วตามด้วย เล่ม/ชื่อ/หน้า เช่น

ขุ.ธ.อ (บาลี) ๒/๑๙/๓๕๒ หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา ฉบับภาษาบาลี เล่ม ๒ ข้อ ๑๙ หน้า ๓๕๒. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๒

การอธิบายบอกอักษรย่อในสารนิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในสารนิพนธ์เท่านั้น ดังนี้

อรรถกถาพระสูตรต้นปิฎก

คำย่อ			ชื่อคัมภีร์		ภาษา
ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	ปาฎีกาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มูลปณณาสกอรรถกถา (ภาษาไทย)
ส.สพ.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	สพายนววรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	เอกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	ติกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	จตุกกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
อง.นวก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มโนรณปุรณี	นวกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ข.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ธมมปทอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	สุตตนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	เถรคาถาอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	สทฺธมมปฺปกาสินี	ปฏิสมภิทามคคอฎฐกถา (ภาษาบาลี)

ค. คำย่อหนังสือที่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์หรือสถานที่พิมพ์

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คำย่อเกี่ยวกับหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ ที่ได้จัดพิมพ์โดยไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ หรือสถานที่พิมพ์ ดังนี้

ม.ป.ป.	=	ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์
ม.ป.ท.	=	ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลกเมื่อ ๔๕ ปีก่อนพุทธศักราช ในดินแดนชมพูทวีป ซึ่งในปัจจุบัน อยู่ติดกับประเทศอินเดียและเนปาล เป็นต้น โดยเริ่มขึ้นในวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาแก่พวกปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕^๑ ตรงกับวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ (ขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘) จากวันนั้น เป็นต้นมา พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกออกเผยแผ่ศาสนธรรมไปทั่วชมพูทวีป ทำให้พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองและแผ่ขยายไปอย่างรวดเร็ว มีผู้เลื่อมใสศรัทธาเพิ่มมากขึ้น พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ เพราะเป็นส่วนหนึ่งของพระรัตนตรัย^๒ พระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาล ส่วนใหญ่เป็นผู้บรรลุธรรมตามสมควรแก่ธรรม โดยมีปฏิภาณในการประพฤติตนเป็นแบบอย่างของพุทธบริษัท และดำรงรักษา พระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงตรัสเอาไว้ การเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้าทรงมุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟังเป็นหลัก ไม่ทรงแสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ มีจิตประกอบด้วย พระเมตตา พระกรุณาคุณ และพระบริสุทธิ์คุณ

บุคคลผู้จะบรรลุธรรมนั้น สิ่งสำคัญประการแรก คือ การศึกษาถึงหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมโดยเฉพาะ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในวาระต่างๆ กัน เพื่อให้เหมาะกับจริตนิสัยของแต่ละบุคคล โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ละหมวดธรรมมีความสมบูรณ์อยู่ในตัว ซึ่งผู้ปฏิบัติธรรม จะถือหลักธรรมหมวดไหนในการปฏิบัติก็สามารถบรรลุธรรมได้ เช่น เดียวกัน เปรียบเหมือนแม่น้ำทุกสายย่อมไหลลงสู่มหาสมุทร ฉะนั้น การปฏิบัติธรรมตามหมวดธรรมใด ย่อมนำไปสู่การบรรลุธรรมได้ ฉะนั้น โดยสรุปการปฏิบัติธรรมนั้นมี ๒ วิธี คือ สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะต้องปฏิบัติควบคู่กันไป โดยเฉพาะวิปัสสนากรรมฐาน ถือว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติธรรม ถ้าผู้ปฏิบัติสามารถยกจิตเข้าสู่วิปัสสนาญาณได้ การปฏิบัติวิปัสสนาก็จะบรรลุธรรมมรรคผลได้ จึงส่งผลให้การเผยแผ่ศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า จึงเกิดประโยชน์ อันทำให้ประชาชนจำนวนมากเกิดศรัทธา ออกบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา จนเกิดมีพระสาวกที่สำคัญๆ หนึ่งในนั้น คือ พระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ ทั้ง ๒ ท่านนี้ จึงมีบทบาทช่วยเผยแผ่ศาสนาที่สำคัญยิ่ง

พระมหากัสสปเถระ เดิมชื่อ ปิณฑลิมาภพ เรียกตามโคตรว่ากัสสปะ เมื่อมีอายุได้ ๒๐ ปี บิดามารดาได้เสียชีวิตให้ท่านแต่งงานเพื่อดำรงวงศ์ตระกูลแต่ปิณฑลิมาภพก็ปฏิเสธเสียทุกครั้ง โดยกล่าวว่า จะอยู่ปฏิบัติท่านทั้งสองตราบเท่าที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ ก็ต่อเมื่อท่านทั้งสองล่วงลับไปแล้วท่านจะ

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐/๑๕.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

บวช พระมหากัสสปเถระเห็นพระพุทธองค์ ก็เกิดความเลื่อมใสอย่างสูงสุด คิดว่าท่านผู้นี้จะเป็นพระศาสดาของเรา เราบวชอุทิศพระศาสนาพระองค์นี้ จึงเดินเข้าไปไหว้ แล้วกราบทูลปวารณาตนเป็นสาวก ซึ่งเป็นการเข้าถึงด้วยวิธียอมเป็นศิษย์ โดยการกล่าวว่า “ข้าพระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก” ๓ ครั้ง การถวายสักการะต่อพระพุทธองค์ โดยสาวกผู้มีจิตเลื่อมใสทุ่มเทจิตใจทั้งหมดอย่างนี้ และได้ทำความเคารพอย่างยิ่งปานนี้ เหมือนเช่นที่พระมหากัสสปเถระกระทำต่อพระพุทธองค์นี้ ท่านเปรียบเอาไว้ว่า ถ้าพระมหากัสสปเถระกระทำ การเคารพเช่นนี้ ต่อผู้อื่นที่มีใช้พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ศีรษะของผู้นั้น “พึงหลุดจากคอ เหมือนกับตาลสุกหล่นฉะนั้น” พระมหากัสสปเถระมีอายุยืน ต่อมาหลังพุทธปรินิพพาน จึงนับได้ว่าท่านเป็นประธานของเหล่าภิกษุหลังพุทธปรินิพพาน

พระอานนทเถระ เดิมเป็นเจ้าของชายชาวสัทกเก เป็นพระโอรสของเจ้าอมิตทนะ พระอนุชาในพระเจ้าสุทโธทนะแห่งแคว้นสัทกเก ท่านประสูติที่พระตำหนักของพระบิดา ท่านประสูติวันเดียวกับเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อพระพุทธเจ้าประทับที่อนุปิยนิกมของพวกมัลลกะษัตริย์เจ้าอานนทได้ตามเสด็จพระเจ้าภัททิยะ เจ้าอนุรุธะ เจ้าภคคุ เจ้ากิมพิละและเจ้าเทวทัต กับอุบาสีซึ่งเป็นช่างกลบ กอบบวชพร้อมกัน เมื่อได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว เจ้าชายทั้ง ๖ พระองค์ กราบทูลขอให้บวชอุบาสีก่อน เจ้าชายบวชภายหลัง จะได้ลูกต้อนรับ ทำอัญชลีกรรมสามิจิกรรม เพื่อเป็นการลดความถือตัวว่าเป็นเจ้าศากยะ และเมื่อท่านบวชแล้ว ท่านได้เป็นพระอรหันต์หลังพุทธปรินิพพาน ได้รับการสรรเสริญจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เป็นเอตทัคคะ (เลิศ) ๕ ประการ คือ มีสติ รอบคอบ มีคติ คือความทรงจำแม่นยำ มีความเพียรดี เป็นพหูสูต เป็นยอดของภิกษุผู้ปฏิบัติพระพุทธรูป

พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสถึงคุณค่าและความสำคัญของความเป็นโสดาบันอย่างมากมาย ดังจะทรงเร่งเร้าให้เวไนยชนหันมาสนใจภูมิธรรม เช่น การบรรลุโสดาปัตติผล ดีกว่าการได้ไปสวรรค์ ประเสริฐกว่าการได้เป็น พระเจ้าจักรพรรดิ ประเสริฐกว่าการได้มานสมบัติผู้ที่บรรลุมรรคผลแล้วมักมีสภาพจิตแตกต่างไปจากเดิมเหมือนเกิดใหม่ ศรัทธาที่เป็นความเลื่อมใสและความผ่องใสแห่งจิตจะมีกำลังแก่กล้ามั่นคง ปิติและ ปัสสัทธิ^๓ ก็มีกำลังแก่กล้าด้วยกำลังศรัทธา อีกทั้งความสุขจะปรากฏตามธรรมชาติ ผู้บรรลุธรรมจะไม่อาจกำหนดรู้ศรัทธา ปิติ ปัสสัทธิ และสุขอย่างชัดเจนได้ในเวลาเริ่มบรรลุธรรม เพราะธรรมเหล่านั้นมีกำลังแก่กล้า เมื่อเวลาผ่านไปหลายชั่วโมงหรือหลายวันธรรมดังกล่าวจะค่อยๆ ลดกำลังลง เขาย่อมสามารถกำหนดได้อย่างชัดเจน บางท่านจะรู้สึกเหมือนเบาสบายจนกระทั่งไม่ยากกำหนด หรือรู้สึกว่างสบายแล้ว ความรู้สึกนี้เป็นความสันโดษของผู้ที่หวังเพียงบรรลุมรรคผลขั้นแรก^๔ สิ่งนี้เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมารมณ์ของผู้ปฏิบัติ เกิดขึ้นได้แก่ทุกคน เป็นความอัศจรรย์ที่ผู้ปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง มีปรากฏในอุปวาณสันทิฎฐิกสูตรว่า “ธรรมเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง”^๕

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓๕.

^๔ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซี เอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๕๕.

^๕ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๐/๕๙.

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะค้นคว้าศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระในด้านประวัติตั้งแต่เกิด ออกบวช การบำเพ็ญบารมีว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร มีการประพฤติปฏิบัติธรรม จนเป็นเหตุบรรลุพระอรหันต์เป็นอย่างไร ศึกษาหลักธรรมที่เป็นปัจจัยเอื้อต่อการบรรลุธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนา จนเป็นเหตุบรรลุถึงความ เป็นพระอรหันต์ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้สนใจที่จะปฏิบัติตามสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ เป็นอย่างไร

๑.๓.๒ เปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาหลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักมหาสติปัฏฐาน ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาภาวนา จากตำรา เอกสาร วารสารต่างๆ ที่รจนาขึ้นโดยคณาจารย์ต่างๆ แล้วนำมาเรียบเรียงวิเคราะห์และทำการสรุปผล จึงได้กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาไว้ดังนี้

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

ศึกษาค้นคว้าการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาภาวนาตามหลักสูตร ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เริ่มตั้งแต่คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ทั่วไป เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นต้น โดยคัมภีร์พระไตรปิฎกนั้น เป็นฉบับภาษาบาลี และภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยที่ผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑.๕.๑ พระมหากัสสปเถระ หมายถึง พระมหาสาวกที่ได้รับเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ถืออุตุรงค์

๑.๕.๒ พระอานนทเถระ หมายถึง พระมหาสาวกที่ได้รับเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้พระอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า

๑.๕.๓ วิปัสสนา หมายถึง ความรู้สู่ความสำเร็จ อย่างรู้แจ้งและเห็นจริง สามารถแยกแยะขั้น ๕ อันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ได้จริง

๑.๕.๔ การบรรลุลุทธิ หมายถึง การบรรลุมรรคผลนิพพาน อันเป็นนวมโลกุตตรธรรม ๘

๑.๕.๕ เอตทัคคะ หมายถึง ตำแหน่งเฉพาะที่พระพุทธเจ้าประทานให้แก่พระสาวกทั้งฝ่ายภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีความสามารถ มีความชำนาญเป็นพิเศษเฉพาะด้าน เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ได้รับตำแหน่งนั้น ซึ่งจะพึงได้ด้วยการตั้งความปรารถนาแล้วบำเพ็ญบารมีมาในอดีตชาติ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาทำสารนิพนธ์ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทบทวนวรรณกรรม เอกสารวิชาการรวมทั้งรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) พระวินัยปิฎก มหาวรรค ได้กล่าวถึง พระมหากัสสปเถระเดินทางไปทำอุโบสถว่า ท่านมาจากอันธกวินทิวหาร สู่พระนครราชคฤห์เพื่อทำอุโบสถ ในระหว่างทางข้ามแม่น้ำ เกือบถูกน้ำพัดไป จีวรของท่านเปียก. ภิกษุทั้งหลายได้ถามท่านพระมหากัสสปว่า อาวุโส เพราะเหตุไร จีวรของท่านจึงเปียก ท่านตอบว่าอาวุโสทั้งหลาย ผมมาจากอันธกวินทิวหารสู่พระนครราชคฤห์ เพื่อทำอุโบสถ ณ ที่นี้ ได้ข้ามแม่น้ำ ในระหว่างทาง เกือบถูกน้ำพัดไป เพราะเหตุนั้น จีวรของผมจึงเปียก ภิกษุทั้งหลายจงกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาครับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย สีมานั้นได้อันสงฆ์สมมติไว้แล้วให้มีสังวาสเสมอกัน มีอุโบสถเดียวกัน สงฆ์จงสมมติสีมานั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร^๖

๒) พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ได้กล่าวถึงพระอานนทเถระ โดยเนื้อความตอนหนึ่งว่า ท่านได้ทำความเพียรอย่างหนัก เป็นผู้ระงับ ไม่มีอุปาทิ เพื่อให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ก่อนการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ แต่ก็ยังไม่สำเร็จ เพื่อนกัลยาณมิตร ได้ตักเตือนท่านว่า ในวันรุ่งขึ้นท่านจะต้องเข้าไปนั่งในสังฆสนนิบาตแล้ว ท่านเองเป็นพระเสขบุคคลอยู่ จึงขอให้ทำความเพียร อย่าได้มีความประมาท ซึ่งท่านได้ทำความเพียรอย่างหนัก มีสติ เป็นผู้ระงับ ไม่มีอุปาทิ กำหนดรู้อาสวะทั้งปวง เพื่อให้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ในคตินั้น ท่านได้เดินจงกรม กำหนดกายคตาสติ จนจบปัจจุสมัย ไกลรุ่ง จึงลงจากที่จงกรม หมายใจจะหยุดนอนพักผ่อนในวิหารสักครู่ก่อน แต่พอเอนกายลงนอน ทั้งสองพนักจากพื้นก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ผลเป็นอเสขบุคคล ที่ไม่ได้อยู่ในอิริยาบถสี่ คือ ไม่ได้ยืน เดิน นั่ง และนอน ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์^๗ ด้วยอิริยาบถย่อย

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๓/๒๒๑.

^๗ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๕๖/๙๙.

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) **คัมภีร์อรรถกถา** ได้มีกล่าวถึงว่า การที่ท่านได้ชื่อ “อานนท์” อย่างนี้ เพราะเมื่อคราวที่ท่านประสูติ พระญาติทั้งหลาย มีความสดชื่นบันเทิงใจ มีความยินดียิ่งในการประสูติของท่าน^๘

๒) **สมเด็จพระพุทธชินวงศ์** ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง อริยวงศ์ปฏิบัติว่า “บุคคลผู้ได้บรรลุมรรคผลแล้ว มีสภาพจิตแตกต่างไปจากเดิมเหมือนเกิดใหม่ ศรัทธาที่เป็นความเลื่อมใส จะมีกำลังแก่กล้ามั่นคง ปิติและปัสสัทธิ ก็มีกำลังแก่กล้าด้วยกำลังศรัทธา อีกทั้งความสุขจะปรากฏโดยธรรมชาติ ผู้บรรลุมรรคผลไม่อาจกำหนดรู้ศรัทธา ปิติ ปัสสัทธิ และสุขอย่างชัดเจนในเวลาเริ่มบรรลุมรรคผล เพราะธรรมเหล่านั้นมีกำลังแก่กล้า เมื่อผ่านไปหลายวัน ธรรมดังกล่าวจะลดกำลังลง เขาย่อมสามารถกำหนดได้อย่างชัดเจน บางท่านจะรู้สึกเหมือนเบาสบายจนกระทั่งไม่อยากจะกำหนด หรือรู้สึกว่าเป็นเพียงพอแล้ว ความรู้สึกนี้เป็นความสันโดษของผู้ที่หวังบรรลุมรรคผลขั้นแรก”^๙

๓) **พระโสภณมหาเถระ** กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องนิพพานกถามีเนื้อความว่า เหล่าสัตว์นั้นโดยทั่วไปมีกิเลสสุขี คือ อนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในกระแสจิต ซึ่งฟูขึ้นในจิต เป็นความโลภ ความโกรธ และความหลง ที่เรียกว่า ปริยภูฏาน มีการล่องละเมิดทางกายหรือทางวาจา เรียกว่า วิตีกมมะ ดังนั้นความเป็นพุทธะภาวะของเหล่าสัตว์ทั่วไป จึงไม่มีอยู่เลยทุกคนต้องขัดเกลากิจ ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จึงจะบรรลุมรรคผลเป็นผู้รู้แจ้งได้ เมื่อวิปัสสนาปัญญาได้รับการพัฒนาสูงขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรมก็จะบรรลุมรรคญาณ ที่สามารถจัดอนุสัยได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)^{๑๐}

๔) **พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ** พระอาจารย์ฝ่ายวิปัสสนาได้เขียนไว้ในหนังสือ ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจาริยะ มีเนื้อความว่า เมื่ออินทรี ๕ ได้เสมอกันเป็นอันดี โดยมีวาสนาบารมีที่ตนได้สร้างสมอบรมมาจนเต็มเปี่ยมแล้ว สภาวะแห่งวิปัสสนาญาณขั้นสูงก็จะเกิดขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่อุทยัพพญาณเป็นต้น จนถึงสังขารูปกขญาณ สภาวะญาณเหล่านี้จะปรากฏละเอียดชัดเจนเป็นที่สุด ต่อจากนั้นอนุโลมญาณก็จะเกิดขึ้น ตามติดมาด้วยโวทานะและวาระอันสำคัญที่สุด คือ จตุตถมรรคหรืออรรหัตถมรรคญาณ ก็จะพลันอุบัติขึ้น ทำการประหามันกิเลสทั้งหลาย ที่ยังคงเหลืออยู่ในชั้นธสันดาน ให้หมดไปโดยสิ้นเชิงและต่อจากนั้นอรรหัตถมรรคญาณก็จะเกิดขึ้นตามมา จึงได้สำเร็จเป็นพระชินาสพเจ้าผู้ถึงซึ่งความบริสุทธิ์เป็นอย่างยิ่ง กิเลสสุขีแม้แต่เพียงยงโยก็ไม่มีเหลืออีกเลย^{๑๑}

๕) **พระธรรมธีรราชมหามุนี** (โชดก ญาณสิทธิ) ท่านเองได้เขียนบรรยาย ไว้ในหนังสือเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑ มีเนื้อความว่า การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยการกำหนดเอารูปนาม ยึดรูปนามเป็นบทภาวนาตามสติปัฏฐานทั้ง ๔ หรือตามวิปัสสนาภูมิ ๖ เช่น ภาวนา ว่า

^๘ ชุ.เถร.อ. ๒/๓๙๗/๔๙๖.

^๙ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๑.

^{๑๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), นิพพานกถา, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, แปลเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดยห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

^{๑๑} พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ, ๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณจาริยะ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๓๙๑.

พองหนอ ยุบหนอ ในขณะที่ว่า พองยุบ อยู่ นั้น มรรค ๔ มีอยู่ มรรคนั้นย่อลงมา ได้แก่ ศील สมาธิ ปัญญา เมื่อภาวนาครั้งที่ ๑ ศीलก็มี ภาวนาครั้งที่ ๒-๓-๔-๕ ฯลฯ ศीलก็มีอยู่ตลอดไป แม้สมาธิปัญญาก็มี อยู่ด้วยกัน แต่ยังอ่อน เมื่อภาวนาบ่อยๆ ศीलก็เจริญมากขึ้น จึงเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ เมื่อสมาธิมีมากขึ้น ก็เป็นเหตุให้เกิดปัญญา คือ เห็นรูปนาม เห็นเหตุเป็นปัจจัยของรูปนาม เห็นเฉพาะความดับไปของรูป นามฝ่ายเดียว ซึ่งเรียกว่า ภังคญาณ นับเป็นญาณที่ ๕ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป จนกระทั่งถึงญาณที่ ๑๖^{๑๒}

๖) พระคันธสาราภิวังศ์ (พระมหาสมถลักษณะ คนุชสาโร) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องส่อง สภาวธรรมมีเนื้อความว่าการขจัดกิเลสเปรียบเหมือนการตัดต้นไม้ที่มีรากแก้วฝังลึกนั้น ต้องเริ่มด้วย การลิดกิ่งใบก่อน เป็นอันดับแรก ต่อมาจึงโค่นลำต้นแล้วขุดรากทิ้งไป ในที่สุดการขจัดกิเลสดังกล่าวก็ เหมือนการลิดกิ่งใบ เปรียบเสมือนการบรรลุวิปัสสนาญาณขั้นต้น เมื่อผู้ปฏิบัติมีความเพียรสามารถ บรรลุวิปัสสนาญาณที่ ๑๑ ได้แล้ว เปรียบเสมือนกับการโค่นลำต้น ส่วนการบรรลุมรรคญาณ เสมือน การขุดรากทิ้ง ดังนั้นเราควรมุ่งหน้าไปสู่พระนิพพาน ด้วยการเจริญสติปัฏฐานที่ก่อให้เกิดวิปัสสนา ปัญญา เพื่อการบรรลุถึงความดับทุกข์ อันเป็นจุดหมายของชาวพุทธทั้งปวง^{๑๓}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระครูมนลธิการ (มโนรม มโนจโร) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรม ของพระรัฐบาลเถระ” ผลการศึกษาพบว่า การอบรมพัฒนาปัญญาเพื่อให้รู้แจ้งอริยสัจ ๔ กล่าวคือ เมื่อเข้าใจอริยสัจ ๔ เป็นครั้งแรก ตามระดับโลกุตตรธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ย่อมก้าวล่วงความเป็นปุถุชน เข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล จึงกล่าวได้ว่า การบรรลุธรรมเป็นอริยบุคคล ขึ้นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ก็ตี การตรัสรู้เป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า หรือพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ตี ขึ้นอยู่กับระดับปัญญาญาณหยั่งรู้ในอริยสัจ ๔^{๑๔}

๒) พระอธิการดิเรก ธิธรรมา (สีหะ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของ วิปัสสนาญาณิกบุคคล” ผลการศึกษาพบว่า การบรรลุธรรมของวิปัสสนาญาณิกบุคคล คือ การบรรลุธรรม คือ นวโลกุตตรธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ โดยการดำเนินไปตามมัชฌิมาปฏิปทา หรือ ทางสายกลาง เพื่อตรัสรู้อริยสัจ ๔ ประการ ซึ่งทำให้กลายเป็นพระสุกขวิปัสสโก ซึ่งมีคุณสมบัติเป็น พระปัญญาวิมุตติในบวรพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม การบรรลุธรรมจะเกิดขึ้นได้นั้น บุคคลนั้น จะต้องเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานเท่านั้น^{๑๕}

^{๑๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗-๒๘, ๑๗๑-๑๘๕.

^{๑๓} พระคันธสาราภิวังศ์, ส่องสภาวธรรม, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโมป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๖๘.

^{๑๔} พระครูมนลธิการ (มโนรม มโนจโร), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระรัฐบาลเถระ”, วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๙ .

^{๑๕} พระอธิการดิเรก ธิธรรมา (สีหะ), “ศึกษาการบรรลุธรรมของวิปัสสนาญาณิกบุคคล”, วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๕๕.

๓) พระมหาเกียรติขจร อภิวณโณ (อะสงค์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาศาการบรรลุตธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญเถระ” ผลการศึกษาพบว่า เมื่อพระมหาบุรุษเสด็จออกผนวชแล้ว ท่านและพราหมณ์อีก ๔ คน คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ และอัสสชิ จึงได้ออกบวชติดตามพระมหาบุรุษแล้วได้รับสมณานามว่า “ภิกษุปัญจวัคคีย์” ได้อุปฐากพระมหาบุรุษอยู่ตลอด ๖ ปี เมื่อได้ฟังธรรมเรื่อง “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ทำให้ท่านได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระสาวก ผู้บรรลุตธรรมคนแรกในพระพุทธศาสนาได้รับอุปสมบทเป็นภิกษุรูปแรกในพระพุทธศาสนา ครั้นเมื่อได้ฟัง “อนัตตลักขณสูตร” ก็ได้บรรลุตธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมกับภิกษุปัญจวัคคีย์ทั้งหมดทุกรูป ต่อมาท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเอตทัคคะในด้านรัตตัญญูในฝ่ายภิกษุ แปลว่า ผู้รู้ราตรีนาน ได้บรรลุตธรรม และได้รับอุปสมบทก่อนภิกษุทั้งหมดทุกรูป^{๑๖}

๔) พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาศาการบรรลุตธรรมด้วยการเจริญอานาปานสติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผลการศึกษาพบว่า การบรรลุตธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ การบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ในขณะที่มรรคจิตตามกำลังของมรรค สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลต่างๆ ซึ่งได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาเจริญสมณะและวิปัสสนา ตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้ รูปและนาม ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้า ดำเนินตามวิปัสสนาวีถี ผู้ปฏิบัติสามารถรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ สามารถละสังโยชน์และอนุสัยได้ตามกำลังของมรรค บรรลุ มรรค ผล นิพพาน สำเร็จเป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา^{๑๗}

๕) เจ้าอธิการจอย ธมมกาโม (ฤทธิ์บันเริง) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาศาการบรรลุตธรรมของพระมหากัสสปเถระ” ผลการศึกษาพบว่า การบรรลุตธรรมเป็นพระอรหันต์ของพระมหากัสสปเถระ ได้ปฏิบัติโดยอาศัยกระบวนการขัดเกลา คือ ๑. ถีธุดงค์ ๑๓ ข้อ เพื่อทำลายโลภะ ๒. การเจริญสติอยู่ใน กาย เวทนา จิต และธรรม อย่างต่อเนื่อง โดยการฝึกกายานุปัสสนานี้ สติจะมีกำลังเข้มแข็งพอสมควร เพื่อความสังวร (สติสังวร) เป็นการข่มราคะ สติสมาธิย่อมมีกำลังขึ้น กิเลสมารยอมไม่ได้ช่องไม่ได้โอกาสเป็นหนทางปฏิบัติที่จะนำพาให้เหล่าสัตว์บรรลุตถึงพระนิพพาน^{๑๘}

๖) พระศิริชัย ฐริณาโณ (แช่นิม) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาศาการบรรลุตธรรมของพระปุลณณมันตานีบุตรเถระ” ผลการศึกษาพบว่า แนวทางปฏิบัติเพื่อการบรรลุตธรรมของพระปุลณณมันตานีบุตรเถระ ท่านเป็นพระอรหันต์ประเภทเจโตวิมุตติ (สมถยานิก) มีการปฏิบัติโดยสมณะนำวิปัสสนา ได้สัมผัสวิโมกข์อันละเอียด ล่วงรูปสมบัตินี้ได้รูปสมบัตินี้ด้วยกายและสิ้นอาสวะทั้งปวง เพราะเห็น (อริยสัจจ) ด้วยปัญญา ดังนั้น แนวทางปฏิบัติของท่าน คือ ได้มาน ๘ ประกอบด้วยรูป

^{๑๖} พระมหาเกียรติขจร อภิวณโณ (อะสงค์), “ศึกษาศาการบรรลุตธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๖๖.

^{๑๗} พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส), “ศึกษาศาการบรรลุตธรรมด้วยการเจริญอานาปานสติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๕๐.

^{๑๘} เจ้าอธิการจอย ธมมกาโม (ฤทธิ์บันเริง), “ศึกษาศาการบรรลุตธรรมของพระมหากัสสปเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๕๘.

ฉาน ๔ คือ ปฐมฉาน ทุตติยฉาน ตติยฉาน จตุตถฉานและอรุณฉาน ๔ ประกอบด้วย อากาสนัญญายตนะ วิญญานัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ แล้วเจริญวิปัสสนาโดยการปฏิบัติในสติปัฏฐาน ๔ คือ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แก่ การพิจารณาจิต ที่กระทบจิต แล้วจึงบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์^{๑๙}

๗) พระสุชาติ ธมมธโช (แซ่เจี๋ย) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระโฐลเถระ” ผลการศึกษาพบว่า ท่านกำหนดรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจเป็นทางรับอารมณ์ผ่านเข้ามา จัดเป็นการฝึกอบรมและเจริญในสติปัฏฐาน ๔ ในอายตนะบรรพ เป็นธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งก็เลสเปรียบเสมือนตัวเหยี่ยว สามเณรสอนให้ปิดช่องอื่นๆ เสียก่อนให้เหลือแต่ใจช่องเดียว ให้มีสติรู้เท่าทันความรู้สึกทางจิตใจของตนเอง ตามพิจารณาไป เห็นความเกิดดับของความเป็นจริงก็ได้บรรลุอรหันต์ในพระพุทธศาสนา^{๒๐}

จากการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ ผู้วิจัยมีศรัทธาอย่างแรงกล้าที่จะทำการวิจัยชีวประวัติและการสั่งสมบารมีของพระอัครสาวกทั้งสอง เพราะพระเถระทั้งสองเป็นพระอรหันตสาวกที่มีบทบาทสำคัญในพระพุทธศาสนาเผยแผ่พุทธศาสนา ของพระสัมมาสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งก่อให้เกิดความเจริญยั่งยืนนาน ซึ่งมีคุณูปการแก่พุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ทั้งในด้านการอบรมสั่งสอนให้แนวทางการปฏิบัติธรรม จนทำให้ได้รับผลการบรรลุธรรมตั้งแต่โสดาปัตติผลจนถึงอรหันต์ และท่านทั้งสองเป็นแบบอย่างที่ควรศึกษาและปฏิบัติตาม และยังไม่พบว่ามีผู้ใดได้ทำการวิจัย ฉะนั้นผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะทำวิจัยเรื่องนี้

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาการเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้ศึกษาได้ดำเนินการตามขั้นตอน ต่อไปนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระจากแหล่งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ คัมภีร์อรรถกถา และหนังสือ ตำราทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นการขยายความในเนื้อหา เพิ่มเติมจากคัมภีร์พระไตรปิฎกให้มีความละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น, เป็นต้น

^{๑๙} พระศิริชัย ภูริภาโณ (แซ่ نیم), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระปุลณมมันตานีบุตรเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๗๕.

^{๒๐} พระสุชาติ ธมมธโช (แซ่เจี๋ย), “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระโฐลเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙๔.

๑.๗.๓ นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร ชั้นปฐมภูมิ และชั้นทุติยภูมิ มาเรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา ซึ่งแสดงถึงแนวทางการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ เป็นรูปแบบองค์ความรู้ใหม่ให้มีความน่าสนใจยิ่งขึ้น

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบประวัติและการสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ

บทที่ ๑	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา.....	๓
๑.๔.๑ ขอบเขตด้านการศึกษา	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๓
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖.๑ คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๔
๑.๖.๒ เอกสารวิชาการพระพุทธศาสนา.....	๕
๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙

บทที่ ๒

ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ

พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ปรากฏพระอสีติมหาสาวก ๘๐ รูป ซึ่งเป็นผู้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์มีเรื่องราวที่ควรนำมาศึกษาโดยในพระอสีติมหาสาวก ๘๐ รูป ซึ่งได้รับการยกย่องในตำแหน่งเอตทัคคะเพียง ๔๑ รูปในการศึกษาการสั่งสมบารมีและประวัติของพระเถระนั้น เพื่อไว้เป็นแบบอย่างในการสร้างคุณงามความดีต่างๆ ซึ่งเป็นประโยชน์ในการสั่งสมบุญบารมีของชาวพุทธและสาธุชนทั่วไป ดังนั้น ผู้ศึกษาสนใจการสั่งสมบารมีและประวัติของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ จึงได้นำประวัติของท่านทั้งสองมาศึกษา ดังต่อไปนี้

๒.๑ การสั่งสมบารมีในพระพุทธศาสนา

๒.๒ ประวัติพระมหากัสสปเถระ

๒.๓ ประวัติพระอานนทเถระ

๒.๔ สรุปท้ายบท

๒.๑ การสั่งสมบารมีในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงบารมี คือ เพื่อไปถึงเป้าหมายในการปฏิบัติธรรม อีกความหมายหนึ่ง คือ เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด คือ การบรรลุมรรคผลนิพพานหมดจากกิเลสทั้งปวง สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และความหมายของบารมี ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนา มีดังนี้ (๑) การบำเพ็ญบารมี ๑๐ (๒) อุปบารมี ๑๐ และ (๓) ปริมาตรบารมี ๑๐ หลักการในการบำเพ็ญบารมีนั้น เริ่มตั้งแต่ต้นจนเป็นปริมาตรบารมี^๑

๒.๑.๑ นิยามของบารมี

บารมี เป็นปฏิปทาที่ควรประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด คือ ความดีที่บำเพ็ญอย่างพิเศษเพื่อบรรลุนิพพาน จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์บุคคลต่างๆ เป็นพระโสดบัน สกทาคามี เป็นต้น ซึ่งเป็นจุดหมายอันสูงสุด เช่น มีพระพุทธเจ้า พระอสีติมหาสาวก^๒ ที่ได้บำเพ็ญบารมี จนสำเร็จ หรือบรรลุนิพพานแล้ว ซึ่งท่านได้บำเพ็ญบารมี ได้แก่ ทานบารมี, ศีลบารมี, เนกขัมมบารมี, ปัญญาบารมี, วิริยบารมี, ขันติบารมี, สัจจบารมี, อธิษฐานบารมี, เมตตาบารมี, อุเบกขาบารมี เป็นบารมีที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญมาอย่างยิ่งยวดมาก่อน แล้วจึงได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญบารมีรวมเป็น ๓ ชั้น ตั้งแต่อย่างธรรมดา เรียกว่า “บารมี”^๓ อย่างกลาง เรียกว่า “อุปบารมี” จนถึงอย่างละเอียด เรียกว่า “ปริมาตรบารมี”

^๑ ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๕๒๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

คำว่า บารมี มาจากศัพท์เดิมว่า ปรหม ลง ณ ปัจจัย ในราชาศัพท์^๔ ได้ศัพท์ว่า ปรหม แล้วลง อี อิตถิลิณฺศ์ อีกที เป็นปรหมถึงแม้จะเห็นตรงกันว่า ปรหมมาจากคำว่า ปรหม ยังมี การตีความหมายของคำว่าบารมีต่างกันไปอีกตามความคิดเห็นเรื่องความหมายและการประกอบ รูปศัพท์ของคำว่า ปรหม

การวิเคราะห์ศัพท์ “ปรหม” อันเป็นต้นศัพท์ของคำว่า ปรหม ตามแบบสัททฤษฎะที่เก่าที่สุด ในเถรวาท ให้ความหมายไว้ได้ดังนี้ คือ

๑) ศัพท์ ปรหม แปลว่า ผู้เป็นเลิศ ปรหม แปลว่า ภาวะหรือการกระทำของผู้เลิศ ดังคำอธิบายว่า “ทานสีลาทิกุณวิเสสโยเคน สดตตุตตมตาย ปรมา มหาสดตา โพรสิตตยา, เตสํ ภาวโ กมมํ วา ปรหมํ ทานาทิกิริยา” แปลว่า “พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย คือพระมหาสัตว์ทั้งหลาย ได้ชื่อว่า ปรหม (เป็นเลิศ) ดังคำอธิบายว่า

“ปรํ อติวิย สีลาทิกุณคณํ อตตโน สนตนาเน มิโนติ ปกฺขิปติ”

“อนึ่ง บุคคลโดยย่อมี, บรรจุ ซึ่งหมู่แห่งคุณมีศีล เป็นต้น ในสันดานของตนอย่างดียิ่ง (บุคคลนั้นชื่อว่าปรมะ)”^๕

๒) “ปรหม” มาจาก ปรติ อตตโน อุตตมภาวํ ปาเลติ ปูเรติ จาติ ปรหม หมายถึง สิ่งที่รักษาความสูงสุดของตนไว้ได้ (ปร ธาตุในความหมายว่ารักษา ม ปัจจัย)^๖

วันตรัสรู้ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พญามารได้ยกพลเสนามารมาผจญพระองค์ต่อสู้อยู่ด้วยพระบารมี ๑๐ ประการ กล่าวในแง่ธรรมาธิษฐาน คือ ทรงต่อสู้กับกิเลสภายในใจจนทรงเอาชนะได้ด้วยพระบารมี คือ ความกล้าบากในการบำเพ็ญความดีทั้งปวง อันทรงได้สั่งสมมาตลอดแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ทรงต่อสู้จนพญามารพ่ายแพ้ไปตอนพระอาทิตย์จะตกแล้ว พระองค์จึงทรงเริ่มเจริญสมณภาวนา ทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จนบรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌานและ จตุตถฌาน ตามลำดับบทความตอนนี้จะเล่าขยายความเรื่องบารมี ๑๐ ประการ เป็นเบื้องต้น

ก่อนที่พระโพธิสัตว์อันสถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต จะได้ทรงตรัสรู้บรรลุนิพพาน เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพื่อโปรดชาวโลกนั้น พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านได้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ^๗ อันได้แก่

๑ พระเตมีย์ ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี	คือ การถือบวชสูงสุด
๒ พระมหาชนก ทรงบำเพ็ญวิริยะบารมี	คือ ความพากเพียรสูงสุด
๓ พระสุวรรณสาม ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี	คือ ความเมตตาสูงสุด
๔ พระเนมิราช ทรงบำเพ็ญอุชิษฐานบารมี	คือ ความมีจิตที่แน่วแน่สมบูรณ์

^๔ การลงปัจจัยในราชาศัพท์ ดูใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์วชิรวิภาค ภาคที่ ๒ สมาสและศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๓.

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓๐.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐๖.

^๗ เทพพร มังธานี, พระเจ้าสิบชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๓), หน้า ๘.

๕ พระมโหสถ ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี	คือ ความมีปัญญาสูงสุด
๖ พระกฐินทนต์ ทรงบำเพ็ญศีลบารมี	คือ ความมีศีลที่สมบูรณ์สูงสุด
๗ พระจันทกุมาร ทรงบำเพ็ญขันติบารมี	คือ ความอดกลั้นสูงสุด
๘ พระนารทพรหม ทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี	คือ การมีอุเบกขาสูงสุด
๙ พระวิธูรบัตถิต ทรงบำเพ็ญสังขบารมี	คือ ความมีสังขะสูงสุด
๑๐ พระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญทานบารมี	คือ การรู้จักการให้ทานสูงสุด ^๔

เพื่อแสดงธรรมการจะสำเร็จเป็นพระพุทธานุเจ้าได้หรือไม่อยู่ที่ความเป็นมนุษย์ ความสมบูรณ์ด้วยเพศ (ชาย) เหตุ (ที่จะได้บรรลุพระอรหัต) ได้พบเห็นพระศาสดา ได้บรรพชา สมบูรณ์ด้วยคุณ (คือได้ถือถ้อยและสมาบัติ) การกระทำอันยิ่ง (สละชีวิตถวายพระพุทธานุเจ้า) ความเป็นผู้มีฉันทะ (อุตสาหะพากเพียรมาก) และบำเพ็ญพุทธการกธรรม ๑๐ คือ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สังขบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมีและอุเบกขาบารมี การบำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อความเป็นพระพุทธานุเจ้าจึงมิใช่เรื่องบังเอิญ แต่เป็นการตั้งอธิษฐานจิตแล้วสมาทานเพื่อจะดำเนินไปสู่ความสำเร็จให้ได้ แม้จะเกิด ตายหลายแสนชาติ ก็ดำเนินไปเพื่อวัตถุประสงค์เดียว คือ ความเป็นพระพุทธานุเจ้า การที่พระโพธิสัตว์ได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธานุเจ้าได้นั้น ก็เพราะการสั่งสมบารมีของพระองค์นั่นเอง

การบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งยวดเพื่อให้บรรลุธรรม เรียกว่าบารมี ๑๐ ต้องพันฝ่าอุปสรรคต่อสู้กับกิเลสที่อยู่ภายในใจ ทนลำบากทั้งกายและใจ ผู้ที่หวังสู่แดนพระนิพพานจะต้องเดิน อยู่บนเส้นทางแห่งการหลุดพ้นโดยการสั่งสมปฏิบัติทานอันยิ่งนี้เป็นภาระหนักที่ชีวิตแต่ละชีวิตจะต้องพยายามหาทางที่จะหลีกเลี่ยงหนีจากวิญญูนี้ เพื่อเป็นสุขชนิดที่ไม่ต้องมีชีวิตอีกต่อไป

๒.๑.๒ ระดับบารมี

บารมีจะบำเพ็ญให้บริบูรณ์ต้องให้ครบ ๓ ชั้น คือ

๑) บารมีทรงบำเพ็ญเพื่อพระโพธิญาณ โดยไม่คำนึงถึงทรัพย์สมบัติ ยศฐาบรรดาศักดิ์ และคนที่พระองค์รัก ทรงหวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนคนรักและทรัพย์สมบัติ จึงสละได้ แม้กระทั่งคนรักและทรัพย์สมบัติ ส่วนสาวก ท่านผู้นี้จะเก่งเฉพาะทาน กับ ศีล แต่การรักษาศีลของบารมีขั้นต้นจะไม่ถึงศีล ๘ และจะยังไม่พร้อมในการเจริญพระกรรมฐาน กำลังใจไม่พออาจจะไม่ว่างพอหรือเวลาไม่มี

๒) อุปบารมี ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระโพธิญาณ โดยไม่คำนึงถึงอวัยวะร่างกาย ทรงหวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนอวัยวะร่างกาย จึงสละได้แม้กระทั่งอวัยวะร่างกาย ส่วนสาวก พร้อมทั้งทรงมานโลภก็ยก ท่านพวกนี้จะพอใจการเจริญพระกรรมฐาน และทรงมาน แต่ยังไม่ถึงขั้นวิปัสสนายังไม่พร้อมที่จะไปและไม่พร้อมที่จะยินดีเรื่องพระนิพพาน แต่มีมานสมาบัติเป็นกำลัง

๓) ปรมัตถบารมี ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อพระโพธิญาณ โดยไม่คำนึงถึงชีวิต ทรงหวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนชีวิต จึงสละได้แม้กระทั่งชีวิต ส่วนสาวก ในอันดับแรกอาจจะมี

^๔ ขุ.พุทฺธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔., ขุ.จรียา. (ไทย) ๓๓/๓๖/๕๙๖.

ความเข้าใจในเรื่องนิพพาน พอสัมผัสวิปัสสนาญาณถึงขั้นเล็กน้อย อาศัยบารมีเก่า ก็มีความต้องการพระนิพพาน จะไปได้หรือไม่ได้ในชาตินี้มันไม่สำคัญ เพราะการหวังนิพพานจริงๆ ต้องหวังกันหลายชาติจนกว่าบารมีที่เป็นปรมัตถบารมีจะสมบูรณ์แบบ^๙

บุคคลธรรมดาตั้งแต่ปุถุชนเป็นกลุ่มชนผู้บำเพ็ญเพียรบารมีต้น เพื่อเป็นปัจจัย และประโยชน์ในกายภาคหน้า เมื่อมีกำลังมากยิ่งขึ้นใกล้จะบรรลุเป็นบารมีที่ยากยิ่งขึ้น เรียกว่า อุปบารมี พอปฏิบัติจนอย่างเคร่งครัดด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นบารมีที่สมบูรณ์ที่สุดเรียกว่า ปรมัตถบารมี ย่อมบรรลุเป็นพระอรหันต์หรือป็นผู้ถึงซึ่งพระนิพพานได้

๒.๑.๓ ประเภทของบารมี

บารมีเป็นคุณธรรมที่มีใช้ว่าจะปฏิบัติให้สำเร็จได้ในเวลาอันรวดเร็ว แต่จะต้องปฏิบัติสืบต่อกันไปตลอด แบ่งบารมีออกได้เป็น ๑๐ อย่าง หรือเรียกอีกอย่างว่า ทศบารมี หรือ บารมี ๑๐ คือ กำลังใจที่ต้องทำให้เต็ม ไม่พร่อง มี ๑๐ อย่าง ดังนี้คือ^{๑๐}

๑) ทานบารมี คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด คือ การให้โดยไม่หวังผล ทานหมายถึง การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หรืออีกความหมายหนึ่ง คือ วัตถุที่พึงให้ทาน แปลว่า การให้, การแบ่งปัน, การเสียสละ, การเอื้อเฟื้อ หมายถึงการให้ทานด้วยจิตใจที่ตั้งงาม มุ่งเพื่อบูชาพระคุณ^{๑๑} เช่นที่ให้แก่บิดามารดา ถวายแก่พระสงฆ์ เป็นต้น มุ่งเพื่อสงเคราะห์ เช่นที่ให้แก่คนตกทุกข์ได้ยาก ให้แก่คนทั่วไปด้วยความกรุณาสงสารบ้าง ทานที่แปลว่า วัตถุที่พึงให้ ย่อมมาจาก "ทานวัตถุ" หมายถึง สิ่งของสำหรับให้สำหรับเสียสละให้ผู้อื่น ได้แก่ สิ่งของที่ถวายพระ สิ่งของที่ควรนำไปให้เพื่อตอบแทนบุญคุณแก่ผู้มีพระคุณ เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เรียกว่า ไทยทานบ้าง และไทยธรรมบ้าง มี ๑๐ อย่างได้แก่ อาหาร, น้ำ, เครื่องนุ่งห่ม, ยานพาหนะ, มਾਲย์ และดอกไม้, ของหอม (ธูปเทียน), เครื่องอุปโภค (สบู่เป็นต้น), ที่นอน, ที่อยู่อาศัย, และประทีป (ไฟหรือไฟฟ้า) การให้ทานวัตถุ ๑๐ อย่างนี้มีผลอันสูงส่งมาก เพราะเป็นสิ่งที่ให้ประโยชน์อย่างเดียว ให้คุณ ไม่มีโทษ ไม่มีพิษภัยแก่ผู้รับ การเลือกของที่จะให้นั้นบัณฑิตสรรเสริญ ด้วยจิตใจที่ตั้งงามทานเป็นบุญอย่างหนึ่ง เรียกว่า "ทานมัย" คือบุญที่เกิดจากการให้ เป็นสังคหวัตถุ^{๑๒} คือ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจกันไว้ได้ และเป็นบ่อเกิดแห่งบารมีที่เรียกว่า ทานบารมี

๒) ศีลบารมี คือ ความประพฤติดีทางกายและวาจาให้เรียบร้อย ศีล (บาลี: สील) คือ ข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนาเพื่อควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความปกติสุขเพื่อประโยชน์ขั้นพื้นฐาน คือ ความสุขและไม่มีการเบียดเบียนกัน ในสังคม ประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐาน คือ ทำให้กาย วาจา ใจ สงบไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการทำสมาธิ ในระดับของบรรพชิต ศีลจะมีจำนวนมาก เพื่อกำกับให้พระภิกษุสงฆ์สามเณรสามารถครองตนในสมณภาวะได้อย่างสมบูรณ์ และเอื้อต่อการประพฤติ

^๙ ชุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๓๖/๕๙๖.

^{๑๐} ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑/๔๑๔.

^{๑๑} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๘๖/๑๑๔.

^{๑๒} อจ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๐๙/๓๗๗.

พรหมจรรย์ในขั้นสูงต่อไปได้ ความหมายของศีลนั้นแปลได้หลายความหมาย โดยศัพท์แปลว่า ความปกติกายวาจาจากแล้ว คือ ความปกติตามระเบียบวินัยเว้นจากความชั่ว ข้อปฏิบัติในการฝึกหัดกายวาจาให้ดียิ่งขึ้น, ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีพและยังมักใช้เป็นคำเรียกอย่างง่ายสำหรับคำว่า "อริศีลสิกขา" อันได้แก่ ข้อปฏิบัติขั้นต้นเพื่อการฝึกตนในทางพระพุทธศาสนาด้วย^{๑๓}

๓) เนกขัมมบารมี คือ การถือบวช เนกขัมมะ แปลว่า การหลีกตัวออกจากกาม, การออกบวช, ความไม่มีกามกิเลส ใช้คำว่า เนกขัม ก็มี เนกขัมมะ หมายถึงการละเหย้าเรือน ออกไปบวชเป็นพระเป็นนักรบวช, การละชีวิตทางโลกไปสู่ชีวิตอันบริสุทธิ์ เป็นการปลดปล่อยตนจากโลกีย์วิสัย ไปบำเพ็ญเพียรเพื่อความปลอดจากราคะและตัณหา ปกติใช้เรียกการออกบวช ของนักรบวชทุกประเภทและใช้ได้ทั้งชายและหญิง เนกขัมมะ ในพระพุทธศาสนาจัดเป็นบารมี อย่างหนึ่งเรียกว่า เนกขัมมบารมี คือ บารมีที่เกิดจากการออกบวช

๔) ปัญญาบารมี คือ ความรู้ ปัญญา แปลว่า ความรู้ทั่ว คือ รู้ทั่วถึงเหตุถึงผลอย่างชัดเจน, รู้เรื่องบาปบุญคุณโทษ, รู้สิ่งที่ควรทำควรเว้น เป็นต้น เป็นธรรมที่คอยกำกับศรัทธา เพื่อให้เชื่อประกอบด้วยเหตุผล ไม่ให้หลงเชื่ออย่างงมงาย ปัญญา ทำให้เกิดได้ ๓ วิธี คือ โดยการสดับรับฟัง การศึกษาเล่าเรียนที่เรียกว่า สุตมยปัญญา อีกอย่างหนึ่งโดยการคิดค้นหาเหตุผล การตรึกตรองที่เรียกว่า จินตามยปัญญา อย่างหนึ่งและโดยการอบรมจิต การเจริญภาวนาที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา อย่างหนึ่ง ที่เป็นระดับ อธิปัญญา คือ ปัญญาอย่างสูงสุด จัดเป็นสิกขาข้อหนึ่งใน สิกขา ๓ อย่าง หรือ ไตรสิกขา^{๑๔} คือ อริศีล อริสมาธิ อธิปัญญา

๕) วิริยะบารมี คือ ความเพียร วิริยะ แปลว่า ความเพียร ความพยายาม ความกล้าที่จะลงมือทำภาวะของผู้กล้าเป็นแนวทางให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จตามประสงค์ หมายถึง การลงมือปฏิบัติลงมือทำงานที่ตนชอบที่ตนรัก ทำด้วยความพากเพียรพยายาม ทำด้วยความสนุก กล้าหาญ กล้าเผชิญกับความทุกข์ยาก ปัญหาและอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น หากมีอุปสรรคข้อขัดข้องใดๆ ก็เพียรกำจัดปิดเป่าให้หมดสิ้นไป โดยไม่ย่อท้อไม่สิ้นหวัง เดินหน้าเรื่อยไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย คือ ความสำเร็จ วิริยะ เป็นเหตุให้กล้าลงมือทำงานและกล้าเผชิญปัญหาอุปสรรคต่างๆ ขณะทำงานตรงกันข้าม หากขาดความเพียรพยายามเสียแล้ว ก็ไม่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า คนจะล่วงทุกข์ได้ก็เพราะความเพียร วิริยารัมภะ หมายถึง การปรารภความเพียร คือ ลงมือทำความเพียรอย่างเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว วิริยารัมภกา เป็นถ้อยคำที่ชักนำไปปรารภความเพียร^{๑๕}

๖) ขันติบารมี คือ ความอดทนอดกลั้น หมายถึง การรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกรบกวนกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็น ที่พึงปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดิน ซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมีความห่อหุ้มอะไรลงไป ของเสีย ของหอม ของสกปรกหรือของดีงามก็ตาม^{๑๖}

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑.

^{๑๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๒๑/๒๙๔.

^{๑๕} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗/๒๕.

^{๑๖} สั.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔๕/๓๑๖., ขุ.ส. (ไทย) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑.

๓) สัจจะบารมี คือ ความตั้งใจจริง เอาจริง จริงใจ ไม่เสี้ยมสัดย์ “สัจจะ”^{๑๗} แปลว่า ความสัตย์ ความซื่อ ถ้าขยายความตามศัพท์แยกได้ ๓ ลักษณะคือ มีความจริง ความตรง และความแท้จริง คือ ความประพฤติทางกาย วาจา ตรงไม่บิดพลิ้ว ไม่บ่ายเบี่ยง แท้ คือ ไม่เหลวไหล แต่ถ้าในทางปฏิบัติสัจจะ คือ ความรับผิดชอบ หมายความว่า ถ้าจะทำอะไรแล้ว ต้องตั้งใจทำจริง ทำอย่างสุดความสามารถให้เป็นผลสำเร็จ การที่ใครจะสามารถสร้างตัวขึ้นมาได้นั้น ต้องมีสัจจะเป็นพื้นฐาน เพราะคนที่มีสัจจะ เป็นพื้นฐานจะมีความรับผิดชอบต่อานที่ทำทุกอย่าง ไม่ปล่อยผ่านกับสิ่งที่ได้รับมา จะทำทุกสิ่ง ที่มาถึงมืออย่างสุดกำลัง และเต็มความสามารถ

๔) อธิษฐานบารมี คือ ความตั้งใจมั่น ไม่เปลี่ยนแปลง อธิษฐาน^{๑๘} แปลว่า การตั้งมั่น การตัดสินใจ การตั้งความปรารถนา ทัวไปหมายถึงการตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, การตั้งใจตั้งใจ ร้องขอสิ่งใดสิ่งหนึ่งต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์, การนึกปรารถนาสิ่งที่ต้องการจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ตั้งจิตอธิษฐานขอพรจากพระ นึกอธิษฐานในใจขอให้เดินทางแคล้วคลาด เป็นต้น คำว่า อธิษฐาน ในคำวัด หมายถึง ความตั้งใจมั่นคงตัดสินใจรักษาสัจจะ ตั้งใจประกอบความเพียร ตั้งใจเสียสละ ตั้งใจทำบุญ ตั้งใจหาความสงบ เป็นต้น

๕) เมตตาบารมี คือ ความรักด้วยความปรานี ปรารถนาดีอยากให้เรามีความสุขมีจิตอันแผ่เมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั้งหลายและได้ขจัดความอาฆาต พยาบาท แค้นเคืองให้ออกจากใจ เมตตา เป็นหนึ่งในพรหมวิหารธรรมในพระพุทธศาสนา หรือพรหมวิหาร ๔ ซึ่งประกอบไปด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา โดยเป็นปัจจัยให้เกิดพรหมวิหารอื่นได้^{๑๙}

๖) อุเบกขาบารมี คือ ความวางเฉย หมายถึงปัญญาที่เฝ้าจับดูจิต โดยไม่เอนเอียงเข้าข้างเพราะชอบ ชัง หรือเพราะกลัว เช่น นายช่างทองหลอมทองคำ เขาเฝ้าดูทองที่กำลังสุก มิใช่วางเฉยแบบไม่แยแส ต้องเฝ้าดูอย่างจิตใจจดจ่อถ้าไม่สนใจทองๆ ก็ไหม้หรือกวนเนื้อ เนื้อทองจะเสีย เป็นต้น ลักษณะของผู้มีอุเบกขา คือ เป็นคนหนักแน่นมีสติอยู่เสมอไม่ตีใจไม่เสียใจจนเกินเหตุ เป็นคนยุติธรรม ยึดหลักโดยรักษาความเป็นกลางไว้ได้มั่นคงไม่เอนเอียงเข้าข้าง ปฏิบัติหน้าที่ ด้วยเหตุผลถูกต้องตามทำนองคลองธรรม และเป็นผู้วางเฉยได้เมื่อไม่อาจประพฤติเมตตา กรุณา หรือมุทิตาได้

บารมีทั้ง ๑๐ ประการ เป็นพื้นฐานในการบำเพ็ญบารมีในพระพุทธศาสนา โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ผู้ประพฤติปฏิบัติได้ทั้ง ๑๐ ประการนี้โดยสมบูรณ์แล้ว ย่อมนำมาซึ่งความบริสุทธิ์ และสามารถหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้ การที่จะได้บารมีใดๆ เต็มเปี่ยมได้นั้น บุคคลจะต้องสละชีวิตเพื่อบำเพ็ญบารมีนั้นๆ ได้เป้าหมายที่วางไว้หรือปรารถนาไว้นั้นจะสำเร็จได้ขึ้นอยู่กับ การบำเพ็ญบารมี จะต้องเข้มข้นให้เหมาะสมกับความปรารถนาด้วย ถึงจะบรรลุสำเร็จดังเป้าหมาย

๒.๑.๔ หลักการสั่งสมบารมี

บุคคลที่จะบรรลุธรรมได้นั้น จะต้องสั่งสมบารมีเพิ่มบุญเพื่อเป็นกำลังในการประหารกิเลส ที่เกาะอยู่ในจิตใจ การเวียนเกิด เวียนตาย ในแต่ละชาติ นั้น ต้องพบกับเหตุการณ์ดีบ้างชั่วบ้าง

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๓.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘๕.

^{๑๙} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๙๐/๗๕.

และได้พยายามทำความดีสั่งสมติดต่อกันมา โดยจากการเริ่มอย่างหยابไปสู่อย่างละเอียดเรียกว่า
ปรมาตม์เป็น ๓๐ บารมี ดังนี้

๑) เนกขัมมบารมี หมายถึง การพรากกายและจิตออกจากเครื่องผูกมัดอันเป็นอุปสรรค
ต่อการขัดขวางการทำความดี ด้วยการบังคับกายไม่ให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งยั่วทางกาย ในเบื้องต้น
แม้จะยังไม่ถึงกับออกบวช ก็เป็นการพรากกายออกไปจากความวุ่นวายสับสนของเหตุการณ์ และของ
โลกในขณะนั้น เป็นกายวิเวก และการตั้งจิตให้อยู่ในความสงบ เป็นจิตวิเวก อย่างสูงสุดหมายถึงออก
จากกิเลสทั้งปวง^{๒๐} โดยมีความดับทุกข์เป็นเป้าหมาย

พระพุทธเจ้าเมื่อยังมิได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงปฏิบัติ
ในเนกขัมมบารมี มาโดยลำดับ ตั้งแต่อย่างหยاب อย่างกลาง จนถึงอย่างละเอียด บางชาติก็ออกบวช บาง
ชาติ แม้มิได้ออกบวช แต่ก็ทรงดำรงตนอย่างมีสติอ่อนใจให้ออกจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองต่างๆ บางชาติ
ออกบวชขณะยังหนุ่มแน่น บางชาติออกบวช เมื่ออย่างเข้าสู่วัยชราทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี อย่างแรง
กล้าตามลำดับ ดังนี้

๑.๑ เนกขัมมบารมี ได้แก่ ออกไปด้วยความรักในพระโพธิญาณยิ่งกว่าคนที่รัก และ
ทรัพย์สมบัติ จึงตัดความห่วงใย ปลีกตนออกไปบำเพ็ญกายวิเวก คือ ความสงบทางกาย สงัดจากกาม
และอกุศลกรรมทั้งหลาย เนกขัมมะในระดับนี้ แม้คนรักและทรัพย์สมบัติจะสูญสิ้นไป ก็ไม่ทำลาย
ปณิธาน ไม่ยอมให้กายไปเกี่ยวข้องกับกาม พยาบาท อวิหิงสา^{๒๑} ตลอดจนอกุศลกรรมทั้งหลาย เพราะ
มีเป้าหมายอยู่ที่พระโพธิญาณ

๑.๒ เนกขัมมอุปบารมี ได้แก่ ออกด้วยความรักในพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะ
ร่างกาย จึงตัดความห่วงใย ปลีกตนออกบำเพ็ญจิตวิเวก คือ ความสงบทางจิต จากกามและอกุศล
ทั้งหลาย ด้วยฉานและสมาธิ เนกขัมมบารมีระดับนี้ แม้อวัยวะร่างกายจะแตกทำลายไปก็ไม่ทำลาย
ปณิธาน เป็นขั้นฝึกบังคับใจไม่ให้เกี่ยวข้องกับกาม พยาบาท อวิหิงสา ตลอดจนอกุศลกรรมทั้งหลาย
ด้วยฉานและสมาธิ เพราะมีเป้าหมายอยู่ที่พระโพธิญาณ

๑.๓ เนกขัมมปรมาตม์บารมี ได้แก่ ออกด้วยความรักในพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิต จึง
ตัดความห่วงใย ไม่อาลัยในชีวิต ปลีกตนออกบำเพ็ญอุปวิเวก คือ ความสงบจากกิเลส รวมทั้งกาม
และอกุศลทั้งสิ้น ด้วยอริยมรรคญาณ แม้ชีวิตจะแตกทำลายไปก็จะไม่ทำลายปณิธาน เนกขัมมบารมี
ในระดับนี้ เป็นขั้นสงบจากกาม พยาบาท อวิหิงสา ตลอดจนกิเลสทั้งหลายทั้งปวง ด้วยอริยมรรค
ญาณ^{๒๒} เหมือนดังพระเตมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือ การถือบวชสูงสุด

๒) วิริยบารมี หมายถึง ความเพียรพยายามอยู่ร่าไปไม่ท้อถอย จนกว่าจะประสบ
ผลสำเร็จ ไม่ละความพยายาม มีความเพียรพยายามในการไม่ทำสิ่งที่เป็นบาปอกุศลกรรมต่างๆ และ
ในการที่จะทำกุศลกรรมต่างๆ ให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นความเพียรที่จะไม่ทำความชั่ว เพียรทำดี และเพียร
ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

^{๒๐} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๒๒๙/๑๓๐.

^{๒๑} ขุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๒๔๐/๘๖.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๙-๙๐.

ความเพียรมีหลายด้านตั้งแต่ความเพียรพยายามอย่างธรรมดาไปจนถึงความเพียรพยายามอย่างสูงสุด แต่ความเพียรพยายามในทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดนั้น อันจะเป็นเหตุแห่งวิริยบารมีมุ่งหมายเอาความเพียรพยายามที่จะพันทุกข์ และความเพียรที่จะต้องตั้งไว้เป็นเป้าหมายสูงสุด คือ สังวรปธาน เพียรระวังบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด ไม่ให้เกิดขึ้น ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ภavanaปธาน เพียรทำความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรทำความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งอยู่^{๒๓}

พระพุทธเจ้าเมื่อยังมิได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงยังเป็นพระโพธิสัตว์ได้ปฏิบัติในวิริยบารมี อย่างแรงกล้า ด้วยความอดทน จนทำให้สำเร็จเป็นสัมมาสัมโพธิญาณ ดังที่มุ่งหวังเอาไว้คือ พระโพธิญาณ เป็นเป้าหมายสูงสุด ๓ ชั้น ดังนี้

๒.๑ วิริยบารมี ได้แก่ ความเพียรที่บำเพ็ญด้วยความมุ่งหวังพระโพธิญาณ เป็นเป้าหมาย รักเพียรเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สิน จึงเพียรพยายามที่จะตัดใจ สละคนที่รักและทรัพย์สินเพื่อมุ่งหวังโพธิญาณ

๒.๒ วิริยอุปบารมี ได้แก่ ความเพียรที่บำเพ็ญด้วยความมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย มีความเพียรพยายามเพื่อบรรลुพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน ไม่คำนึงถึงอวัยวะร่างกาย จึงกล้าสละได้แม้กระทั่งอวัยวะร่างกาย

๒.๓ วิริยปรมัตถบารมี ได้แก่ ความเพียรที่บำเพ็ญด้วยความมุ่งหวัง พระโพธิญาณ เป็นเป้าหมาย รักความเพียรพยายามเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตตน ไม่คำนึงถึงชีวิต เพื่อที่จะได้บรรลุพระโพธิญาณ จึงกล้าสละได้แม้กระทั่งชีวิต เหมือนดังพระมหาชนกทรงบำเพ็ญวิริยะบารมี คือ ความพากเพียรสูงสุด

๓) เมตตาบารมี หมายถึง ไม่ตรีจิต ความรัก ความปรารถนาดีความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกัน ต้องการส่งเสริมประโยชน์สุขให้แก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เมตตาจัดเป็นธรรมพื้นฐานของใจขั้นแรก ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งทำให้มองกันในแง่ดี หวังดีต่อกันพร้อมที่จะรับฟัง และเจรจากันด้วยความเข้าใจ ไม่เห็นแก่ตัว มีเมตตา ไม่มีอคติ^{๒๔} คือ ความโกรธ ความเกลียด เป็นที่ตั้ง เป็นหลักธรรมพื้นฐานสำหรับสร้างความสามัคคีและเอกภาพของหมู่ชน ประกอบด้วยเมตตากายกรรม การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เมตตาวาจากรรม การพูดจากันด้วยถ้อยคำสุภาพอ่อนโยน ว่ากล่าวตักเตือนด้วยความหวังดี การมองกันในแง่ดี อยากร่วมช่วยเหลือให้พันทุกข์ คิดทำแต่สิ่งที่จะอำนวยประโยชน์สุขให้แก่กันและกัน

ความเมตตาอย่างสูงสุดมุ่งที่จะเห็นผู้อื่นพันทุกข์ในสังสารวัฏ^{๒๕} จึงยอมสละได้แม้กระทั่งทรัพย์สิน คนรัก อวัยวะร่างกาย หรือแม้กระทั่งชีวิต เห็นการเกิดแก่เจ็บตาย ของสรรพสัตว์เป็นสิ่งที่จะต้องให้ความช่วยเหลือ พระพุทธเจ้าเมื่อยังมิได้ตรัสรู้ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงปฏิบัติในเมตตาบารมีอย่างแรงกล้ามาโดยลำดับ ๓ ชั้น ดังนี้

^{๒๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๙/๙๖.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๗๓.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๑.

๓.๑ เมตตาบารมี พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีมาโดยลำดับ ทรงรักษาปฏิบัติในเมตตาบารมีเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่ารักษาคนที่รักและ ทรัพย์สิน

๓.๒ เมตตาอุปปารมี พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมียิ่งขึ้นโดยลำดับ ทรงรักษาเมตตาบารมียิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย คือ ทรงรักษาปฏิบัติในเมตตาบารมีเพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย

๓.๓ เมตตาปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีอย่างสูงสุด ด้วยการรักษาเมตตาบารมียิ่งกว่าชีวิต คือ ทรงรักษาปฏิบัติในเมตตาบารมีเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิต เหมือนดังพระสุวรรณสาม ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี คือ ความเมตตาสูงสุด

๔) อธิษฐานบารมี หมายถึง อธิษฐานใจให้ชีวิตมีเป้าหมายมุ่งมั่นเพื่อก้าวไปสู่ความสำเร็จ หรือเพื่อบรรลุผลในสิ่งที่พึงประสงค์ การอธิษฐานที่จะเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลที่พึงประสงค์นั้น ต้องมีวิริยะ คือ ความเพียรพยายามอยู่รำไปไม่ทอดทิ้ง มีขันติ คือ ความอดทน มีสัจจะ คือ ความจริงใจ และรักษาความตั้งใจไว้อย่างมุ่งมั่นไม่หวั่นไหว ผู้ที่ต้องการก้าวไปสู่ความสำเร็จ ในชีวิตต้องอาศัยแรงอธิษฐาน คือ กำหนดเป้าหมายไว้แล้วก้าวเดินไปอย่างมุ่งมั่น

ลักษณะแห่งการอธิษฐานธรรมนั้น ต้องประกอบด้วยปัญญา สิ่งนั้นต้องเป็นจริง และมีความจริงใจเชื่อตรงต่อสิ่งที่อธิษฐาน สละได้แม้กระทั่งทรัพย์สิน คนรัก อวัยวะร่างกาย หรือแม้กระทั่งชีวิตที่จะทำให้เป้าหมายที่อธิษฐานไว้เปลี่ยนไป ตลอดจนแสวงหาความสงบส่งเสริม ให้จิตมีความมั่นคงต่อสิ่งที่อธิษฐาน

สิ่งที่จะต้องอธิษฐานไว้สูงสุด คือ อธิษฐานให้สามารถดับทุกข์ได้เป็นเป้าหมายสูงสุด พระพุทธเจ้าเมื่อยังมิได้ตรัสรู้ ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงปฏิบัติในอธิษฐานบารมีอย่างแรงกล้า โดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย ๓ ชั้น ดังนี้

๔.๑ อธิษฐานบารมี พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีมาโดยลำดับ ทรงรักษาอธิษฐานเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่ารักษาคนที่รักและทรัพย์สิน แม้จะสูญเสียคนรัก และทรัพย์สินไปก็จะไม่ละทิ้งเป้าหมายที่อธิษฐานไว้^{๒๖}

๔.๒ อธิษฐานอุปปารมี พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมียิ่งขึ้น โดยลำดับ ทรงรักษาอธิษฐานยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย คือ ทรงรักษาอธิษฐานเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกาย แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกายไปก็จะไม่ละทิ้งเป้าหมายที่อธิษฐานไว้

๔.๓ อธิษฐานปรมัตถบารมี พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี อย่างสูงสุด ด้วยการรักษาอธิษฐานยิ่งกว่าชีวิต คือ ทรงรักษาอธิษฐานเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิต แม้จะสูญเสียชีวิตก็จะไม่ละทิ้งเป้าหมายที่อธิษฐานไว้ เหมือนดังพระเนมิราชทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมี คือ ความมีจิตที่แน่วแน่สมบูรณ์

๕) ปัญญาบารมี หมายถึง ความรอบรู้ เป็นพื้นฐานที่ใช้เป็นเครื่องพิจารณาไตร่ตรอง ให้รู้จริงตามเหตุและผล ช่วยในการวินิจฉัยเรื่องราวที่ผ่านเข้ามาให้รู้ว่า ผิด ถูก ชั่ว ดีอย่างไร อะไรจริง

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๘๕.

อะไรเท็จและ อะไรเป็นสัจธรรม เลือกยึดถือเอาแต่สิ่งที่ถูกต้อง ละทิ้งสิ่งที่ไม่ถูกต้อง

ปัญญา มีหลายระดับและที่จะเป็นปัญญาบารมี ต้องเป็นปัญญาที่มุ่งให้เกิดความพ้นทุกข์ โดยอบรมศีลให้เจริญ อบรมสมาธิ และอบรมปัญญา จนเกิดความรู้ในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ทำให้เข้าใจสภาพธรรมตามความเป็นจริง^{๒๗} จนสามารถตัดละกิเลสที่บังได้อย่างสิ้นเชิง พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญปัญญาบารมีโดยประการต่างๆ ดังนี้

๕.๑ ปัญญาบารมี ได้แก่ ปัญญาที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณ เป็นเบื้องหน้า รักปัญญาเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าคนรักและทรัพย์สิน แม้จะสูญเสียคนรักและทรัพย์สินไปก็จะมีละทิ้งสิ่งที่จะทำให้เกิดปัญญา

๕.๒ ปัญญาอุปปารมี ได้แก่ ปัญญาที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังสำเร็จพระโพธิญาณ เป็นเบื้องหน้า รักปัญญาเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกายไป ก็จะมีละทิ้งสิ่งที่จะทำให้เกิดปัญญา

๕.๓ ปัญญาปรมัตถบารมี ได้แก่ ปัญญาที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังสำเร็จพระโพธิญาณ เป็น เบื้องหน้า รักปัญญาเพื่อพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตของตน แม้จะสูญเสียชีวิตไปก็จะมีละทิ้งสิ่งที่จะทำให้เกิดปัญญา เหมือนดังพระมหอสถทรงบำเพ็ญปัญญาบารมี คือ ความมีปัญญาสูงสุด

๖) ศีลบารมี หมายถึง การระงับกาย และวาจาไม่ให้อำนาจผู้ใด หรือสัตว์ใด จนเกิดความลำบากเดือดร้อน การระงับวาจาไม่ให้เกิดกระทบกระทั่งผู้ใดหรือสัตว์ใด จนเกิดความลำบากเดือดร้อน การระงับใจไม่ให้เกิดที่จะทำร้ายผู้ใดหรือสัตว์ใด ไม่ให้มีความต้องการที่จะเห็นผู้ใดหรือสัตว์ใด ได้รับความพิณาศยยับยั้ง การรักษาศีลจึงเป็นการประคับประคองจิตไม่ให้ คิดร้าย ประคับประคอง วาจาไม่ให้อวดร้าย ประคับประคองกายไม่ให้อำนาจใครๆ อันเป็นเหตุให้เขาเกิดความเจ็บปวด ทุกข์ ทรมาน และเกิดความศกเศร้าเสียใจนั่นเอง อย่างสูงสุดเพื่อจะรักษาศีลจึงยอมสละได้แม้กระทั่งชีวิต พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญศีล สังสมเป็นศีลบารมีมาตลอดเวลาช้านาน ทั้งรักษากิจมิให้โกรธ รักษาศีลไว้โดยไม่อาลัยแก่ชีวิตเลือดเนื้อ ดังนี้

๖.๑ ศีลบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยการรักษายิ่งกว่าคนที่รักษาทรัพย์สิน เพื่อพระโพธิญาณแม้จะสูญเสียคนรักและทรัพย์สิน แต่จะไม่ยอมทำลายศีล

๖.๒ ศีลอุปปารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยการรักษาศีลยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน เพื่อพระโพธิญาณแม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกาย แต่จะไม่ยอมทำลายศีล

๖.๓ ศีลปรมัตถบารมี ได้แก่ ศีลที่บำเพ็ญด้วยการรักษาศีลอย่างยิ่งมากกว่า ชีวิตของตน เพื่อรักษาศีลยอมสละได้แม้กระทั่งชีวิต ซึ่งเป็นการรักษาศีลอย่างสูงสุด^{๒๘} โดยมีพระโพธิญาณ เป็นเป้าหมาย ดังพระพุทธเจ้าตรัสไว้เมื่อครั้งเกิดเป็นภุมรินทร์ว่า “ใครต้องการ หนึ่ง เอ็น กระดูก หรือ เลือดเนื้อของเรา” เหมือนดังพระภุมรินทร์ทรงบำเพ็ญศีลบารมี คือ ความมีศีลที่สมบูรณ์สูงสุด

๗) ขันติบารมี หมายถึง ความอดทน อดกลั้นต่อความทุกข์ยาก ทั้งทางกายและทางใจ

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๗/๔๓๙.

^{๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๙๘/๒๙๕.

ในเบื้องต้นเป็นความอดทนต่อความตรากตรำทั้งหนาวร้อน หิวกระหาย ทนต่อทุกขเวทนา ในเวลาเจ็บไข้ได้ป่วย สูงสุดสามารถอดทนต่อความเจ็บปวดทางจิตใจ ต่อด้วยถ้อยคำที่คนอื่นดูถูกเหยียดหยาม เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญขันติบารมี ๓ ชั้น คือ

๗.๑ ขันติบารมี ได้แก่ ขันติที่บำเพ็ญมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า รักขันติเพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สินแม้จะสูญเสียคนรักและทรัพย์สมบัติ ก็จะไม่ละทิ้งขันติ

๗.๒ ขันติอุปบารมี ได้แก่ ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณเป็นเบื้องหน้ารักขันติ เพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกาย ก็จะไม่ละทิ้งขันติ

๗.๓ ขันติปรมัตถบารมี ได้แก่ ขันติที่บำเพ็ญด้วยมุ่งหวังพระโพธิญาณ เป็นเบื้องหน้ารักขันติ เพื่อพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าชีวิตของตน แม้จะสูญเสียชีวิตก็จะไม่ละทิ้งขันติ เหมือนดังพระจันทกุมารทรงบำเพ็ญขันติบารมี คือ ความอดกลั้นสูงสุด

๘) อุเบกขาบารมี หมายถึง การวางใจให้เป็นกลาง แม้ว่าจะมีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความลำบากยุ่งยากใจ ก็มีใจเป็นกลางไม่โกรธเกลียด มองทุกสิ่งและยอมรับตามความเป็นจริง อุเบกขาในเบื้องต้น เป็นการยอมรับความจริงที่เกิดขึ้น โดยไม่ให้อคติ มามีอิทธิพล ทำให้เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ด้วยอำนาจของความรัก ความซึ้ง อุเบกขาอย่างสูง ได้แก่ อุเบกขาในฌาน อันเป็นผล มาจากกำลังสมาธิที่เกิดจากความสงบระงับอย่างสูง

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญอุเบกขาสูงสุดด้วยการเกิดเป็นพรหมดำรงอยู่ในอุเบกขาอันเป็นสุขอย่างสูงสุด เพราะไม่มีความทุกข์สุขอันเป็นผลมาจากรัก ซึ้ง แม้เช่นนั้น ก็ทรงปรารถนาพระโพธิญาณ อุเบกขามี ๓ ชั้น คือ

๘.๑ อุเบกขาบารมี คือ อุเบกขาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาอุเบกขายิ่งกว่ารักษาคนและทรัพย์สิน

๘.๒ อุเบกขาอุปบารมี คือ อุเบกขาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาอุเบกขายิ่งกว่ารักษาอวัยวะของตนเอง

๘.๓ อุเบกขาปรมัตถบารมี คือ อุเบกขาของผู้บำเพ็ญบารมี เพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาอุเบกขายิ่งกว่ารักษาชีวิตของตน^{๒๙} เหมือนดังพระนารทพรหมทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมี คือ การมีอุเบกขาสูงสุด

๙) สัจจบารมี หมายถึง ความจริง หรือความซื่อตรง พูดไว้อย่างไรก็ยอมรับตามนั้น ตั้งใจไว้อย่างไรก็ทำตามนั้น มุ่งแสวงหาความจริงหรือความถูกต้องเที่ยงธรรม และรักษาความเที่ยงธรรมไว้ ลักษณะแห่งสัจจบารมีทางกาย ได้แก่ การตั้งสัจจะกับตนไว้ว่า จะไม่ทำสิ่งชั่วร้าย จะไม่พูดสิ่งชั่วร้าย และจะไม่คิดสิ่งชั่วร้ายโดยประการต่างๆ จะทำแต่สิ่งที่ดีงาม จะพูดแต่คำจริง คำอ่อนโยน คำที่ทำให้เกิดความสามัคคีก่อให้เกิดประโยชน์ จะไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ไม่อิจฉาตาร้อนริษยา เมื่อตั้งสัจจะไว้อย่างนี้แล้ว ก็จะต้องตั้งตารักษาสัจจะด้วยความซื่อสัตย์ต่อความตั้งใจของตน

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๗/๒๖๔.

สัจจบารมี ในเบื้องต้น ได้แก่ ความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ซื่อสัตย์ต่อการทำงาน ซื่อสัตย์ต่อบุคคล และซื่อสัตย์ต่อความเที่ยงธรรมสูงสุด ได้แก่ การรักษาสัจจะยอมสละได้แม้ชีวิต ไม่ยอมเสียสัตย์ เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญสัจจบารมีอย่างแรงกล้า ไม่ยอมทิ้งสัจจะที่ได้พูดไว้ แม้จะต้องสละชีวิต ๓ ชั้น คือ

๙.๑ สัจจบารมี ได้แก่ สัจจะที่บำเพ็ญด้วยความหนักแน่นแน่อน รักพระโพธิญาณ ยิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สิน แม้จะสูญเสียคนรักและทรัพย์สินสมบัติก็จะไม่ละทิ้งสัจจะ

๙.๒ สัจจอุปบารมี ได้แก่ สัจจะที่บำเพ็ญบารมี ด้วยความหนักแน่นแน่อน รักพระโพธิญาณยิ่งกว่าอวัยวะร่างกายของตน แม้จะสูญเสียอวัยวะร่างกาย ก็จะไม่ละทิ้งสัจจะ

๙.๓ สัจจปรมัตถบารมี ได้แก่ สัจจะที่บำเพ็ญบารมี ด้วยความหนักแน่นแน่อน รักพระโพธิญาณยิ่งกว่าชีวิตของตน แม้จะมีภัยอันตรายเกิดขึ้นแก่ชีวิต ก็จะไม่ละทิ้งสัจจะ เหมือนดังพระวิรุณบัณฑิตทรงบำเพ็ญสัจจะบารมี คือ ความมีสัจจะสูงสุด^{๓๐}

๑๐) ทานบารมี หมายถึง การให้เพื่อสงเคราะห์ผู้ที่ขาดแคลน เพื่อสงเคราะห์ผู้ที่ควรทานสงเคราะห์ เป็นการผูกมิตรภาพไมตรีจิต หรือเพื่อบูชาผู้ที่ควรบูชา เป็นการบูชาคุณหรือ ตอบแทนคุณ หรือเป็นการบำเพ็ญบุญในบุญเขต ในเบื้องต้นได้แก่การสงเคราะห์ผู้อื่นและสัตว์อื่นด้วยวัตถุสิ่งของ เรียกว่า “อามิสทาน”^{๓๑} นับตั้งแต่ญาติพี่น้อง พวกพ้อง สมณะพราหมณ์ผู้ทรงศีล และสัตว์เดรัจฉาน ตามโอกาส และเหมาะสมแก่ฐานะของคนนั้นๆ สูง ขึ้นไป ได้แก่ การให้ธรรมะเป็นทาน ตลอดจนการแนะนำ สั่งสอนให้ผู้อื่นคิดดีทำดี ให้เขาสามารถครองชีวิตอยู่ได้ด้วยสติปัญญา เป็นการสงเคราะห์โดยธรรม ซึ่งเป็นการให้ปัญญาแก่เขา ได้ดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องดีงามและมีคุณค่า เรียกว่า “ธรรมทาน”^{๓๒} พระโพธิสัตว์ผู้ปรารถนาพุทธภูมิโพธิญาณ ท่านได้ทรงบำเพ็ญทาน ทรงสั่งสมเป็นทานบารมีมาช้านาน ทานบารมีของพระองค์ ได้เต็มยิ่งขึ้นตามลำดับ ๓ ชั้น ดังนี้

๑๐.๑ ทานบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละทรัพย์ โดยมีพระโพธิญาณเป็นเป้าหมาย หวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนคนรักและทรัพย์สินสมบัติ เพื่อพระโพธิญาณ จึงยอมให้ทานได้แม้กระทั่งคนรักและทรัพย์สินสมบัติ

๑๐.๒ ทานอุปบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละอวัยวะของคน หวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนอวัยวะร่างกาย เพื่อความสำเร็จเป็นพระโพธิญาณ จึงยอมสละให้ทานได้แม้กระทั่งอวัยวะร่างกาย

๑๐.๓ ทานปรมัตถบารมี ได้แก่ ทานที่บำเพ็ญด้วยการสละชีวิตของตน ไม่เสียดายชีวิต หวงแหนพระโพธิญาณยิ่งกว่าหวงแหนชีวิตของตน เพื่อความสำเร็จเป็นพระโพธิญาณ^{๓๓} จึงยอมสละให้ทานได้แม้กระทั่งชีวิต ไม่เสียดายชีวิต เพื่อแลกกับพระโพธิญาณเหมือนดังพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญทานบารมี คือ การรู้จักการให้ทานสูงสุด

^{๓๐} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๔๙/๑๐๐.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๔๗.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗.

สรุปหลักการบำเพ็ญบารมี ๓๐ จนเต็มเป็นผู้มีกำลังใจเต็มหรือ บุคคลที่ต้องการบรรลุได้นั้นต้องสร้างคุณงามความดี ที่เป็นกุศลกรรม ประพฤติอย่างยั่งยืน และไม่ว่าจะบำผู้มีจิตใจสมบูรณ์ เพ็ญบารมีข้อไหนจะประกอบด้วยบารมีอีก ๙ ข้อรวมเป็น ๑๐ เสมอ เพื่อบรรลุเป้าหมายอันยิ่งใหญ่ เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า และความเป็นมหาสาวกมีพระมกัสสปเถระกับพระอานนทเถระ เป็นต้น ต้องทำให้ครบทั้ง ๓ ชั้น คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี สำหรับพระโพธิสัตว์ จะได้ตรัสรู้ อริยสัจเป็นพระพุทธเจ้า และต้องเคยได้รับการพยากรณ์ จะได้เป็นพระพุทธเจ้า ส่วนพระสาวกจึงต้องรับฟังคำสั่งสอนและปฏิบัติตามคำสั่งสอนจนบรรลุตามพระศาสนา

๒.๒ ประวัติพระมหากัสสปเถระ

๒.๒.๑ การสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเถระ เกิดเป็นมหาเศรษฐีชื่อว่าเวเทหะ ในยุคพระพุทธเจ้าซึ่งมีพระนามว่า พระปทุมุตตระ ผู้เจริญมากที่สุดในโลก ผู้คนที่ พระองค์ผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์โลก^{๓๔} ท่านมีทรัพย์สมบัติ ๘๐ โภคิ ในวันที่พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นสถาปนาสาวกองค์ที่ ๓ นามว่ามหาวิเสฐเถระ ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ^{๓๕} ผู้เป็นยอดของภิกษุผู้สอนอุตถคนั้น ท่านได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพระปทุมุตตระอยู่ด้วย เมื่อได้ยินเรื่องราวดังกล่าวก็เกิดความเลื่อมใสเกิดขึ้นเป็นกำลัง จึงได้ขออาราธนา ภิกษุสงฆ์ที่มีอยู่ทั้งหมด ให้มาฉันภัตตาหารที่จะถวายในวันรุ่งขึ้น ภิกษุมิมากถึงหกล้านแปดแสนองค์ แต่เวเทหะเศรษฐีก็ยืนยัน พระศาสนาจึงรับนิมนต์วันรุ่งขึ้น เวเทหะเศรษฐีได้ถวายทานสมอยาก เพราะไม่มีภิกษุใดเหลืออยู่ในอารามเลย เว้นแต่มหาวิเสฐเถระที่ยังออกบิณฑบาตอยู่ เมื่อเวเทหะเศรษฐีนิมนต์ให้เข้ามาฉันที่บ้าน ท่านก็ปฏิเสธว่าไม่ควรเวเทหะเศรษฐีจึงขอร้องใจนักกว่า พระภิกษุรูปนี้มีคุณวิเศษอย่างไรหนอ จึงได้ทูลถามพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงตรัสอธิบายว่า “อุบาสก เรานั่งคอยภัตตาหารอยู่ในเรือน แต่พระมหาวิเสฐเถระนั้นไม่นั่งคอยภิกษาในเรือนอย่างนี้ เราอยู่ในเมือง พระมหาวิเสฐเถระนั้นอยู่ในป่าเท่านั้น เราอยู่ในที่มุงบัง พระมหาวิเสฐเถระนั้นอยู่กลางแจ้งเท่านั้น

ดังนั้น พระมหาวิเสฐเถระนั้นท่านมีคุณอย่างนี้” เมื่อเวเทหะเศรษฐีได้ฟังเช่นนั้นยิ่งเกิดศรัทธาปราสาทะ และปักใจแน่วแน่ว่า อยากจะเป็นเอตทัคคะในด้านอุตถคน^{๓๖} ของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในกาลข้างหน้า ท่านจึงทูลถามพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นว่า หากทำมหาทาน ๗ วัน จะสมปรารถนาหรือไม่ พระพุทธองค์จึงทรงพิจารณาแล้วทรงมีพุทธพยากรณ์ว่า ท่านจะสมปรารถนา “อีกแสนกัปนับจากนี้ ท่านจะเป็นพระสาวกที่ ๓ ของพระโคตมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่ามหากัสสปเถระ” แล้วท่านก็ได้สร้างบารมี จนหมดอายุขัยในชาตินั้น หลังจากนั้น เวเทหะเศรษฐี ก็เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวิภวภูตสังสาร อีกหลายภพหลายชาติ แล้วท่านได้สร้างบารมีมาตลอดอย่างเต็มบริบูรณ์ จนมาถึงพุทธกับปัจจุบัน ท่านจึงเกิดมาเป็น ปิณฑิลมาณฑ ในสกุลของกบิลพราหมณ์ แห่งนครมคธ ส่วนนางภัททากาปิลาณีคู่อุปการีหลายชาติมาแล้วนั้นก็มาถือกำเนิดในสกุลของโกสิยพราหมณ์ในนครเดียวกัน แล้วหลังจากนั้นท่านทั้ง ๒ นั้น ได้พากันออกบวช

^{๓๔} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๙๘/๖๒.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๗๗.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

๒.๒.๒ ชาตินิยมของพระมหากัสสปเถระ

ท่านพระมหากัสสปะ เป็นบุตรกบิลพราหมณ์กัสสปโคตร บ้านมหาติฏฐะ จังหวัด นครรัฐ มีชื่อว่า ปิปลิ^{๓๗} เรียกตามโคตรว่ากัสสปะ พออายุครบ ๒๐ ปี ได้ทำการอวาหมงคล (แต่งงาน) กับ นางภัททกาปิลานี อายุ ๑๖ ปี เป็นบุตรพราหมณ์โกสิยะโคตร เมืองสาละ จังหวัด นครรัฐ พราหมณ์ผู้เป็นบิดา พร้อมกับนางพราหมณ์ผู้มารดา ก็ปรึกษากันหาภรรยาให้แก่บุตรของตน จึงมอบสิ่งของมีเงินและทอง เป็นต้น ให้แก่พราหมณ์ ๘ คน แล้วส่งไปเพื่อให้แสวงหาหญิงที่มีลักษณะสวยงาม มีฐานะเสมอกันกับสกุลของตน

พราหมณ์ทั้งแปดคนก็เที่ยวแสวงหาไปจนกระทั่งถึงเมืองสาละในพระนครนั้น มีธิดาของพราหมณ์โกสิยะโคตรคนหนึ่ง ชื่อว่า ภัททกาปิลานี^{๓๘} อายุ ๑๖ ปี รูปร่างสะสวยงดงามสมกับเป็นผู้มีพราหมณ์เหล่านั้นครั้งได้เห็นแล้ว จึงเข้าไปสู่ขอกับบิดามารดาของนาง เมื่อตกลงกันแล้วจึงมอบสิ่งของทองหมั้น กำหนดวันอวาหมงคล และส่งข่าวให้กบิลพราหมณ์ได้ทราบ ส่วนปิปลิมาณพเมื่อได้ทราบดังนั้น ไม่ได้มีความประสงค์ที่จะแต่งงานเลย จึงเข้าไปในห้องเขียนจดหมายบอกความประสงค์ของตนให้นางทราบครั้งเขียนเสร็จแล้วมอบให้คนใช้นำไปส่ง แม้นางภัททกาปิลานี ก็มีความประสงค์เช่นเดียวกัน จึงได้เขียนจดหมายเช่นนั้นให้คนใช้นำมา คนถือจดหมายทั้งสองมาพบกันระหว่างทาง ก็ได้ถามความประสงค์ของกันและกันแล้ว จึงฉีกจดหมายออกมาอ่าน แล้วทั้งจดหมายฉบับนั้นเสียในป่า เขียนจดหมายมีเนื้อความ แสดงความรักซึ่งกันและกันขึ้นมาใหม่แล้วนำไปให้คนทั้งสองครั้งกาลต่อมาการอวาหมงคลเป็นการสำเร็จเรียบร้อย โดยคนทั้งสองไม่ได้มีความประสงค์ สักแต่ว่าอยู่ร่วมกันเท่านั้น ไม่ได้ถูกต้องกันเลย แม้จะขึ้นสู่เตียงนอนก็ไม่ได้ขึ้นทางเดียวกันเมื่อเวลานอนตั้งพวงดอกไม้สองพวงไว้กลางที่นอนเพราะกลัวร่างกายจะถูกต้องกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่มีบุตรหรือธิดาด้วยกัน สกุลของสามีภรรยาคู่นี้มีภาระงานเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์มาก มีคนงานและพาหนะสำหรับใช้ทำงานก็มาก

ครั้งต่อมาบิดามารดาเสียชีวิต ปิปลิมาณพได้ครองสมบัติดูแลกิจการงานสืบทอดจากบิดามารดา สามีและภรรยาต่างก็มีความเห็นร่วม กันว่า ผู้อยู่ครองเรือนต้องคอยนึ่งรับบาปเพราะผู้อื่นทำไม่ดีจึงมีใจเบื่อหน่าย พร้อมใจกันจะออกบวชได้แสวงหาผ้ากาสายะ^{๓๙} ถือเพศเป็นบรรพชิต ออกบวชมุ่งหมายเป็นพระอรหันต์ในโลก สะพายบาตรลงจากปราสาทหลักหนีไป ปิปลิเดินหน้า นางภัททกาปิลานี เดินหลัง พอถึงทางแยกแห่งหนึ่งจึงแยกจากกัน ปิปลิเดินไปทางขวา ส่วนนางภัททกาปิลานีเดินไปทางซ้าย ภายหลังได้บวชเป็นนางภิกษุณี และได้บรรลุพระอรหันต์

๒.๒.๓ การออกบวชของพระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเถระ ออกบวชเพราะสาเหตุที่ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายในขณะที่ออกตรวจกิจการของตระกูล ในวันหนึ่งท่านได้ออกตรวจกิจการงานของตนพร้อมกับบริวาร ขณะที่ยืนตรวจดู

^{๓๗} สมบูรณ์ ตาสนธิ, พระอรหันตสาวกบรรลุลุทธิธรรมได้อย่างไร, (เนนทปูรี: ชิงค์บิย อนด์บุ๊คส์, ๒๕๕๕), หน้า ๙๓.

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๘๒.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๒.

กิจการของตนอยู่นั้น ก็ได้เห็นฝูงกาจับกลุ่มกันหากินไส้เดือนอยู่ตามรอยไถ ท่านจึงถามบริวารของท่านว่า “นกเหล่านี้หากินสัตว์อื่นอยู่ในไร่นาของเรา แล้วใครจะเป็นผู้รับผลของกรรม จากการกระทำของนกกาเหล่านั้น” บริวารที่ไปด้วยกล่าวตอบว่า “ท่านนั้นแหละจะเป็นคนรับ ผลของกรรมนั้น”^{๔๐}

ปีผลิमाणพคิดว่า ถ้าหากบาปที่สัตว์เหล่านี้กระทำให้แก่เรา ทรัพย์จำนวนมากจะมีประโยชน์อะไรแก่เรา เราจะยกทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้นางภัททกาปิลาณี ดูแลแล้วเราจักออกบวช ส่วนนางก็คำนึงถึงเหตุการณ์ทำนองเดียวกันและเกิดความรู้สึกเหมือนกัน จากนั้นก็เริ่มคิดถึงการออกบวช ทั้งสองสามารถร่ายาคิดเหมือนกัน แต่ไม่ทราบความคิดของกันและกันเท่านั้น จนได้เวลาทั้งคู่มาพร้อมหน้ากัน จึงเปิดเผยความรู้สึกของกันและกัน แล้วต่างฝ่ายต่างยืนยันจะออกบวชให้ได้ โดยไม่สนใจทรัพย์สมบัติที่อีกฝ่ายจะมอบให้ ในที่สุดทั้งสองก็ตกลงใจจะออกบวชด้วยกันโดยยกกิจการและทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้ญาติพี่น้องและบริวาร

ครั้นทั้งสองตกลงกันแล้วจึงให้คนไปซื้อผ้ากาสาหวัดสี และบาตรดินมา แล้วต่างฝ่ายต่างปลงผมให้กัน และอาบน้ำเสร็จเรียบร้อยแล้วต่างครองผ้ากาสาหวัดสีและสะพายบาตร เดินลงจากปราสาทไปอย่างไม่มีกังวล พวกบริวารเห็นแล้วจำได้จึงเข้าไปอ้อนวอนให้ทั้งสองเลิกล้มความตั้งใจออกบวช แต่ก็ไร้ผลเพราะทั้งสองนั้นได้ตัดสติใจเด็ดขาดแล้ว จากนั้นก็ได้เดินทางต่อไปจนถึงทาง ๒ แพร่งซึ่งแยกไปทางซ้ายกับทางขวา^{๔๑} ก่อนจะแยกทางกับนางได้เดินประทักษิณ เพื่อแสดงความเคารพสามิ ๓ รอบแล้วก็ลงกราบตรงเบื้องหน้า เบื้องหลัง เบื้องซ้าย เบื้องขวา ก่อนที่ทั้งสอง จะแยกทางกันไป ขณะนั้นเกิดเหตุการณ์อัศจรรย์ คือ แผ่นดินไหว ยอดภูเขาพระสุเมรุเอียงในอากาศ มีแสงฟ้าแลบ แลปลปลาบ ฉวัดเฉวียนอยู่ไปมา

นางภัททกาปิลาณี เมื่อเดินทางไปซ้าย และไปพบสำนักภิกษุณีแห่งหนึ่งขอบวชเป็นภิกษุณี ในกาลต่อมาได้บรรลุพระอรหัตผล และได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นผู้เลิศทางระลึกชาติได้^{๔๒} ส่วนปีผลิमाणพเดินไปทางขวา

ขณะนั้น พระศาสดาทรงประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ในพระเวฬุวันมหาวิหารทรงทราบถึงสาเหตุให้เกิดความอัศจรรย์ว่าเป็นเพราะปีผลิमाणพกับภัททกาปิลาณี แยกทางกันออกบวช จึงเสด็จไปประทับนั่งรอรับที่ใต้ร่มไทรเรียกว่า พุทฺตนิโครธ ซึ่งอยู่ในระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทาต่อกัน ท่านเดินมาทางนั้น เห็นพระศาสดาประทับอยู่ด้วยอาการสงบสง่างาม มีความเลื่อมใสเปล่งวาจาประกาศว่า พระศาสดาเป็นครูของตน ตนเป็นสาวกของพระศาสดา พระศาสดา ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุใน พระธรรมวินัยนี้ ด้วยการประทานโอวาท ๓ ข้อว่า

๑) กัสสปะเธอพึงศึกษาว่า เราจักเข้าไปตั้งความละเอียดและความเกรงใจไว้ในภิกษุที่เป็นผู้เฒ่า ปานกลาง และผู้บวชใหม่อย่างดีที่สุด

๒) เราจักฟังธรรมซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจักตั้งใจฟังธรรมนั้นแล้วพิจารณาเนื้อความ

^{๔๐} บรรจบ บรรรจุ, อสีติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๗๘.

^{๔๑} ตรีมิตร และคณะ, ประวัติแห่งอนุพุทธ ๘๐ องค์, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๓๐), หน้า ๓๙.

^{๔๒} กรมวิชาการ, ประวัติพุทธสาวก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมศาสนา, กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๐), หน้า ๔๘.

๓) เราจักไม่ละสติ ที่เป็นไปในกาย คือ พิจารณาเอาร่างกายเป็นอารมณ์^{๔๓}

แต่สำหรับการบวชของพระมหากัสสปเถระ พระองค์ทรงประทานการบวช โดยให้โอวาท ๓ ข้อ เรียกว่า โอวาทปฏิบัติคหณุปสัมปทา อันเป็นวิธีบวชอีกแบบหนึ่ง

มีข้อที่น่าคิดว่า การบวชด้วยโอวาทปฏิบัติคหณุปสัมปทานี้ พระศาสดา ทรงอนุญาตแก่ใครบ้าง เมื่อศึกษาดูให้ดีแล้ว ปรากฏว่าการบวชลักษณะแบบนี้ พระศาสดาทรงอนุญาตบวชให้เฉพาะพระมหากัสสปเถระเท่านั้น^{๔๔}

๒.๒.๔ การบรรลุลัทธิธรรมของพระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเถระ ได้บรรลุลัทธิธรรมเมื่อได้รับโอวาท ๓ ข้อจากพระศาสดาว่า

๑) กัสสป ท่านพึงใส่ใจไว้เสมอว่า เราจักมีความละเอียด และความยำเกรงในภิกษุ ทั้งเก่าและใหม่ทั้งที่เป็นปานกลางให้มาก

๒) เราพึงธรรมอันใด ซึ่งประกอบด้วยบุคคล เราจะตั้งใจฟัง และพิจารณาหาเนื้อความของธรรมนั้น

๓) เราจะไม่ละกายคตาสติ พิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์อยู่เสมอ^{๔๕}

เมื่อได้บวชเสร็จแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพาท่านออกจากโคนต้นพทุตตนิโครธไป แต่เมื่อเสด็จไปได้ระยะหนึ่งพระองค์ทรงพาท่านพักที่โคนต้นไม้อีกต้นหนึ่ง ณ ที่นั้น ท่านเอาผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้น ทำเป็นอาสนะถวายพระพุทธรูปเจ้าสำหรับประทับนั่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสขณะที่นั่งว่า “กัสสปะ ผ้าสังฆาฏิของเธอเนิ่นนุ่มดี” พลังลูบคลำไปมา พระมหากัสสปกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงใช้เถิด”^{๔๖}

ครั้นแล้วพระพุทธรูปเจ้าทรงประทานผ้าสังฆาฏิของพระองค์ซึ่งเก่ามากให้ท่าน การที่พระพุทธรูปเจ้าทรงประทานผ้าสังฆาฏิให้ก็นับเป็นเหตุการณ์สำคัญ ซึ่งทำให้ท่านตระหนักถึงความสำคัญในการเป็นทายาทจึงได้เพิ่มความอุตสาหะยิ่งขึ้นไปอีก

พระมหากัสสปเถระนั้นโดยปกติท่านถืออุตงค์ ๓ ข้อ อย่างเคร่งครัด คือ

๑) ปังสุกุลิกังคะ องค์แห่งผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ใช้เฉพาะแต่ผ้าบังสุกุล คือ ไม่รับจีวรจากทายก เทียวแสวงหาผ้าบังสุกุลมาเย็บซ่อมทำจีวรเอง

๒) ปิณฑปาตังคะ องค์แห่งผู้ถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร คือ ไม่รับนิมนต์ หรือลาภพิเศษอย่างอื่นใด ฉันเฉพาะอาหารที่บิณฑบาตมาได้

๓) อารัญญิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร คือ ไม่อยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน แต่อยู่ป่าห่างจากบ้านอย่างน้อย ๒๕ เส้น

^{๔๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๔/๒๓๓.

^{๔๔} บรรจบ บรรรจฺจิ, อสีติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐๙.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๗.

^{๔๖} บรรจบ บรรรจฺจิ, อสีติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๘๓.

ต่อมาเมื่อท่านได้เพิ่มวิริยะมากขึ้น จึงสมათานธุดงค์เพิ่มขึ้นอีก ๑๐ ข้อ คือ

๑) เตจวีรังกังคะ องค์แห่งภิกษุผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร คือ ถือผ้าเพียงสามผืน ได้แก่ จีวร สบง สังฆาฏิ อย่างละผืนเท่านั้น ไม่ใช่จีวรนอกจากผ้าสามผืนนั้น

๒) สปทานจาริกังคะ องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตรไปตามลำดับบ้านเป็น วัตร คือ รับตามลำดับบ้านตามแถวเดียวกัน ไม่รับข้ามบ้านข้ามแถว หรือเที่ยวบิณฑบาตรไปตามตรอก ตามห้อง แถวเรียงลำดับเรื่อยไปเป็นแนวเดียวกัน ไม่ข้ามไปเลือกรับที่โน้นที่นี้ตามใจชอบ

๓) เอกาสนิกังคะ องค์แห่งผู้ถือนั่งฉันที่อาสนะเดียวเป็นวัตร คือ การฉันวันละมื้อเดียว ลูกจากที่แล้วไม่ฉันอีกในวันนั้น

๔) ปัตตปิตทิกังคะ องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตรเป็นวัตร คือ การถือการฉันเฉพาะในบาตร ไม่ใช่ภาชนะอื่น

๕) ขลุปัจฉากัตติกังคะ องค์แห่งผู้ถือห้ามภัตที่เขานำมาถวายภายหลัง คือ เมื่อลงมือฉันแล้ว มีผู้นำอาหารมาถวายอีก ก็ไม่รับ

๖) รุกขมุลิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร ไม่อยู่ในที่มุงบัง

๗) อัปโภกาสิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร คือ อยู่เฉพาะกลางแจ้ง ไม่อยู่ในที่มุงบัง หรือแม้แต่โคนไม้ (ห้ามถือในฤดูฝน)

๘) โสสานิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร คือ การอยู่แรมคืนในป่าช้าเป็นประจำ

๙) ยถาสันถติกังคะ องค์แห่งผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามแต่เขาจัดให้ ไม่เลือกเสนาสนะเอาตามพอใจตัวเอง

๑๐) เนสัชชิกังคะ องค์แห่งภิกษุผู้ถือการนั่งเป็นวัตร คือ การถือนั่ง ยืน และเดิน เท่านั้น ไม่นอน^{๔๗}

ระดับการถือหรือระดับของการปฏิบัติในธุดงค์นั้น ของพระมหากัสสปเถระนั้นมี ๓ ระดับ คือ (๑) อย่างอุกฤษฏ์ หรืออย่างเคร่ง เช่น ถืออยู่ป่า ต้องให้ได้อรุณในป่าตลอดไป (๒) อย่างกลาง เช่น สามารถอยู่ในเสนาสนะชายบ้านได้ตลอดฤดูฝน ๔ เดือน อีก ๘ เดือน ที่เหลืออยู่ในป่า (๓) อย่างอ่อน หรืออย่างเพล่า เช่น ผู้ถืออยู่ป่า สามารถอยู่ในเสนาสนะชายบ้าน คือ แถวละแวกบ้าน ได้ตลอดฤดูฝน และฤดูฝนและฤดูหนาวรวม ๘ เดือน อีก ๔ เดือนอยู่ป่า สำหรับพระมหากัสสปเถระนั้น ท่านถืออย่างเคร่งในธุดงค์ทุกข้อ

ธุดงค์ ๑๓ ประการเหล่านี้ ไม่ใช่ขบถบัญญัติทางพระวินัย ขึ้นกับความสมัครใจของผู้ปฏิบัติ มีหลักทั่วไปในการถือว่า ถ้าถือแล้วช่วยให้สามารถกรรมฐานเจริญ สามารถเจริญวิปัสสนา จนเกิดญาณปัญญาเห็นความจริง หรือช่วยให้กุศลธรรมเจริญยิ่งขึ้นไป อกุศลธรรมเสื่อม ควรถือปฏิบัติ ถ้าถือแล้วทำให้กรรมฐานเสื่อม หรือทำให้กุศลธรรมเสื่อม อกุศลธรรมเจริญ ไม่ควรถือ ส่วนผู้ที่ถือหรือไม่ถือก็ไม่ทำให้กรรมฐานเจริญหรือเสื่อม เช่น ท่านสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว มีอย่างพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น หรือคนอื่นๆ ก็ตาม ควรถือได้ ฝ่ายแรกควรถือ ในเมื่อคิดจะอนุเคราะห์ชุมชนในภายหลัง ฝ่ายหลังเพื่อเป็นวาสนาต่อไป

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๑๕๔.

หลังจากท่านบวชได้ปฏิบัติตามโอวาทและจุดดั่งดังกล่าวอย่างเคร่งครัดได้บรรลุธรรมด้วยการบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนาในวันที่ ๘ หลังจากบวชก็ได้บรรลุหัตถผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ

ด้วยเหตุผลที่พระมหากัสสปเถระเป็นผู้ปฏิบัติในจุดดั่งวัตร อย่างเคร่งครัด พระศาสดาจึงทรงยกย่องว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย “ผู้ทรงจุดดั่ง”^{๔๘}

พระมหากัสสปเถระกล่าวในภายหลังกับพระอานนท์ว่า “ผู้มีอายุ เราบริโภชนกัณฐกของชาวบ้านอย่างเป็นทางการเป็นนิตย์อยู่ ๗ วัน ในวันที่ ๘ พระอรหันตผลจึงบังเกิดขึ้น”^{๔๙}

นอกจากนี้พระมหากัสสปเถระ ยังมีคุณความดีที่พระผู้มีพระภาคศาสดาทรงสรรเสริญอีกหลายประการ เช่น ตรัสว่า “กัสสปะมีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอด้วยเรา” เมื่อทรงประทานผ้าสังฆาฏิให้และทรงรับผ้าของพระมหากัสสปเถระ “กัสสปะเปรียบเหมือนดวงจันทร์ ผ่องใสไร้เมฆหมอก” ขณะท่านเข้าสู่ตระกูลทั้งหลายเป็นผู้มีกนน้อยสันโดษ และตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายถือเอาเป็นแบบอย่างว่า “กัสสปะ เข้าไปใกล้ตระกูลแล้วชกกายและใจให้ห่าง ประพฤติตนเป็นคนใหม่ในตระกูลอยู่เสมอ ไม่ทำ ความคุ่นเคยเป็นนิตย์ ไม่คะนองกาย และวาจา และใจในตระกูลเป็นนิตย์ จิตไม่เกี่ยวข้องในตระกูลเหล่านั้น เพิกเฉยด้วยจิตเป็นกลางว่า ผู้ปรารถนาลาภก็จงได้ลาภ ผู้ปรารถนาบุญก็จงได้บุญ ตนเองเวลาได้ลาภมีใจ ฉันทิ ผู้อื่นก็มีใจฉันทิ”^{๕๐}

๒.๒.๕ คุณลักษณะเฉพาะของพระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเถระ เป็นพระสาวกที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัวโดดเด่นรูปหนึ่ง เช่น เป็นผู้สำรวมในตระกูล เป็นผู้มีกนน้อย สันโดษ^{๕๑} แสดงธรรมด้วยจิตเมตตา เป็นที่เคารพของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และเป็นผู้ไม่โกรธตอบผู้อื่น ดังจะทราบในรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑) พระมหากัสสปเถระ เป็นผู้สำรวมในตระกูล เป็นผู้เข้าไปสู่ตระกูล แล้วชกกายและใจให้ห่าง ประพฤติตนเป็นคนใหม่ในตระกูลอยู่เสมอ ไม่คุ่นเคยเป็นนิตย์ ไม่คะนองกาย และวาจา และใจในตระกูลเป็นนิตย์ จิตไม่เกี่ยวข้องในตระกูลเหล่านั้น เพิกเฉยด้วยจิตเป็นกลางว่า ผู้ปรารถนาลาภก็จงได้ลาภ ผู้ปรารถนาบุญก็จงได้บุญ ตนเองเวลาได้ลาภมีใจ ฉันทิ ผู้อื่นก็มีใจฉันทิ ที่สำคัญยิ่งกว่า ท่านพระมหากัสสปเถระได้กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมพยากรณ์หรือหัตถผลว่า เรา รู้ซัดว่า ซาดิสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป พระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตผู้ได้มานฉลาดในสมบัติ ฉลาดในจิตของผู้อื่น ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของผู้อื่นชกถามสอบถาม ไล่เลียงภิกษุ นั้น ภิกษุ นั้นถูกพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคตผู้ได้มาน ฉลาดในสมบัติ ฉลาดในจิตของผู้อื่น ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของผู้อื่นชกถาม สอบถาม ไล่เลียงอยู่ ย่อมถึงความเป็นคนเปล่า ความไม่มีคุณ ความไม่เจริญ ความพินาศ ทั้งความไม่เจริญและความพินาศพระตถาคตหรือสาวกของพระตถาคต ผู้ได้มาน ฉลาดในสมบัติ ฉลาดในจิตของผู้อื่น ฉลาดในการกำหนดรู้จิตของผู้อื่น ฉลาดกำหนดรู้ใจด้วยใจแล้ว

^{๔๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๕/๑๘๗.

^{๔๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๙.

^{๕๐} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๖/๒๓๗.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๓๐.

ยอมรู้ชัดซึ่งภิกษุนี้ว่า ‘ท่านผู้นี้มีความสำคัญผิด สำคัญผิดโดยสัตย์จริง มีความสำคัญในสิ่งที่ยังไม่ได้ถึงว่าได้ถึง มีความสำคัญในสิ่งที่ยังไม่ได้ทำว่าได้ทำ มีความสำคัญในสิ่งที่ยังไม่ได้บรรลุว่าได้บรรลุ ย่อมพยากรณ์หรือหัดผลด้วยความสำคัญผิดว่า เรารู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๕๒}

๒) พระมหากัสสปะเถระ เป็นผู้มักน้อย สันโดษ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสสรรเสริญว่าเป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อาศัยเสมอด้วยพระองค์ เป็นผู้สันโดษ ยินดีด้วยจีวร บิณฑบาตร เสนาสนะ เกสัช ตามีตามได้ ไม่มักมากและกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ ว่า เธอไม่แสวงหาโดยทางที่ไม่ควร เพราะเหตุแห่งปัจจัย ๔ แสวงหาไม่ได้ ก็มีได้สะดุ้งตกใจ แสวงหาได้แล้ว ก็ไม่เป็นคนกำหนดในปัจจัย ๔ นั้นบริโภค แม้พระมหากัสสปะเถระก็เข้าไปสู่ตลาดหรือสกุล แต่ท่านก็มีกายและใจออกห่างประพฤตินเป็นคนไม่คุ่นเคยกับสกุล ไม่คะนองกาย และวาจา และใจ ในเมื่อเข้าไปสู่ตระกูลเป็นนิตย จิตไม่เกี่ยวข้องกับตระกูลเหล่านั้น เพิกเฉยด้วยจิตเป็นกลางว่า ผู้ปรารถนาลาภก็จงได้ลาภ ผู้ปรารถนาบุญก็จงได้บุญ ตนองเวลาได้ลาภมีใจ ฉันท ผู้อื่นก็มีใจฉันทนั้น ภิกษุใดแสดงธรรมแก่ผู้อื่นด้วยคิดว่า เขาจะตั้งใจฟังธรรมของเรา เมื่อได้ฟังแล้ว จะฟังเลื่อมใสในพระธรรม เลื่อมใสแล้วฟังทำอาการของผู้เลื่อมใส^{๕๓}

๓) พระมหากัสสปะเถระ เป็นผู้แสดงธรรมหรือสนทนาธรรมกับภิกษุอื่นด้วยจิตเมตตา เช่น สนทนาธรรมเรื่องพ่อค้าเข้มกับพระอานนท์ ซึ่งท่านมหากัสสปะเถระกับพระอานนท์ ได้เข้าไปยังสำนักของนางภิกษุณี พระมหากัสสปะเถระถูกภิกษุณีชื่ออุลลตัสสา ซึ่งไม่พอใจกล่าวว่า ท่านไม่สมควรแสดงธรรมต่อหน้าพระอานนท์ผู้เป็นจอมปราษฎ์ เหมือนพ่อค้าเข้มนำเอาเข้มมาขายในสำนักของช่างเข้มผู้ชำนาญ พระมหากัสสปะเถระกล่าวว่า พระอานนท์ระหว่างเราทั้งสอง ใครเป็นผู้ค้าเข้ม ใครเป็นช่างเข้ม พระอานนท์เรียนว่า ขอท่านผู้เจริญอย่าได้ถือโทษนางภิกษุณีโง่นั้นเลย เมื่อพระมหากัสสปะเถระกล่าวจบลง นางภิกษุณีนั้นได้เคลื่อนจากพรหมจรรย์ เพราะกล่าวร้ายพุทธสาวก เช่น ท่านแล้วเปลี่ยนมานุ่งห่มผ้าขาว^{๕๔}

๔) พระมหากัสสปะเถระ เป็นที่เคารพศรัทธาสักการะของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย มีครั้งหนึ่ง ท่านออกจากสมาบัติแล้วออกบิณฑบาต ในครั้งนั้น นางอัปสรประมาณ ๕๐๐ นาง เป็นบริจาริกาของท้าวสักกเทวราช ต้องการถวายบิณฑบาตแก่พระเถระ จึงเตรียมอาหาร แล้วมายืนรอถวายบิณฑบาต แต่ถูกท่านปฏิเสธ เพราะท่านต้องการจะสงเคราะห์คนยากจน พวกนางอัปสรจึงหนีกลับไปยังเทวโลกตามเดิม ต่อมาท้าวสักกเทวราชเห็นพวกนางอัปสร จึงถามได้ความแล้ว ท้าวสักกเทวราชจึงแปลงร่างเป็นคนแก่คร่ำคร่า จนในที่สุดก็สามารถถวายบิณฑบาตแด่พระมหากัสสปะเถระเป็นผลสำเร็จ

แม้แต่ท้าวสักกเทวราชก็ยังแปลงร่างเป็นมนุษย์ที่ขัดสนมาเพื่อถวายทานแด่พระเถระ เสร็จแล้วรับอานิสงส์จากพระมหากัสสปะเถระ ซึ่งให้เห็นคุณลักษณะที่เด่นชัดของท่าน ทำให้เกิดศรัทธา^{๕๕} แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

^{๕๒} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๖/๑๙๑-๑๙๓.

^{๕๓} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๔๖/๒๓๗.

^{๕๔} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๕๓/๒๐๖.

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๙.

๕) พระมหากัสสปเถระ เป็นผู้ไม่มักโกรธตอบแก่คนอื่น เช่น เมื่อศิษย์ของท่าน ๒ รูป ทะเลาะวิวาทกันด้วยกิจที่กระทำกัน แล้วโยนความผิดให้เพื่อนภิกษุด้วยกันเอง จนท่านทราบเรื่องแล้ว ก็ให้อิวาทกล่าวตักเตือน โดยไม่ได้ถือโทษโกรธภิกษุศิษย์ของท่านแต่ประการใดเลย จนในที่สุดศิษย์นั้น โกรธท่าน แล้วเฝ้าที่อยู่ของท่านแล้วหนีไป ท่านก็ได้มีความเดือดร้อนอะไรเกิดขึ้น แสดงให้เห็นถึง ท่านมีความอดทน อดกลั้นต่อการกระทำของศิษย์เป็นอย่างดี

๒.๒.๖ บทบาทสำคัญภายหลังการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระ

๑) เป็นประธานในการถวายพระเพลิงพระพุทธรูป

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้วถึงวันที่เจ็ด ครั้งนั้นพระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยภิกษุบริวาร ๕๐๐รูป กำลังเดินทางจากเมืองปาวา จะไปยังเมืองกุสินารา^{๕๖} เพื่อเฝ้าพระบรมศาสดา ระหว่างได้แวะพักร้อนที่ร่มไม้ ขณะที่กำลังนั่งพักอยู่นั้น ได้มีอาชีวกะผู้หนึ่ง ถูดอกกมณฑารพ ที่ผูกติดกับกิ่งไม้ต่างร่มเดินมา พระเถระคิดว่า ดอกกมณฑารพปกติจะมีก็แต่ในแดนสวรรค์ จะมีในโลกมนุษย์ก็ต่อเมื่อผู้มีฤทธิ์บางท่านแผลงฤทธิ์ หรือเมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดาเป็นต้น แต่วันนี้ ผู้มีฤทธิ์ใดๆ ก็ไม่ได้แสดงฤทธิ์ พระศาสดาของเราที่ไม่เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา มิใช่เวลาที่ทรงประสูติ ทั้งวันนี้พระองค์ก็ได้ตรัสรู้ ไม่ได้ประกาศพระธรรมจักร ไม่ได้แสดงยมกปาฏิหาริย์ ไม่ได้เสด็จลงจากเทวโลก ไม่ได้ทรงปลงอายุสังขาร แต่พระศาสดาของเราทรงพระชรา คงจะเสด็จปรินิพพานเสียเป็นแน่แล้ว

เมื่อคิดเช่นนี้แล้ว ท่านจึงได้ลุกขึ้นจากที่นั่ง เข้าไปหาอาชีวกะ ผู้นั้น ถามว่า ท่านทราบข่าวพระบรมศาสดาของเราบ้างหรือไม่ อาชีวกะจึงตอบว่า พระสมณโคดมได้ปรินิพพานเสียได้เจ็ดวัน เช้าวันนี้^{๕๗} ดอกไม้นี้ข้าพเจ้าได้เก็บมาจากบริเวณที่เสด็จปรินิพพานนั้น บรรดาภิกษุที่เดินทางมาพร้อมกับพระมหาเถระ ภิกษุพวกที่ ยังไม่บรรลุพระอรหัตผล ต่างก็โสกเศร้าคร่ำครวญเสียใจ ล้มลงกลิ้งเกลือก ไปมา รำพันถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ส่วนภิกษุที่บรรลุพระอรหัตผลแล้ว มีสติ สัมปชัญญะ ปลงธรรมสังเวชถึงความไม่เที่ยงของสังขารทั้งหลายในกลุ่มภิกษุที่ยังไม่บรรลุพระอรหัตผลนั้น มีพระภิกษุปลุกชนรูปหนึ่งชื่อว่า สุภัททะ ซึ่งบวชเมื่อแก่และมีใจอาฆาตพระพุทธรองค์มาแต่เดิม ได้เที่ยวกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พวกท่านอย่าเศร้าโศก อย่ารำไรไปเลย พวกเราจะสบายแล้ว ด้วยเมื่อพระมหาสมณะยังอยู่นั้น ก็ได้คอยห้ามพวกเราอยู่ว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ บัดนี้ พวกเรา ประรณานจะทำสิ่งใด ก็จะทำสิ่งนั้น ไม่ประรณานจะทำสิ่งใด ก็จะไม่กระทำสิ่งนั้น^{๕๘} พระเถระฟังคำที่พระสุภัททะได้เที่ยวพูดกับหมู่ภิกษุเหล่านั้นแล้ว ท่านก็เกิดธรรมสังเวชว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเพิ่งจะปรินิพพานได้เพียง ๗ วัน พระบรมศพก็ยังอยู่ เสี้ยนหนามศาสนาอันใหญ่เกิดขึ้นเร็วถึงปานนี้ พระศาสนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำมาด้วยทุกข์ยากนี้ ถ้าปล่อยไว้ให้คนบาปเหล่านี้เติบโตและได้คนบาปอื่นมาเป็นพรรคพวกก็อาจจะทำพระศาสนาให้เสื่อมถอยได้ถ้าเราจะให้ขับไล่พระชั่ววงศ์นี้ไป ผู้คนทั้งหลายก็จะพากันตำหนิโทษเราว่า พระศาสดาปรินิพพานไปยังไม่ทันไร พระบรมศพของพระสมณโคดมยังคงอยู่ เหล่าสาวกก็

^{๕๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๓/๑๗๕.

^{๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๑/๑๗๔.

^{๕๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๒/๑๗๔.

เกิดวิวาทกันเสียแล้ว เพราะฉะนั้น เราควรอดกลั้นไว้ก่อน พระธรรมที่ทรงแสดงแล้วนั้น เปรียบเหมือนดอกไม้ทั้งหลาย ที่เมื่อต้องลมก็ย่อมกระจัดกระจายไป ฉันทใด ลิกขาบทในทางพระวินัยก็จะพินาศ ธรรมในพระสูตรก็จะพินาศ ธรรมในพระอภิธรรมก็จะพินาศ ด้วยอำนาจของบุคคลชั่วเช่นนี้ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น เราจะต้องสังคายนาธรรมวินัย เพื่อให้พระธรรมนี้ พระวินัยนี้ มั่นคงเหมือนดอกไม้ที่ผูกไว้ด้วยด้ายเหนียวในอดีต เหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จต้อนรับเรา ตลอดทาง ๓ คาจุต (๓๐๐ เส้น) และทรงประทานอุปสมบทด้วยโอวาท ๓ ประการ ทรงประทานเปลี่ยนจีวรจากพระวรกายกับจีวรเก่าของเรา ตรัสทรงยกย่องว่าเราเป็นกายสักขี (มีวิหารธรรมเสมอด้วยพระองค์) ทรงมอบความเป็นสกลศาสนทายาท ก็เพื่อประโยชน์ว่าเราจะทำสังคายนาพระธรรมและพระวินัย เพื่อให้พระศาสนามั่นคงและแพร่หลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่ กัสสปเถระผู้นี้จักเป็นผู้ดำรงวงศ์พระสัทธรรมของเรา จึงทรงอนุเคราะห์เรา ด้วยการอนุเคราะห์ที่ไม่ทรงกระทำแก่ผู้อื่นโดยทั่วไปนี้ เปรียบเหมือนพระราชาทรงอนุเคราะห์พระราชโอรส ผู้ดำรงวงศ์ตระกูลด้วยทรงมอบเกราะและพระราชอิสริยยศ มิใช่หรือ เรานั้นจะมีหนี่อื่นอะไรเล่า จึงควรจักทำความอุตสาหะให้เกิด แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อช่วยกันสังคายนาธรรมและวินัย^{๕๙}

การแสดงออกของพระสุภัททะเถระ ทำให้พระมหากัสสปเถระได้ถือเป็นเหตุสำคัญ กระทำปฐมสังคายนาพระธรรมวินัย ดังนี้ทางด้านคณะสงฆ์และเจ้ามัลลกะษัตริย์ผู้ครองเมืองกุสินารา ได้ทำพิธีสักการบูชาพระบรมศพพระพุทธเจ้าเป็นเวลาถึง ๖ วัน ในวันที่ ๗ จึงเชิญพระบรมศพเป็นขบวนไปทางทิศเหนือของเมือง ผ่านใจกลางเมือง แล้วเชิญพระศพไปมกุฏพันธเจดีย์ ที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออก ของเมือง เพื่อถวายพระเพลิง วันที่กำหนดจะถวายพระเพลิงนั้น ตรงกับวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ซึ่งทุกวันนี้ทางเมืองไทยเราถือเป็นวันสำคัญวันหนึ่ง เรียกว่า 'วันอัฐมีบูชา' พระบรมศพพระพุทธเจ้าประดิษฐานอยู่ในหีบทองที่เต็มไปด้วยน้ำมันหอม ตั้งอยู่บนจิตกาธานที่ทำด้วยไม้หอมหลายชนิด ครั้นได้เวลามัลลปาโมกข์ ๔ องค์ ที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ให้เป็นผู้จุดเพลิง แต่ไม่ว่าจะทำอย่างไรก็มิอาจทำให้เพลิงติดได้ พวกเจ้ามัลลปะเมืองกุสินาราจึงได้ถามพระอนุรุทธะว่า อะไรเป็นเหตุที่ทำให้มัลลปาโมกข์ทั้ง ๔ องค์นี้ มิอาจทำให้ไฟติดได้ พระอนุรุทธเถระตอบว่าเป็นความประสงค์ของพวกเทวดาที่ทราบว่ ท่านพระมหากัสสปเถระพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป กำลังเดินทางไกลจากเมืองปาวามาสู่ เมืองกุสินารา^{๖๐} จิตกาธารของพระผู้มีพระภาคจะยังไม่สามารถติดไฟขึ้นได้ จนกว่าท่านพระมหากัสสปจะถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคด้วยมือของตน เทวดาเหล่านั้น เป็นอุปัฏฐากในอดีตของพระมหาเถระนั่นเอง เพราะเทวดาเหล่านั้นมีจิตเลื่อมใสในพระมหากัสสปเถระ อุปัฏฐากเหล่านั้นก็ไปบังเกิดในสวรรค์ ในครั้งนี้เหล่าเทวดาเหล่านั้นไม่เห็นพระเถระในสมาคมผู้ร่วมกระทำพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระนั้น ก็พากันคิดว่า พระมหาเถระประจำตระกูลของพวกเราไปเสียที่ไหนหนอ ก็เห็นท่านเดินอยู่ระหว่างทาง จึงพากันอธิษฐานว่าเมื่อพระเถระประจำตระกูลของพวกเรายังไม่ได้ถวายบังคมพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอจิตกาธานอย่าพึงติดไฟ ดังนี้ เมื่อท่านพระมหากัสสปพร้อมหมู่ภิกษุมายัง จึงได้เข้าไปถึงมกุฏพันธ

^{๕๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๓.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

เจตีย์ของพวกเจ้ามัลละ ในเมืองกุสินารา เมื่อถึงจิตกาธารของพระผู้มีพระภาค ครั้นแล้วกระทำจีวร ฉเวียงป่า ช้างหนึ่ง ประนมอัญชลี กระทำประทักษิณจิตกาธาร ๓ รอบ แล้วเปิดทางพระบาท ถวาย บังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้าแล้ว เหล่าพระภิกษุ ๕๐๐ รูป เหล่านั้น ก็ กระทำเคารพเช่นเดียวกัน เมื่อพระมหากัสสปและภิกษุ ๕๐๐ รูปนั้นถวายบังคมแล้ว จิตกาธารของ พระผู้มีพระภาคก็มีเพลิงลุกโพล่งขึ้นเอง เมื่อพระสรีระพระผู้มีพระภาคถูกไฟไหม้แล้ว ท่อน้ำก็ไหลหลั่ง มาจากอากาศ และจากไม้สาละดับจิตกาธารของพระผู้มีพระภาค พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา ดับ จิตกาธารของ พระผู้มีพระภาคด้วยน้ำหอมล้วนๆ แล้วเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานไว้ที่สัน การศาลา คือ หอประชุมกลางเมือง รอบหอประชุมนั้นจัดทหารถืออาวุธพร้อมสรรพคอยพิทักษ์รักษา และทำสักการบูชาด้วยพ่อนรำ ดนตรีประโคมขับ และดอกไม้ธูปเทียน ประการ และมีนักชตฤกษ์ฉลอง ถึง ๗ วันเป็นกำหนด

๒) เป็นประธานในการทำปฐมสังคายนา

ท่านพระมหากัสสปะ ผู้เป็นสังฆเถระของภิกษุประมาณเจ็ดแสนรูป ที่ประชุมกันในวัน นั้น ได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วมาระลึกถึงคำของสุภัททะเถระ กล่าวเมื่อ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานได้ ๗ วัน^{๖๑} และดำริของท่านที่จะกระทำปฐมสังคายนาจึงได้ แสดงดำรินั้นต่อสงฆ์ทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ถ้ากระนั้น ขอพระเถระ จงคัดเลือกภิกษุ ทั้งหลายเกิดขอรับ ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปเถระ จึงคัดเลือกพระอรหันต์ได้ ๔๙๙ รูป หย่อน ๕๐๐ รูปอยู่องค์หนึ่งเหตุที่พระมหากัสสปเถระจึงทำให้หย่อน ๕๐๐ อยู่รูปหนึ่ง^{๖๒}

เมื่อเลือกได้พระสงฆ์ครบทั้ง ๕๐๐ รูปแล้ว พระเถระทั้งหลายปรึกษากันว่า พวกเรา ควรจะสังคายนาพระธรรมและพระวินัยที่เหนือหนอ ครั้นแล้วเห็นพ้องต้องกันว่า พระนครราชคฤห์ มี โคจรคามมาก มีเสนาสนะเพียงพอ สมควรที่พวกเราจะอยู่ จำพรรษาในพระนครราชคฤห์ สังคายนา พระธรรมและพระวินัย ภิกษุพวกอื่นไม่ควร เข้าจำพรรษาในพระนครราชคฤห์ ด้วยเกรงว่าเพราะจะมี วิสภาคบุคคลบางคนเข้าไปสู่ท่ามกลางสงฆ์ซึ่งกำลังทำสังคายนาอยู่ แล้วจะคัดค้านถวาทกรรมของพวก ท่านนี้เสียครั้งนั้น พระมหากัสสปเถระ พิจารณาว่า นับแต่วันที่พระตถาคตปรินิพพานมา จนถึงบัดนี้ เป็นอันล่วงไปแล้วถึงเดือน บัดนี้ฤดูคิมหันต์ยังเหลืออยู่เดือนครึ่ง ดิถีที่จะเข้าจำพรรษาก็ใกล้เข้ามาแล้ว จึงชักชวนหมู่พระสงฆ์ที่จะทำสังคายนาให้เดินทางไปยังราชคฤห์^{๖๓} แล้วก็ได้พาเอาภิกษุสงฆ์ซึ่งหนึ่ง เดินทางไปทางหนึ่ง

ส่วนพระอนุรุทธเถระก็พาเอาภิกษุสงฆ์ซึ่งหนึ่งเดินทางไปอีกทางหนึ่ง พระอานนท์เถระนั้น ถู้อาบาตรและจีวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ที่มีความประสงค์จะเดินทางผ่าน กรุงสาวัตถี ไปยังกรุงราชคฤห์ ก็หลีกจาริกไปทางกรุงสาวัตถี สมัยนั้นในกรุงราชคฤห์มีวัดใหญ่อยู่ ประมาณ ๑๘ วัด ทุกวัดมีขยะและหยากเยื่อที่เขาทิ้งตกเรียรดเต็มไปหมด เพราะในขณะช่วงเวลา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพาน ภิกษุทั้งหลายต่างก็ทอดทิ้งวัดและบริเวณไปกันหมด ครั้งนั้น

^{๖๑} ปัญญา ใช้ขางยาง, อรหันต์ฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา ๒๕๕๕), หน้า ๒๓๓-๒๘๑.

^{๖๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๘/๓๗๗.

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๕๐.

พระเถระทั้งหลายคิดกันว่า เราจะช่วยกันปฏิสังขรณ์วิหารที่ชำรุดทรุดโทรมในตลอดเดือนแรกแห่งพรรษา เพื่อบูชา พระพุทธดำรัสและปลดเปลื้องคำตำหนิติเตียนของพวกเดียรถีย์ ด้วยดังนั้นในเดือนแรกของพรรษาท่านจึงได้ทำการบูรณะพระอารามทั้ง ๑๘ แห่ง โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูทรงถวายการช่วยเหลือในครั้งนั้น แล้วจึงได้เริ่มกระทำการปฏิสังขรณ์ โดยให้มีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์ การทำสังคายนาในครั้งนั้น โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสถานที่นั่งประชุมสำหรับภิกษุทั้งหลายผู้ทำสังคายนาที่ปากถ้ำสัตตบรรณ ข้างภูเขาเวภารบรรพตในวันก่อนการทำสังคายนา

ในการสังคายนานั้น มีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน มีหน้าที่ซักถามเกี่ยวกับพระธรรมวินัย โดย พระอุบาลี เป็นผู้ชี้แจงเกี่ยวกับข้อบัญญัติพระวินัย และ พระอานนท์ เป็นผู้ชี้แจงเกี่ยวกับพระสูตร และพระอภิธรรม^{๖๔} ในการสังคายนา เหล่าพระสงฆ์มีมติให้สังคายนาสูตรต้นตปิฎกก่อน โดยเริ่มจาก สังคายนาทิฆนิกาย สังคายนามัชฌิมนิกาย สังคายนาสังยุตตนิกาย สังคายนางคคตตนิกาย ไปตามลำดับ

สังคายนาพระไตรปิฎก ได้รื้อยกรองอยู่ ๗ เดือน จึงสำเร็จ ในเวลาจบการรื้อยกรองพระพุทธพจน์นั้น พระมหากัสสปเถระ ทำพระศาสนาของพระพุทธพจน์นี้ให้สามารถยั่งยืนต่อไปได้ตลอดกาลประมาณ ๕,๐๐๐ปี แผ่นดินก็หวั่นไหวสะเทือน จนถึงน้ำร่องแผ่นดิน และอัศจรรย์ทั้งหลายเป็นอันมากก็ได้ปรากฏแล้ว

๒.๒.๗ พระมหากัสสปเถระนิพพาน

เมื่อสำเร็จการปฏิสังขรณ์แล้ว พระมหาเถระก็สถิตอยู่ในเวฬุวนาราม ปฏิบัติธรรมอยู่มิได้ประมาณ ให้โอวาทสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ มาสิ้นกาลช้านานอยู่มาเวลาที่เที่ยงคืนวันหนึ่ง พระมหาเถระเข้าฌานสมาบัติเป็นที่สบายแห่งพระอริยเจ้า จึงพิจารณาอายุสังขารของท่านเห็นว่าแก่ชรา มีอายุได้ร้อยยี่สิบปีแล้ว ท่านตรวจดูไปก็เห็นว่าอายุของท่านสิ้นแล้ว ในวันพรุ่งนี้ท่านจะนิพพาน และท่านจะนิพพานในระหว่างภูเขาภูกุกกุสัมปตบรรพตใกล้เมืองราชคฤห์ ครั้นเวลารุ่งเช้า พระมหาเถระจึงให้ประชุมสงฆ์ แล้วสั่งสอนว่า อย่าประมาท อุตส่าห์พยายามอย่าให้ขาดเวลา จงปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา ที่ทรงตรัสเอาไว้ดีแล้ว ตัวท่านนั้นสิ้นอายุแล้ว จะนิพพานเย็นวันนี้แล้ว บรรดาพระภิกษุที่เป็นปุถุชน ได้ฟังก็พากันเศร้าโศก บรรดาพระชีวกาสพทั้งหลายก็พากันสลดใจ ต่อคำกล่าวของท่าน แล้วพิจารณาตามสภาพความเป็นจริงของสังขารว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาย่อมเกิดขึ้นและดับไป ไม่ยั่งยืนถาวร มันคงอยู่ได้ความเข้าไปสงบสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข”^{๖๕}

ฝ่ายพระมหาเถระเห็นดังนั้น จึงได้ปลอบว่า อันเกิดมาเป็นสังขารแล้วไม่เที่ยงแท้ ย่อมปรวนแปรเป็นธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ตรัสในอดีต อนาคต และปัจจุบันนั้น ย่อมตรัสไว้ทุกๆ พระองค์ว่า เกิดมาเป็นสัตว์เป็นสังขารแล้ว ไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดาเมื่อเห็นชัดตามความเป็นจริงนี้แล้ว พึงเร่งกระทำความเพียรพยายามยกตนให้พ้นจากความไม่เที่ยงให้ได้ พระยามัจจุราชนี้ ยากที่บุคคลจะข้ามพ้นได้ เว้นไว้แต่พระอริยบุคคลที่ท่านสำเร็จพระนิพพาน อนึ่ง พระภิกษุทั้งหลาย

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๐๒.

^{๖๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๒๑/๑๖๘.

ต้องการเห็นเราในขณะที่เมื่อเข้าสู่พระนิพพาน จงไปประชุมอยู่แทบเชิงกุฎกุฎบรรพตนั้น เมื่อเวลาเที่ยง ไปสู่หน้าพระลานหลวง เวลานั้นพระเจ้าอชาตศัตรูบรรทมอยู่ ท่านจึงได้แจ้งแก่อำมาตย์ทั้งหลายว่า ท่านประสงค์จะมาลาพระเจ้าอชาตศัตรู เพื่อเข้าสู่พระนิพพานในเวลาเย็นวันนี้ จากนั้นท่านก็กลับสู่เวฬุวัน^{๖๖} วัตรปฏิบัติสิ่งใดที่ควรจะทำ ท่านก็ทำเสร็จทุกประการ แล้วจึงออกจากเวฬุวันพร้อมพระสงฆ์เป็นอันมาก เดินทางไปยังกุฎกุฎบรรพต ไปถึงเมื่อเวลาเย็น แล้วท่านก็แสดงปาฏิหาริย์ต่างๆ แล้วแสดงธรรมโปรดมหาชนทั้งปวง ให้เข้าสู่แดนอริยอริยเป็นจำนวนมากๆ จากนั้นท่านลาพระสงฆ์ทั้งหลายสั่งสอนให้เร่งบำเพ็ญเพียร อย่าประมาทในคำสั่งสอน เราจะลาท่านทั้งหลายเข้าสู่พระนิพพานแล้ว จากนั้นท่านจึงเข้าไปสู่ระหว่างภูเขาทั้งสามลูก คิดอยู่ในใจว่าท่านจะนิพพานในปี นี้แล้วพระมหาเถระจึงขึ้นสู่ที่นอน แล้วนั่ง คู้ขาเข้าสู่ผลสมาบัติ เมื่อออกจากผลสมาบัติแล้ว จึงตั้งอธิษฐานเอาไว้ว่า ถ้าท่านดับสูญสิ้นอายุสังขาร เข้าสู่นิพพานแล้วเมื่อใด ภูเขาทั้งสามลูกนี้จึงเลื่อนเข้าหากันเป็นลูกเดียว ให้ปรากฏเป็นห้องหับอยู่ภายในภูเขา อุปมาดังห้องนอน

สรุปว่า พระมหากัสสปะได้สร้างบุญอันยิ่งใหญ่ในอดีต จึงส่งผลให้สำเร็จความปรารถนา ในภพชาติสุดท้ายเต็มเปี่ยม ในชาติปัจจุบันท่านได้เกิดในตระกูลพราหมณ์ ซึ่งบวชด้วยโอวาท ๓ ข้อ จากพระศาสดา ในสำนักของพระพุทธเจ้า แล้วท่านปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญกายคตาสติ จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ต่อมาได้รับการยกย่องว่า เป็นยอดของภิกษุผู้ถือธุดงค์ หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ท่านเป็นประธานในการถวายพระเพลิงพระพุทธรูป และเป็นประธานในการทำปฐมสังคายนาครั้งที่ ๑ หลังจากนั้นท่านอบรมสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย ตลอดอายุกาล ๑๒๐ ปี จึงปรินิพพาน

๒.๓ ประวัติพระอานนทเถระ

๒.๓.๑ การสั่งสมบารมีของพระอานนทเถระ

ในสมัยพระพุทธเจ้าปฐมุตตระพระองค์นั้น พระเถระนี้เกิดเป็นน้องชายต่างมารดาของพระพุทธเจ้าปฐมุตตระ ท่านได้ชื่อว่า สุมณ ทั้งท่านและพระศาสดามีพระราชบิดาพระองค์เดียวกัน คือ พระเจ้านันทราช เมื่อสุมณราชกุมารทรงเจริญพระชันษาแล้ว ก็ได้พระราชาทรงพระราชทานพระนครชื่อ โภคะ อยู่ห่างจากกรุงหังสวดี ๒๐ โยชน์ เจ้าชายสุมณได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระราชบิดาเป็นบางครั้ง

พระราชาทรงบำรุงพระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูป เหล่านี้ ผู้เป็นนักปราชญ์ ผู้สำเร็จอภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก แวดล้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดุจเงาติดตามพระองค์^{๖๗} โดยเคารพเพียงพระองค์เดียว ไม่ยอมให้คนอื่นบำรุงเลย ต่อมาเมื่องชายแดนเกิดความไม่สงบเกิดจลาจล พระราชกุมารทรงรับแล้ว เสด็จไประงับความไม่สงบนั้นได้ พระราชาทรงสดับข่าวดีนั้น ตรัสให้เจ้าชายสุมณเข้าเฝ้า ทรงตรัสอวยพร พระราชกุมารปรารถนาจะบำรุงพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ เพื่อชีวิตจะไม่เป็นหมัน พระราชาไม่ทรงอนุญาตให้ขออย่างอื่นเถอะ แต่พระราชกุมารทรงแย้งว่า ธรรมดากษัตริย์ทั้งหลายมีพระดำรัสไม่เป็นสอง ขอพระองค์ประทานโอกาสที่ข้าองค์จะได้บำรุงพระศาสดา ข้าพระองค์ไม่ต้องการอย่างอื่นเลย แต่ว่าแล้วพระราชา ก็ทรงยอม แต่ให้เสด็จไปนิมนต์พระ

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๘๗.

^{๖๗} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๔๕/๕๘.

ศาสดาเอง หากพระองค์อนุญาต ก็เป็นอันทรงประทานเถิด พระราชกุมารสุนนก็ได้เสด็จไปยังที่พระวิหาร ทรงหวังว่า จักหยั่งรู้น้ำพระฤทัยของพระศาสดา

ขณะนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปในพระคันธกุฎีเจ้าชายเสด็จเข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ โยมมาเพื่อจะเฝ้าพระศาสดา ขอท่านจงให้โยมพบพระศาสดาด้วย พวกภิกษุทูลบอกให้เข้าไปหาพระสุนนเถระผู้ทำหน้าที่อุปฐากพระพุทธเจ้า เจ้าชายเสด็จเข้าไปหาพระเถระ แล้วตรัสบอกความประสงค์ของพระองค์ ลำดับนั้น พระเถระได้ดำเนินหายไปที่หน้าพระพักตร์เจ้าชาย เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้ากราบทูลเรื่องที่พระราชบุตรเสด็จมาเพื่อขอเข้าเฝ้า พระพุทธองค์รับสั่งให้ปุอาสนะด้านนอก พระสุนนเถระถือพุทธอาสน์แล้วด่าลงภายในพระคันธกุฎี^{๖๘} แล้วผุดขึ้นภายนอกกระทำการปลูลาดที่ประทับนั่ง พระราชกุมารเห็นแล้วทรงดำริว่า ภิกษุนี้ ยิ่งใหญ่จริงๆ พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับนั่งบนอาสนะที่ปลูลาดไว้ เจ้าชายถวายบังคม ทรงทำปฏิสันถารทูลถามเรื่องพระสุนนเถระ พระรุปลี้คงเป็นที่โปรดปรานในศาสนาของพระองค์ พระพุทธเจ้าทรงยอมรับว่าเป็นที่โปรดปรานจริง แล้วทูลถามว่า ภิกษุรูปนี้ทำกรรมอันใด ทราบว่า ท่านได้ทำบุญต่างๆ เช่น ทาน เป็นต้น เจ้าชายปรารภว่าเป็นเหมือนพระเถระนี้ในศาสนาของพระพุทธเจ้าในอนาคต

จากนั้นได้ทราบทูลนิมนต์พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์รับภัตตาหาร ณ ค่ายพักทหารตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ เจ้าชายกราบทูลนิมนต์เพื่อปรนนิบัติพระพุทธเจ้าตลอด ๓ เดือน และขอพระองค์จงรับนิมนต์อยู่จำพรรษาเพื่อหม่อมฉันตลอด ๓ เดือน พระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว เจ้าชายทรงให้สร้างวิหารต่างๆ ที่เหมาะสมกับพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ไว้ทุก ๑ โยชน์ เมื่อใกล้วันปวารณา เจ้าชายถวายมหาทานตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ทรงวางไตรจีวรไว้แทบพระบาทของพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ ทรงนมัสการแล้ว กราบทูลขอความปรารภ เพื่อความเป็นอุปฐากผู้เป็นที่โปรดปรานของพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งในอนาคต เหมือนพระสุนนเถระนี้ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ไม่มีอันตรายจึงทรงพยากรณ์ว่า “ในกัปที่หนึ่งแสน นับจากกัปนี้ไป พระศาสดาพระนามว่าโคตมะ ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโสภากราช จักอุบัติขึ้นในโลก ราชกุมารนี้จักได้เป็นพระญาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นธงชัยแห่งศากยตระกูล มีนามว่าอานนท์เป็นผู้อุปฐากของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่”^{๖๙} แล้วเสด็จไป ในกาลของพระกัสสปพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระเถระนี้มาเกิดในเรือนของผู้มีสกุล ถึงความรู้เพียงสาแล้ว ได้ถวายผ้าอุตราสงค์และอาหารแก่พระเถระรูปหนึ่งผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาต ตายแล้วเกิดในสวรรค์ จุตจากสวรรค์แล้ว ท่านมาเป็นพระเจ้ากรุงพาราณสี วันหนึ่งได้เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ จึงนิมนต์ให้ท่านฉัน จากนั้นทรงให้สร้างบรรณศาลา ๘ หลัง ถวายไว้ในอุทยานของพระองค์ ปรนนิบัติดูแลอุปฐากอยู่ถึงหนึ่งหมื่นปี ท่านทำบุญทั้งหลายไว้ในภพนั้นๆ ถึงหนึ่งแสนกัป และบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต ณ ที่เดียวกับพระโพธิสัตว์ คือ สันตดุสิตเทพบุตร และต่อมา คือ พระโคตมพุทธเจ้า

พระอานนทเถระผู้เป็นอริยสาวกในบัดนี้ ในอัฐภาพหนึ่ง ท่านเกิด ในตระกูลช่างทอง ทำปรหารกรรม ตายแล้วหม่อมอยู่ในนรก พ้นจากนรกแล้วยังมีเศษบาปที่เหลือ แม้ได้เกิดเป็นมนุษย์ก็ต้องเป็นหญิงบำเรอชาย ๑๔ อัฐภาพ และเป็นหมันอีก ๗ อัฐภาพ นอกจากนี้ท่านเล่าอดีตชาติของท่านไว้

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐.

^{๖๙} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๕๓-๖๕๔/๙๙.

อีกมากมาย มีทั้งสมัยที่เกิดเป็นเทวดา เป็นพราหมณ์ เป็นพระราชา เป็นพระราชากุมาร เป็นสามัญชน และเป็นสัตว์เดรัจฉาน เช่น นกแขกเต้าใน มโหสถชาดก เป็นต้น

๒.๓.๒ ชาตีกุมิของพระอานนทเถระ

พระอานนทเถระ ก่อนจะผนวชนั้น ทรงเป็นเจ้าของชายแห่งศากยวงศ์ โดยท่านเป็นพระโอรสของพระเจ้าอมิตโธทนะ ผู้เป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราช มีศักดิ์เป็นพระเจ้าอา ของพระพุทธเจ้า ส่วนมารดาของท่านทรงพระนามว่า นางกิสสาโคตมี พระอานนทเถระนั้น เมื่อนับโดยความสัมพันธ์แห่งพระญาติแล้ว จึงมีศักดิ์เป็นพระอนุชาของพระพุทธเจ้า

พระอานนท การที่ท่านได้ชื่ออย่างนี้เพราะเมื่อคราวที่ท่านประสูติ พระญาติทั้งหลายมีความสดชื่นบันเทิงใจยิ่ง^{๗๐} นอกจากนั้น ท่านยังเป็นสหชาติของเจ้าชายสิทธัตถะอีก คำว่า สหชาติ^{๗๑} คือผู้ที่เกิดใน วัน เดือน ปีเดียวกัน กับเจ้าชายสิทธัตถะมีอยู่ด้วยกัน ๗ ประการ ได้แก่

๑) พระนางพิมพาพาราหุลมาตา พระนางพิมพา ต่อมาได้เป็นอัครมเหสีของเจ้าชายสิทธัตถะ และให้กำเนิดพระราหุลกุมาร

๒) ฉันทะอำมาตย์ บุตรมหาตเล็ก ซึ่งเป็นผู้ตามเสด็จในวันที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบรรพชาและต่อมาตามเสด็จออกบวชจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์

๓) กาฬุทายีอำมาตย์ เป็นผู้ยังสกุลที่ยังไม่เสื่อมใสให้เสื่อมใส

๔) พระอานนท ตามศักดิ์ถือเป็นลูกพี่ลูกน้องกับพระพุทธเจ้า ต่อมาตามเสด็จออกบรรพชาจนสำเร็จจรหันต์และเป็นพระมหาพุทธอุปัฏฐาก

๕) กัณฐกอศวาร เป็นม้าทรงที่เจ้าชายสิทธัตถะใช้เสด็จออกจากพระนครเพื่อบรรพชา

๖) ต้นอัสสัถะ เป็นมหาโพธิบัลลังก์ต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับในวันตรัสรู้

๗) ขุมทรัพย์ ๔ ทิศ อันมีนาม สังขนิธิ เอลนิธิ อุบลนิธิ บุณทรินิธิ^{๗๒}

ซึ่งหากพระองค์ดำรงเพศฆราวาสจะมีพระราชทรัพย์ในพระคลังมากมายมหาศาล เมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ในพรรษาที่ ๒ ได้เสด็จกลับไปโปรดพระพุทธบิดา และพระญาติวงศ์ศากยะ นครกบิลพัสดุ์ ในครั้งนั้นบรรดาศากยราชได้ทรงเลื่อมใสศรัทธา ต่างได้ถวายพระโอรสของตนให้ออกบวชตามเสด็จ ยังเหลือแต่ศากยกุมารเหล่านี้คือ เจ้าชายนามานะ เจ้าชายอนุรุทธะ เจ้าชายภัททิยะ เจ้าชายภคคุ เจ้าชายกิมพิละ เจ้าชายอานนท และเจ้าชายเทวทัตต์ ครั้นพระพุทธองค์ประทับอยู่กรุงกบิลพัสดุ์พอสมควรแก่กาลแล้วก็เสด็จจาริกต่อไปยังที่อื่น ศากยกุมารเหล่านี้ได้ถูกพระประยูรญาติวิจารณ์ว่า เหตุที่ไม่ออกผนวชตามเสด็จนั้น คงจะไม่ถือว่าตนเองเป็นพระประยูรญาติของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เจ้าชายนามานะได้ฟังดังนั้นเกิดละอายพระทัย จึงได้ไปปรึกษากับเจ้าชายอื่นๆ ในที่สุดตกลงกันว่า จะออกผนวชตามเสด็จ โดยเจ้าชายนามานะไม่อาจบวชได้ เนื่องจากจะต้องเป็นกษัตริย์ต่อไป จึงให้พระอนุชา คือ เจ้าชายอนุรุทธะได้ออกผนวชแทน ศากยกุมารทั้ง ๖ พระองค์นั้นได้มีพระอานนท เป็นต้นรวมทั้งอุปาลี ซึ่งเป็นกลับกด้วยเป็น ๗ ได้ตามเสด็จพระพุทธองค์ไปเพื่อขอ

^{๗๐} ขุ.เถร.อ. ๒/๓๙๗/๔๙๖.

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๙.

^{๗๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑๒/๑๙.

บรรพชาอุปสมบท และได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่อนุปิยัมพวัน เขตอนุปิยนคม แคว้นมัลละแล้ว กราบทูลว่าพระพุทเจ้าข้า พวกหม่อมฉันเป็นเจ้าศากยะยังมีมานะ ความถือตัวอยู่มาก อุบาสีผู้นี้เป็น นายภูษามาลา เป็นผู้รับใช้ของหม่อมฉันมานาน ขอพระผู้มีพระภาคจงให้อุบาสีผู้เป็นภูษามาลานี้บวช ก่อนเถิด พวกหม่อมฉันจักทำการอภิเวท การลูกรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม แก่อุบาสีผู้เป็นภูษามาลานี้ เมื่อเป็นอย่างนี้ ความถือตัวว่าเป็นศากยะ ของพวกหม่อมฉันผู้เป็นศากยะจักเสื่อมคลายลง ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคโปรดให้อุบาสีผู้เป็นภูษามาลาบวชก่อน ให้ ศากยกุมารเหล่านั้นผนวชต่อ ภายหลัง พระอุปัชฌายะของท่านพระอานนท์ ชื่อพระเพลัฏฐสีสเถระ^{๗๓}

๒.๓.๓ การออกบวชของพระอานนทเถระ

พระอานนท์ออกบวชโดยการชักชวนของเจ้าชายอนุรุทธศากยราชกุมาร^{๗๔} ในคราวที่ พระพุทเจ้าได้เสด็จกลับไปโปรดพระพุทบิดาและพระญาติวงศ์ศากยะ ณ นครกบิลพัสดุ์ ภายหลัง พรรษาที่ ๒ แห่งการตรัสรู้ บรรดาศากยราชได้ทรงเลื่อมใสศรัทธา ต่างได้ถวายพระโอรสของตนให้ ออกบวชตามเสด็จ ยิ่งเหลือแต่ศากยกุมารเหล่านี้ คือ เจ้าชายมหานามะ เจ้าชายอนุรุทธะ เจ้าชาย ภัททียะ เจ้าชายภคคุ เจ้าชายกิมพิละ เจ้าชายอานนท์ และเจ้าชายเทวทัต ครั้นพระพุทองค์ประทับ อยู่กรุงกบิลพัสดุ์พอสมควรแก่กาลแล้วก็เสด็จจาริกต่อไปยังที่อื่น ศากยกุมารเหล่านี้ได้ถูกพระประยูร ญาติวิจารณ์ว่า เหตุที่ไม่ออกผนวชตามเสด็จนั้น คงจะไม่ถือว่าตนเองเป็น พระประยูรญาติของสมเด็จพระ สัมมาสัมพุทเจ้ากระมัง เจ้าชายมหานามะได้ฟังดังนั้นเกิดละอายพระทัย จึงได้ไปปรึกษากับ เจ้าชายอื่นๆ ในที่สุดตกลงกันว่า จะออกผนวชตามเสด็จ โดยเจ้าชายมหานามะไม่อาจบวชได้ เนื่องจากจะต้องเป็นกษัตริย์ต่อไป จึงให้พระอนุชา คือ เจ้าชายอนุรุทธะ ออกผนวชแทน ศากยกุมาร ทั้ง ๖ พระองค์ มีพระอานนท์ เป็นต้น รวมทั้งอุบาสี ซึ่งเป็นกัลบกด้วยเป็น ๗ จึงได้ตามเสด็จพระพุท องค์ไป เพื่อขอบรรพชาอุปสมบท และได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ อนุปิยัมพวัน เขต อนุปิยนคม แคว้นมัลละ แล้วกราบทูลขอบรรพชาอุปสมบท ณ ที่นั้น^{๗๕} และได้พร้อมใจกราบทูลพระพุทเจ้าให้ บวชอุบาสีก่อน โดยให้เหตุผลว่า พวกหม่อมฉันเป็นเจ้าศากยะยังมีมานะ ความถือตัวอยู่มาก อุบาสีผู้นี้เป็น นายภูษามาลา เป็นผู้รับใช้ของหม่อมฉันมานาน ขอพระผู้มีพระภาคจงให้อุบาสี ผู้เป็นภูษามาลานี้ บวชก่อนเถิด พวกหม่อมฉันจักทำการอภิเวท การลูกรับ อัญชลีกรรม สามิจิกรรม แก่อุบาสีผู้เป็นภูษามาลานี้ เมื่อเป็นอย่างนี้ความถือตัวว่าเป็นศากยะ ของพวกหม่อมฉันผู้เป็นศากยะจักเสื่อมคลายลง ลำดับนั้น พระพุทเจ้าก็ทรงทำตามที่เจ้าชายเหล่านั้นทูลขอ^{๗๖} และทรงบวชให้ อุบาสีก่อนแล้ว จึงให้ บวชเจ้าศากยะและเจ้าชายโกลิยะเหล่านั้นผนวชต่อภายหลัง^{๗๗}

การบวชของพระอานนทเถระนั้นมีประเด็นที่ควรนำมาพิจารณา คือ เรื่องพระอุปัชฌาย์ เพราะหลักฐานต่างๆ มีความขัดแย้งกันอยู่ ส่วนในพระวินัยปิฎกได้กล่าวไว้ว่า พระเพลัฏฐสีสเถระ

^{๗๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๕๒/๔๐๗.

^{๗๔} พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธธานุพุทประวัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาภูมิภุมวารวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๒๕.

^{๗๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๐/๑๑๒-๑๑๖.

^{๗๖} บรรจบ บรรรจุจ, อสีติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๑๕๐.

^{๗๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๑/๑๑๕-๑๑๖.

เป็นพระอุปชฌาย์^{๗๘} แต่ในพระวินัยปิฎก ไม่ได้แสดงว่า ใครเป็นพระอุปชฌาย์ แสดงเพียงว่า บวชในสำนักของพระพุทธเจ้า^{๗๙} ซึ่งเป็นไปได้ว่าพระพุทธเจ้าประทานบวชให้ด้วยพระองค์เอง หรือทรงอนุญาตให้พระเพ็ญกุลฐีสีเสเถระเป็นพระอุปชฌาย์บวชให้ ซึ่งเป็นไปได้ทั้ง ๒ ทาง

๒.๓.๔ การบรรลุธรรมของพระอานนทเถระ

พระอานนท เมื่อบวชแล้วไม่นานก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระโสดาบัน เพราะได้ฟังธรรมเทศนาของพระปุลณมัตตานี^{๘๐} ซึ่งภายหลังท่านได้เล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระปุลณมัตตานีเป็นผู้มีอุปการคุณต่อภิกษุบวชใหม่เป็นอย่างมากท่านมักจะกล่าวสอนด้วยโอวาทว่า

ความคิดว่า เรามี เราเป็นมีได้ เพราะความยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณหามีเพราะความไม่ยึดไม่ถือ เปรียบเสมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่มผู้รักสวयรักงาม เมื่อมองดูเงาหน้าในกระจกหรือภาชนะอันใส ก็มองดูด้วยความยึดถือไม่ไข่มอง เพราะความไม่ยึดถือ

รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ นั้นอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีในอดีตหรือปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ เหล่านั้นทั้งหมด ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นเช่นนั้น ภิกษุผู้เห็นอย่างนั้น ย่อมเบื่อหน่าย คลายความกำหนัด หลุดพ้นและย่อมรู้ว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำก็ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกแล้ว^{๘๑}

ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าได้ ๒๐ พรรษา พระอานนทที่ได้รับตำแหน่งอุปฐากประจำพร้อม กับกราบทูลขอเงื่อนไข ก่อนรับตำแหน่ง ๘ ประการ ดังนั้น ท่านจึงได้กราบทูลขอพร ๘ ประการ หากพระองค์ทรงประทานพร ๘ ประการนี้ ท่านจึงจะรับตำแหน่งอุปฐากท่านกราบทูลขอพรว่า

- ๑) ถ้าจักไม่ประทานจีวรอันประณีตที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
- ๒) ถ้าจักไม่ประทานบิณฑบาตรอันประณีตที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระองค์
- ๓) ถ้าจักไม่โปรดให้ข้าพระองค์อยู่ในที่ประทับของพระองค์
- ๔) ถ้าจักไม่ทรงพาข้าพระองค์ไปในที่ที่ทรงรับนิมนต์ไว้
- ๕) ถ้าพระองค์จักไปสู่ที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้
- ๖) ถ้าข้าพระองค์จะพาบริษัทซึ่งมาแต่ที่ไกลเพื่อเฝ้าพระองค์ได้ในขณะที่มาแล้ว
- ๗) ถ้าความสงสัยของข้าพระองค์เกิดขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น
- ๘) ถ้าพระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอันใดในที่ลับหลังข้าพระองค์ จักเสด็จมา

ตรัสบอกพระธรรมเทศนานั้นแก่ข้าพระองค์อีก

๒.๓.๕ คุณลักษณะเฉพาะของพระอานนทเถระ

พระอานนทเถระ เป็นพระสาวกที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่นแตกต่างจากไปจากพระสาวกอื่นๆ ในยุคนั้น เช่น เป็นผู้มึรูปร่าง น่ารักใส ไฟใฝ่การศึกษา ช่างคิด ช่างสังเกต ช่างถาม

^{๗๘} วิ.ม. (ไทย) ๒/๒๕๒/๔๐๗.

^{๗๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘.

^{๘๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

^{๘๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

สุภาพอ่อนโยน รักการประหยัด มีจิตเมตตาอนุเคราะห์ผู้อาพาธ ดังจะได้ศึกษาในรายละเอียดต่อไป

๑) พระอานนท์ เป็นผู้ที่มีรูปร่างงาม น่าเลื่อมใส ควรแก่การทศนา ยิ่งเป็นพระหูสุดด้วย ก็ยิ่งทำให้สังฆมณฑลนี้คงงดงามยิ่งขึ้น ดังพุทธบริษัทจึงนิยมไปหาท่าน^{๘๒} พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ อานนท์เป็นผู้มีภูตธรรม (ธรรมนำอัสจรรย) ๔ ประการ คือ

- ๑.๑ เมื่อบริษัทเข้าไปหา พอเห็นรูปอานนท์เท่านั้นก็มีความยินดี
- ๑.๒ เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาของอานนท์ก็มีความพอใจ
- ๑.๓ เมื่ออานนท์แสดงธรรมจบลงแล้ว ก็ยังไม่อึมในการฟัง
- ๑.๔ เมื่อพระอานนท์หยุดพักธรรมเทศนาไว้ก็มีจิตยินดี^{๘๓}

๒) พระอานนท์ เป็นผู้หนึ่งในบรรดาสาวกที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่า เป็นผู้ที่มีบุญ สมบูรณ์ด้วยอภินิหาร และบารมี ๑๐ ประการ จึงสามารถรักษาความเลื่อมใสของตระกูลได้ เพราะ เป็นผู้ดำรงอยู่ด้วยอำนาจแห่งเหตุผล และยังได้รับการยกย่องในตำแหน่งเอตทัคคะ ๕ ประการ คือ

- ๒.๑ เป็นพหูสูต คือ เป็นผู้ที่ได้รับสดับรับฟังมาาก
- ๒.๒ เป็นผู้มั่งคั่ง คือ มีสติมั่นคง
- ๒.๓ เป็นผู้มั่งคั่ง คือ มีวิธีการจดจำสิ่งต่างๆ ได้ดี
- ๒.๔ เป็นผู้มั่งคั่ง คือ มีวิธีทรงจำไว้
- ๒.๕ เป็นพุทธอุปัฏฐาก คือ ทำหน้าที่รับใช้พระพุทธเจ้า

๓) พระอานนท์ นอกจากจะได้รับการสถาปนาในตำแหน่งแห่งผู้เลิศ ๕ ประการ ดังกล่าวแล้ว ท่านยังเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติอีก ๗ ประการ คือ

- ๓.๑ อาคมสมบัติ คือ ถึงพร้อมด้วยการศึกษาเล่าเรียน
- ๓.๒ อธิคมสมบัติ คือ ถึงพร้อมด้วยการบรรลุโสดาปัตติผล
- ๓.๓ ปุพเพเหตุสมบัติ คือ ถึงพร้อมด้วยเหตุแห่งสาวกบารมีญาณ
- ๓.๔ อัถถตถปริปุจฉาสมบัติ คือ ถึงพร้อมด้วยการถามสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่ใช่

ประโยชน์

- ๓.๕ ติตถวาสมบัติ คือ ถึงพร้อมด้วยการอบรมคุณธรรมแก่ผู้สอน
- ๓.๖ โยนิโสมนสิการ คือ สมบัติถึงพร้อมด้วยปัญญาพิจารณาเหตุผลอย่างรอบคอบ
- ๓.๗ พุทธอุปนิสัยสมบัติ คือ ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพุทธอุปัฏฐาก^{๘๔}

๔) เป็นผู้ใฝ่ต่อการศึกษา พระอานนท์ เป็นผู้ใฝ่ต่อการศึกษาเล่าเรียน ท่องบ่น สาสายและทรงจำไว้ ซึ่งพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก ด้วยเหตุนี้ท่านจึงได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้า ว่า เป็นพหูสูต เป็นคลังแห่งธรรม ท่านสามารถทรงจำพระพุทธพจน์ได้ถึง ๘๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น และยังจำเอาจากสำนักของภิกษุณีมีพระสารีบุตรเป็นต้น ๒,๐๐๐ ธรรมชั้น จึงรวมเป็นธรรมที่ท่าน ทรงจำไว้ได้ถึง ๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้น^{๘๕}

^{๘๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๐๙/๑๙๒.

^{๘๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๙/๑๕๕.

^{๘๔} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๔/๕๐๗.

^{๘๕} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๒๗/๕๐๘.

ท่านเป็นผู้มีสติปัญญาดี มีความทรงจำดี ฟังครั้งเดียว ไม่ต้องถามอีกก็จำไว้ได้ถึง ๖๐,๐๐๐ บท ๑,๕๐๐ คาถา โดยไม่เลอะเลือน ไม่คลาดเคลื่อน ดังนั้น เปรียบเทียบสติปัญญาของท่าน เหมือนน้ำมันของราชสีห์ที่เขาใส่ไว้ในหม้อทองคำ^{๘๖} ท่านจึงเป็นเพียงพระโสดาปัตติผล แต่ท่านก็มีความแตกฉาน และเชี่ยวชาญธรรมในเรื่องที่สำคัญๆ เช่น ปฏิจจสมุจจบปาท^{๘๗}

๕) เป็นคนช่างคิด ช่างสังเกต ช่างถาม พระอานนท์โดยปกติแล้วท่านเป็นคนช่างคิด ช่างสังเกต ช่างถาม ชอบคิดเปรียบเทียบ เช่น ครั้งหนึ่ง ท่านสังเกตเห็นรัสมีดวงจันทร์ดวงอาทิตย์แล้ว คิดเปรียบเทียบว่า รัสมิ่เทียบกับพระรัสมิ่ของพระพุทธเจ้า ไม่ได้และชอบโต้ถาม เรื่องทูลถามส่วนมากก็เป็นประโยชน์แก่การศึกษาปฏิบัติ และเผยแผ่ทั้งสิ้น

นอกจากท่านจะทูลถามปัญหาต่างๆ แล้วท่านยังได้ทูลถามเหตุการณ์ที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงแยมพระโอษฐ์ และเฉยนิ่ง และเมื่อได้พบเหตุการณ์หรือบุคคลที่น่าสนใจทำอะไรๆ ก็มักจะทูลถามให้พระพุทธเจ้าทรงเล่าให้ฟังเสมอๆ หรือทูลขอให้พระพุทธเจ้าเล่าพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงแก่คนอื่น ๆ แก่ท่านอีกครั้งหนึ่งก็มีและที่แสดงแก่ท่านโดยตรงก็มีเหมือนกัน เช่น อานันทสูตร^{๘๘} คิลานสูตร^{๘๙} และมหาปริณิพพานสูตร^{๙๐}

๖) พระอานนท์ เป็นพระเถระที่มีความสุภาพอ่อนน้อมอ่อนโยน มีความเคารพยำเกรงต่อพระเถระผู้ใหญ่ ฉะนั้น ท่านจึงเป็นที่รักของพระมหาเถระผู้ใหญ่ทั้งหลาย เช่น มีพระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปเถระ เป็นต้น และมักจะหาเวลาโอกาสไปพบปะสนทนากับพระมหาเถระเหล่านั้นอยู่เนืองๆ^{๙๑} พระสารีบุตรได้ยกย่องพระอานนท์ว่า เป็นผู้ผู้มีธรรม ๖ ประการ คือ

๖.๑ เป็นผู้ได้เรียน ได้ฟังมามาก

๖.๒ เป็นผู้แสดงธรรมตามที่ได้เรียน ได้ฟังมาอย่างพิสดาร

๖.๓ เป็นผู้สาธยายธรรมโดยพิสดาร

๖.๔ ตรีกตรอง พังพิจารณาธรรมโดยรอบรอบ

๖.๕ เป็นผู้อยู่ใกล้พระมหาเถระผู้เป็นพหูสูต ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา

๖.๖ เป็นผู้ที่ได้เรียนถามพระมหาเถระเหล่านั้นตามกาลเวลาอันสมควร^{๙๒}พระ

อานนท์ มีความเคารพนับถือพระสารีบุตรมาก แม้แต่อดีตเรกจิ๋วท่านก็เคยเก็บไว้ถวายพระสารีบุตร เมื่อทราบข่าวการนิพพานของพระสารีบุตรจากสามเณรจุนทะ ก็รู้สึกธรรมสังเวชถึงกับเปล่งวาจาต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้าว่ากายของข้าพระองค์ประหนึ่งว่า จะระบมไปทั่วทิศทั้งหลายก็มีมิติ ธรรมก็ไม่แจ่มแจ้ง โลกทั้งหมดก็ปรากฏเหมือนมิตมน^{๙๓}

^{๘๖} ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๑๐๕๓/๔๗๑.

^{๘๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕/๕๗.

^{๘๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๒/๓๐๗.

^{๘๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๔/๖๖-๖๘.

^{๙๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑-๑๓๒/๗๗.

^{๙๑} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๗๙/๑๙๐-๑๙๑.

^{๙๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๔๗/๑๕๐-๑๕๑.

^{๙๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๙/๑๔๐-๑๔๑.

แม้ในพระมหากัสสปเถระก็เช่นกัน ในพระวินัยปิฎกกล่าวว่า ครั้งหนึ่งพระมหากัสสปเถระให้การอุปสมบทแก่กุลบุตร จึงได้ส่งทูตให้ไปนิมนต์พระอานนท์มาสดอนุสาวนา แต่ท่านไม่อาจที่จะรับ เพราะท่านไม่อาจที่จะระบุชื่อของพระมหากัสสปเถระในการสดอนุสาวนาได้ พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงอนุญาตให้สดอนุสาวนาระบุชื่อโคตรแทนได้^{๙๔} เวลาสนทนาธรรมกับพระมหากัสสปเถระ ท่านจะใช้คำว่า “ภนเต” เสมอ

๗) พระอานนท์ มีนิสัยรักษาการประหยัดและรู้จักใช้เครื่องอุปโภคบริโภคที่จะก่อให้เกิด ประโยชน์สูงสุด ดังปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกว่า

พระเจ้าอุเทนกับพระมเหสีขณะประทับอยู่ในพระราชอุทยานพระมเหสีทราบข่าวการมาของพระอานนท์ มีความปีติยินดี และได้ทูลลาพระสวามีไปพบพระเถระ ครั้นได้ฟังธรรมเทศนา ก็มีจิตใจเลื่อมใส ได้ถวายผ้าเพื่อจีวร ๕๐๐ ผืน เป็นธรรมบูชา เมื่อพระเจ้าอุเทนทรงทราบ ก็รู้สึกไม่พอใจ จึงได้เสด็จไปหา แล้วตรัสถามว่า พระคุณเจ้าจะเอาผ้าเหล่านี้ไปทำอะไรบ้าง ท่านก็อธิบายให้ฟังโดยลำดับว่า จะเอาไปถวายแก่พระภิกษุที่มีจีวรเก่าคร่ำคร่าแล้ว ส่วนจีวรคร่ำคร่าจะเอาไปทำเป็นเพดาน ผ้าเพดานเก่า จะเอาไปทำผ้าปูฟูก ผ้าปูฟูกเก่าจะเอาไปทำผ้าเช็ดเท้า ผ้าเช็ดเท้าเก่า จะเอาไปทำผ้าเช็ดธูลี ผ้าเช็ดธูลีเก่าจะเอาไปทำโคลก ขยำกับโคลนแล้วฉาบทาฝา พระเจ้าอุเทนทรงเลื่อมใสท่านว่า พระสมณศักยบุตรเหล่านี้รู้จักประหยัด และใช้เครื่องอุปโภคบริโภคให้เกิดประโยชน์สูงสุด จึงได้ถวายผ้าเพิ่มอีก ๕๐๐ ผืน^{๙๕}

พระอานนท์ เมื่อได้ลาภสักการะ ก็มักจะแบ่งถวายพระเถระอื่นๆ เช่น พระสารีบุตร หรือแม้กระทั่งให้สัทธิวิหาริกของท่านมีอยู่ถึง ๕๐๐ รูป แต่มีภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งได้อุปัฏฐากท่าน มีการกวาด บริเวร ถวายน้ำดื่ม ไม้สีฟัน น้ำล้างหน้า ปิดกวาดเวจกุฎี เรือนไฟ เสนาสนะ นวดมือเท้า และหลัง เป็นต้น ท่านจึงได้มอบจีวร ๕๐๐ ผืน ของพระเจ้าอุเทนให้ภิกษุหนุ่มนั้นนำไปถวายแก่ภิกษุทั้งหลาย

๘) พระอานนท์ เป็นผู้ที่มีจิตเมตตาอนุเคราะห์ผู้อาพา ทั้งที่เป็นพระภิกษุ และฆราวาส เช่น ครั้งหนึ่ง ท่านได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปตามเสนาสนะต่างๆ ได้พบภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นโรคท้องร่วง ไม่มีผู้ใดพยาบาล ท่านก็ได้ช่วยพระพุทธเจ้าพยาบาลภิกษุนั้นอย่างดี และในวันนั้นเอง พระพุทธเจ้ารับสั่งให้ท่านเรียกประชุมสงฆ์แล้วตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเป็นผู้ไม่มีมารดา ไม่มีบิดาผู้คอยพยาบาล ภิกษุทั้งหลาย ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจะคอยพยาบาลเธอ ภิกษุทั้งหลาย ผู้จะพยาบาลเราก็จงพยาบาลภิกษุผู้เกิด”^{๙๖}

ครั้งหนึ่ง พระอานนทเถระ พักอยู่ที่พระเชตวันวิหารกับพระพุทธเจ้า ท่านได้ทราบว่า พระคิริมานันทะอาพาธหนักจึงได้กราบทูลพระพุทธเจ้าเพื่อเสด็จเยี่ยม แต่พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้ท่านเรียนสัญญา ๑๐ ประการ เพื่อที่จะได้นำไปสดให้พระคิริมานันทะฟังท่านเรียนและจดจำได้อย่าง

^{๙๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๓/๑๓๔.

^{๙๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๗-๓๘๘.

^{๙๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙-๒๔๐.

แมนย่า แล้วได้ทูลลาไปเยี่ยมพระศรีเมานันทะ และได้สวดสัญญา ๑๐ ประการ ให้พระศรีเมานันทะฟัง เมื่อได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการแล้ว อาพาธที่หนักก็สงบระงับลงทันที^{๙๗}

๒.๓.๖ บทบาทสำคัญภายหลังการบรรลุธรรมของพระอานนทเถระ

พระอานนท์ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ผลเป็นอเสขบุคคล ที่ไม่ได้อยู่ในอริยาบถสี่ หลังจากที พระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๓ เดือน ก่อนการทำสังคายนา ๑ วัน

พระอานนท์ ก่อนคืนที่จะบรรลุพระอรหันต์นั้น ท่านได้บำเพ็ญสมณธรรมอย่างหนัก ด้วยการเจริญกายคตาสติ กำหนดการเคลื่อนไหวแห่งอริยาบถ แต่แล้วก็ไม่สามารถที่จะบรรลุพระอรหันต์ได้ เพราะปฏิบัติอย่างเคร่งเครียดเกินไป ทำให้จิตฟุ้งซ่าน ท่านจึงคิดที่จะบำเพ็ญให้พอเหมาะ จึงได้ลงจากที่เดินจงกรมแล้วกลับเข้าสู่ที่พักเพื่อพักผ่อน ในขณะที่ตนเอง จิตของท่านหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะความไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน^{๙๘}

พระอานนท์เดินจงกรมอยู่ภายนอกวิหาร เมื่อไม่สามารถที่จะยังคุณวิเศษได้ จึงคิดถึงพระดำรัสที่ตรัสว่า “อานนท์ เธอเป็นผู้ที่ได้ทำบุญไว้แล้ว จงประกอบความเพียรเข้าเถิด เธอเป็นผู้สิ้นอาสวะโดยเร็ว”^{๙๙} ธรรมด่าว่าโทษแห่งพระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่มี เราคงปรารถนาความเพียรมากเกินไปกระมัง จึงเป็นเหตุให้จิตฟุ้งซ่าน ดังนั้น เราจึงควรประกอบความเพียรให้สม่ำเสมอ ครั้นดำริอย่างนี้ แล้วจึงลงจากที่จงกรมล้างเท้าแล้วเข้าไปสู่วิหารนั่งบนเตียงด้วยความคิดว่า จักพักผ่อนสักหน่อยหนึ่ง จึงได้เอนกายลงบนเตียง เท้าทั้งสองพ้นจากพื้น ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ขณะนั้นเอง จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยการไม่ยึดมั่นในอุปาทาน

ภายหลังจากพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว พระมหากัสสปเถระ ได้ดำริ จะให้มีการทำปฐมสังคายนาพระธรรมวินัย พระมหาเถระได้รับอนุมัติจากสงฆ์ให้เลือกพระภิกษุ ผู้เชี่ยวชาญในพระธรรมวินัย จำนวน ๕๐๐ รูป เพื่อทำปฐมสังคายนา ท่านพระมหากัสสปเถระเลือกได้ ๔๙๙ รูป อีกรูปหนึ่งท่านไม่ยอมเลือก แต่ความจริงแล้ว ท่านต้องการจะเลือกเอาท่านพระอานนท์ แต่ขณะนั้นท่านพระอานนท์ยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ครั้นจะเลือกท่านพระอานนท์ก็เกรงจะถูกครหาว่าเห็นแก่หน้าเพราะท่านรักพระอานนท์มาก แต่ครั้งจะเลือกภิกษุรูปอื่นๆ ไม่เลือกท่านพระอานนท์ ก็เกรงว่าการทำสังคายนาครั้งนี้จักไม่สำเร็จผลด้วยดี เพราะท่านพระอานนท์ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นพหูสูตเป็นธรรมภักตาคาริก จึงได้ระบุชื่อพระเถระอื่นๆ ๔๙๙ รูป แล้วนั่งเสีย ต่อพระสงฆ์ลงมติว่าท่านพระอานนท์ควรจะเข้าร่วมทำสังคายนาครั้งนี้ด้วย แล้วท่านจึงได้รับเข้าเป็นคณะสงฆ์ผู้จะกระทำสังคายนา ครบจำนวน ๕๐๐ รูป พระมหาเถระรูปอื่น ๆ ก็พากันไปยังธรรมสภา ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา แต่อาสนะของท่านพระอานนท์ยังว่างอยู่ เพราะท่านพระอานนท์คิดใคร่จะประกาศให้พระมหาเถระทั้งหลายได้ทราบว่าท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วจึงไม่ได้ไปพร้อมกับพระเถระอื่นๆ เมื่อกำหนดกาลเวลาพอเหมาะแล้วท่านจึงแทรกดินลงไปและผุดขึ้นณอาสนะแห่งตนแต่บางท่านกล่าวว่าคุณท่านเหาะไปทางอากาศตกลงบนอาสนะของท่าน

^{๙๗} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๘๖-๘๗.

^{๙๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๘/๒๗๖.

^{๙๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๗/๑๕๕.

๒.๓.๗ พระอานนทเถระนิพพาน

ภายหลังสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปเถระทำสังคายนาเสร็จสิ้นแล้ว พระอานนทได้เที่ยวจาริกสั่งสอนประชาชนแทนองค์พระศาสดา และฝึกอบรมชายหนุ่มทั้งหลาย เช่น ทสมะอัญจนคร^{๑๐๐} โคปกโมคคัลลานสูตร^{๑๐๑} และสุภมาณพโตทยบุตร^{๑๐๒} เป็นต้น อยู่อีก ๔๐ ปี เมื่ออายุได้ ๑๒๐ พรรษา จึงพิจารณาเห็นอายุสังขารเหลืออยู่เพียง ๗ วันเท่านั้น ดังนั้น ท่านจึงคิดคำนึงถึงที่จะนิพพาน และพิจารณาที่จะนิพพานของพระสาวก เช่น พระอัญญาโกทัญญะนิพพานที่สระโหนดต พระสารีบุตรนิพพานห้องที่ท่านเกิด พระมหาโมคคัลลนะนิพพานเหนือแผ่นศิลา พระราหุลนิพพานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๑๐๓} อนึ่ง พระพุทธเจ้าก็เสด็จเข้าสู่พระปรินิพพานระหว่างไม่รังคู้ ที่ศาลาโนทยาของเจ้ามัลละ ใกล้กรุงกุสินารา ตามที่ทรงปรารถนาแล้ว ดังนั้น ท่านจึงตกลงใจที่จะนิพพานเหนือฝั่งแม่น้ำโรหิณี ซึ่งอยู่ระหว่างเมืองกบิลพัสดุ์กับเมืองโกศิยะ เมื่อประชาชนที่อาศัยอยู่แถบนั้นทราบข่าว จึงพากันไปยังฝั่งแม่น้ำโรหิณี และต่างฝ่ายต่างก็ต้องการที่จะให้ท่านไปนิพพานที่ฝั่งของตนๆ โดยอ้างเหตุผลว่า เป็นผู้ที่มีอุปการะมากต่อท่าน แต่อีกฝ่ายหนึ่งก็ไม่ยอม โดยอ้างเหตุผลเดียวกัน ท่านคิดว่า ถ้าเราจะนิพพานทางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง การทะเลาะจะเกิดขึ้นแน่นอน ดังนั้นท่านจึงเข้าเตโชกสิณเหาะขึ้นไปบนอากาศเหนือแม่น้ำโรหิณีแสดงธรรมแก่มหาชนแล้วอธิษฐานเท่านั้น เปลวไฟได้ลุกไหม้สรีระของท่าน อัฐิธาตุแตกออกเป็น ๒ ส่วน ตกลงที่ฝั่งทั้งสอง มหาชนพากันเศร้าโศกปริเทวนาการ ดุจแผ่นดินจะถล่มทลายเหมือนเมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนทนิพพานเมื่ออายุได้ ๑๒๐ ปี หลังพุทธปรินิพพาน ๔๐ ปี

สรุปได้ว่า พระอานนทเถระได้สร้างบุญอันยิ่งใหญ่ในอดีต จึงส่งผลให้ความปรารถนาของท่านเต็มเปี่ยมในภพชาติสุดท้าย จึงส่งผลให้ท่านเกิดในตระกูลศากยวงศ์ เมื่อผนวชแล้วได้มาเป็นผู้ใกล้ชิดกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีโอกาสได้ฟังธรรม ในสำนักของพระพุทธเจ้า จนกระทั่งได้รับการยกย่องว่า เป็นยอดของภิกษุผู้เป็นเป็นพหูสูต มีสติ มีคต มีจิต และเป็นพุทธอุปัฏฐาก หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ท่านได้บรรลุธรรมในขณะที่เจริญสัมปชัญญะบรรพ นั่งลงบนเตียงแล้ว กำลังเอนกายลงนอน คิดจะพักผ่อน ยกเท้าพ้นจากพื้น ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน จิตของท่านสิ้นอาสวะ ก่อนได้เข้าร่วมทำสังคายนาครั้งที่ ๑ แล้วท่านนิพพานเมื่ออายุได้ ๑๒๐ ปี

๒.๔. สรุปท้ายบท

การสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระทั้ง ๒ รูป ได้นำหลักการมี ๓๐ ทศ มาประพฤติปฏิบัติในการสั่งสมบารมีตามคำสั่งสอนของพระศาสดา จนบรรลุเป็นพระอรหันต์ และท่านถึงเป็นพระมหาสาวก เดิมทีพระมหากัสสปเถระนั้น ชื่อว่า ปิณฑิ เรียกตามโคตรว่ากัสสปะ ซึ่งท่านเป็นบุตรกบิลพราหมณ์ กัสสปโคตร มารดาชื่อนางสุนนเทวี ในบ้านมหาติฏฐะ แคว้นมคธ พระมหากัสสปเถระ ได้ออกบวชแล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่า

^{๑๐๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๗/๑๙.

^{๑๐๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๙/๘๕.

^{๑๐๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๔๔/๑๙๗.

^{๑๐๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙๓.

เป็นเลิศด้านธุดงควัตร แล้วท่านเป็นประธานในการถวายพระเพลิงพระพุทธรูป และเป็นประธานในการทำปฐมสังคายนาครั้งที่ ๑ ท่านปฏิบัติให้อิโวกาส่งสอนภิกษุทั้งหลาย ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ตลอดอายุกาล ๑๒๐ ปี จึงปรินิพพาน

ส่วนพระอานนทเถระ ก่อนจะผนวชนั้น ทรงเป็นเจ้าของช่างศากยวงศ์ โดยท่านเป็นพระโอรสของพระเจ้าอมิตทนะ พระมารดาของท่านทรงพระนามว่า นางกีสาคโคตมี ท่านผนวชแล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์หลังจากพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นพหูสูต มีสติ มีคต มีริติ และเป็นพุทธอุปัฏฐาก ท่านได้เข้าร่วมทำสังคายนาครั้งที่ ๑ พร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูป แล้วท่านได้เที่ยวจาริกสั่งสอนเวไนยสัตว์แทนองค์พระศาสดา จนชนมายุของท่านล่วงเข้า ๑๒๐ ปี ท่านจึงได้พิจารณาอายุสังขาร

บทที่ ๒.....	๑๐
ประวัติและการสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ.....	๑๐
๒.๑ การสั่งสมบารมีในพระพุทธศาสนา.....	๑๐
๒.๑.๑ นิยามของบารมี.....	๑๐
๒.๑.๒ ระดับบารมี.....	๑๒
๒.๑.๓ ประเภทของบารมี.....	๑๓
๒.๑.๔ หลักในการสั่งสมบารมี.....	๑๕
๒.๒ ประวัติพระมหากัสสปเถระ.....	๒๒
๒.๒.๑ การสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปเถระ.....	๒๒
๒.๒.๒ ชาตินิคมของพระมหากัสสปเถระ.....	๒๓
๒.๒.๓ การออกบวชของพระมหากัสสปเถระ.....	๒๓
๒.๒.๔ การบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระ.....	๒๕
๒.๒.๕ คุณลักษณะเฉพาะของพระมหากัสสปเถระ.....	๒๗
๒.๒.๖ บทบาทสำคัญภายหลังการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระ.....	๒๙
๒.๒.๗ พระมหากัสสปเถระนิพพาน.....	๓๒
๒.๓ ประวัติพระอานนทเถระ.....	๓๓
๒.๓.๑ การสั่งสมบารมีของพระอานนทเถระ.....	๓๓
๒.๓.๒ ชาตินิคมของพระอานนทเถระ.....	๓๕
๒.๓.๓ การออกบวชของพระอานนทเถระ.....	๓๖
๒.๓.๔ การบรรลุธรรมของพระอานนทเถระ.....	๓๗
๒.๓.๕ คุณลักษณะเฉพาะของพระอานนทเถระ.....	๓๗
๒.๓.๖ บทบาทสำคัญภายหลังการบรรลุธรรมของพระอานนทเถระ.....	๔๑
๒.๓.๗ พระอานนทเถระนิพพาน.....	๔๑
๒.๔ สรุปท้ายบท.....	๔๒

บทที่ ๓

เปรียบเทียบการบรรลุนิพพานของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ

พระมหากัสสปเถระทั้ง ๒ รูปนั้น มีความพากเพียรปฏิบัติเพื่อการบรรลุนิพพานด้วยความอุตสาหะ มีความแตกต่างในด้านวิธีการปฏิบัติ แต่มีจุดหมายปลายทาง คือ การบรรลุนิพพาน เหมือนกัน พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญในการฝึกฝนตนเอง เพื่อการบรรลุธรรม ผล ดังนั้น ผู้วิจัยได้เห็น ประโยชน์ที่มีความเกี่ยวเนื่องและเป็นแนวทางต่อการปฏิบัติ สามารถนำไปใช้ได้จริง จึงได้กำหนดประเด็น ของการศึกษาไว้ดังนี้

- ๓.๑ ศึกษาการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๓.๒ เปรียบเทียบการบรรลุนิพพานของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ
- ๓.๓ คุณวิเศษระดับความเป็นพระอรหันต์ของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ
- ๓.๔ สรุปท้ายบท

๓.๑ ศึกษาการบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การบรรลุนิพพานในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การพัฒนาปัญญาหยั่งรู้ ในอริยสัจ ๔ เข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔^๑ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมณะและวิปัสสนา ตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ รวมลงกั คือ รูปและนาม^๒ ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง

๓.๑.๑ ความหมายของการบรรลุนิพพาน

การบรรลุนิพพาน หมายถึง การเจริญปัญญา เพื่อความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ตามระดับขั้นของการบรรลุโลกุตตรธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลกมี ๙ อย่าง ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควร เรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”^๓

คัมภีร์อรรถกถา ได้ปรากฏข้อความไว้ว่า คำศัพท์ที่แสดงถึงการบรรลุนิพพานนั้น ได้วิเคราะห์ เอาไว้ดังนี้

บทว่า “อริคโม” มีรูปวิเคราะห์ว่า “จตุมคคณานิ อริคมยตีติ อริคโม.”^๔ ที่ชื่อว่า อริคโม

^๑ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๓๗๖-๓๗๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๖๐๕-๖๐๗.

^๒ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๕-๑๓๘/๗๘-๙๗., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๕-๑๓๘/๑๐๑-๑๓๑.

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖/๖.

^๔ อายสมา อากาเรน มหาธาตุวิหารวาสิเนสา โสธิตา มหามกุฏราชวิทยาลัย คนถาธิการตเถเรหิ ปุน โสธิตา, อภิธมมตถวิภาวินียา ปณจิกา นาม อตถโยชนา (ปรโม ภาโค), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), ข้อ ๒, หน้า ๑๑.

เพราะอรรถว่าพระโยคาวจรบรรลุดมมรรคญาณ (อิติ บทหน้า คมฺ ชาติ คติย ใช้ในความว่า ไป)^๕

บทว่า “อภิสมโย” มีรูปวิเคราะห์ว่า “อภิสมโยติ สจฺจํ อภิมฺเชน สมากโม ปฏิวเโธ.”^๖ แปลว่า การบรรลุ คือ การแทงตลอด สัจจะทั้งหลายเฉพาะหน้า ชื่อว่า การตรัสรู้ (อิติ สํ บทหน้า อิ ชาติ คติย ใช้ในความหมายว่า ไป, รู้, เป็นไป, ถึง)^๗

บทว่า “ปฏิวเโธ” มีรูปวิเคราะห์ว่า “มคฺคปญฺญา สจฺจํ อภิมฺชเยน สจฺจํ อภิมฺชเยน ปฏิวชฺชตีติ ปฏิวเโธ, ผลปญฺญา ปฏิวชฺชตีติ ปฏิวเโธ.”^๘ แปลว่า มรรคปัญญา ชื่อว่า ปฏิวเโธ เพราะอรรถว่า ย่อมแทงตลอด ด้วยอำนาจการตรัสรู้สัจจะ ในขณะที่ตรัสรู้สัจจะ, ผลปัญญา ชื่อว่า ปฏิวเโธ เพราะแทงตลอดแล้ว. (ปฏิว บทหน้า วิช ชาติ วิชชเน ใช้ในความหมายว่า แทะ, เจาะ, ไช, ทำให้ทะลุ)^๙

บทว่า “อติคโต”^{๑๐} (อิติ บทหน้า คมฺ ชาติ คติย ใช้ในความว่าไป)^{๑๑}

บทว่า “ปตฺวา” (อป ชาติ ปาปุณฺเณ ใช้ในความหมายว่า ถึง, บรรลุ ตฺวา ปัจจัย)

บทว่า “อติคฺจฺฉตี”^{๑๒} (อิติ บทหน้า คมฺ ชาติ คติย ใช้ในความหมายว่า ไป)^{๑๓} ติ วัตตมาณา อาชยาต)

บทว่า “ปตฺโต”^{๑๔} บทว่า “ปาปุณฺณิ”^{๑๕} (อป ชาติ ปาปุณฺเณ ใช้ในความหมายว่า ถึง, บรรลุ) ป ศัพท์ ในคำว่า ปตฺโต เป็นอุปสรรค เหมือน ป ศัพท์ ในคำว่า ปโปติ (ย่อมถึง) ปาปุณฺณิ (บรรลุแล้ว) คำว่า ปตฺโต เมื่อลบ ป อักษรของ อป ชาติ ที่มี ป อุปสรรค เป็นบทหน้า ช้อน ต สำเร็จรูปเป็น ปตต แปลว่า บรรลุแล้ว)^{๑๖}

ความหมายของบททั้งหมด คือ อติคโม อภิสมโย ปฏิวเโธ อติคโต ปตฺวา อติคฺจฺฉตี และ ปาปุณฺณิ ที่แสดงมาแล้วข้างต้น หมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ในขณะที่มรรคจิตตามกำลังของมรรค สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลทั้ง ๔ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ รวมเรียกว่า การบรรลุธรรม

คำว่า การบรรลุธรรมนี้ หมายถึง โลกุตตรธรรม ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ดังพระพุทธดำรัสว่า “ผู้เห็นธรรมอันสูงสุดแม้มีชีวิตอยู่วันเดียว ก็ประเสริฐกว่าผู้ไม่เห็นธรรมอันสูงสุด แม้จะมีชีวิตอยู่ถึง ๑๐๐ ปี”^{๑๗}

^๕ พระอัครคัมภีร์สเถระ, สัททนีติธาดุมมาลา, พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานามิต ธรรมสาโร และจํารุญ ธรรมดา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓๖-๕๓๗.

^๖ ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๙/๓๕๒.

^๗ พระอัครคัมภีร์สเถระ, สัททนีติธาดุมมาลา, หน้า ๓-๕.

^๘ ชุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๔๐/๕๐.

^๙ พระอัครคัมภีร์สเถระ, สัททนีติธาดุมมาลา, หน้า ๖๐๖-๖๐๗.

^{๑๐} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๙๖.

^{๑๑} พระอัครคัมภีร์สเถระ, สัททนีติธาดุมมาลา, หน้า ๕๓๖-๕๓๗.

^{๑๒} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๓๗๖/๔๔๕.

^{๑๓} พระอัครคัมภีร์สเถระ, สัททนีติธาดุมมาลา, หน้า ๕๓๖.

^{๑๔} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๗๙/๔๓๒.

^{๑๕} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓๒/๒๑๔.

^{๑๖} พระอัครคัมภีร์สเถระ, สัททนีติธาดุมมาลา, หน้า ๖๔๒-๖๔๓.

^{๑๗} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕/๖๖.

การบรรลุลุทธิ ในความหมายทางพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงหมายถึง การรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ กล่าวโดยย่อ คือ บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ คือ บรรลุมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ และเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล เมื่อเรียงลำดับจากต่ำสุดไปถึงสูงสุด ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ พระอรหันต์ผู้ประเสริฐสูงสุดกว่าพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า การบรรลุลุทธิเป็นพระอริยบุคคลนั้นมีได้ทั้งผู้เป็นนักบวช และผู้ที่ไม่ใช่ นักบวช ทั้งที่เป็นเทวดาและพรหม ทั้งผู้ที่เป็นเด็กตั้งแต่อายุ ๗ ขวบขึ้นไป ทั้งบุรุษมีสังกัจจสามเณร^{๑๘} เป็นต้น และสตรีมีนางวิสาขา มหาอุบาสิกา^{๑๙} เป็นต้น คำว่า “พระอริยบุคคล” ท่านอธิบายไว้ว่า “เป็นผู้ไกลจากกิเลสไม่ดำเนินไปในทางเสื่อม ดำเนินไปแต่ในทางเจริญ เป็นผู้ที่ชาวโลกและเทวโลกควรดำเนินตาม^{๒๐} เป็นผู้รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ด้วยโลกุตตรปัญญา” แต่ก่อนที่ปัญญาชั้นโลกุตระนั้นจะเกิดขึ้น ปัญญาในชั้นโลกียะในโสฬสญาณจะต้องเกิดขึ้นก่อน^{๒๑}

ดังนั้น การบรรลุลุทธิ หมายถึง การรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ โดยอาศัยปัญญาหยั่งรู้รูปนามตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมดเป็นกระบวนการฝึก กาย วาจา และใจ เพื่อพัฒนามนุษย์ ให้มีจิตใจที่สมบูรณ์ จนถึงความเป็นพระอริยบุคคล มีพระโสดาบัน เป็นต้น ดังนั้น มนุษย์ที่เข้าสู่กระบวนการฝึกตนแล้ว ย่อมประสบผลสำเร็จ คือ การเข้าถึงจุดมุ่งหมาย ในการบรรลุลุทธิ เพื่อความเป็นพระอริยบุคคล ตั้งแต่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ รู้ชัดในไตรลักษณ์ โดยการปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางเอกประเสริฐสุด

ในกระบวนการบรรลุลุทธิ นั้น ก็ยังมีธรรมที่เป็นอันตรายต่อการบรรลุลุทธิ ๕ ประการดังต่อไปนี้

๑) กัมมันตราย อันตราย คือ กรรม หมายถึง มาตุฆาตกะ (ฆ่ามารดา) บิตูฆาตกะ (ฆ่าบิดา) อรหันตฆาตกะ (ฆ่าพระอรหันต์) โลหิตุปปาตกะ (ทำให้พระพุทธเจ้าทรงห้อพระโลหิต) และสังฆเภท (ทำลายสงฆ์ให้แตกแยกกัน) โดยกรรมสุดท้ายที่เกี่ยวกับพระภิกษุเท่านั้น กรรมเหล่านี้ชื่อว่า อนัตถยกรรม คือ กรรมที่ให้ผลไปเกิดไปเกิดในอบายภูมิ หลังจากเสียชีวิตแล้ว กรรม ๕ อย่างนี้ขัดขวางการไปสู่สวรรค์และบรรลุนิพพาน ส่วนกรรม อีกประเภทหนึ่ง คือ ภิกษุณีทุสกะ (ประทุษร้ายนางภิกษุณี) ขัดขวางการบรรลุมรรค

๒) กิเลสอันตราย อันตราย คือ กิเลส หมายถึง การมีมีฉฉาทิฎฐิ ๓ ประการ ซึ่งอันได้แก่ อภิกิริยาทิฎฐิ คือ ความเห็นผิดว่าไม่มีบุญบาป แม้จะกระทำความชั่วก็ไม่มีกรรมดีกรรมชั่ว และไม่ส่งผลเป็นคุณหรือเป็นโทษ นัตถิกทิฎฐิ คือ ความเห็นผิดว่าเหล่าสัตว์ตายแล้วสูญ ไม่มีภพใหม่ ไม่มีผลของบุญบาปในภพต่อไป และอเหตุกทิฎฐิ คือ ความเห็นผิดว่าไม่มีกรรมดีกรรมชั่วที่เป็นเหตุให้เกิดคุณโทษเหล่าสัตว์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ โดยปราศจากเหตุปัจจัย ความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการเหล่านี้ ย่อม

^{๑๘} พ.ร.บ. (ไทย) ๑/๒/๑๘/๔๖๗.

^{๑๙} อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๔/๗๔.

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒.

^{๒๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.๙), **คู่มือสอบอารมณกรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

ส่งผลให้บังเกิดในหหลังจากเสียชีวิตแล้ว จึงชื่อว่า นียตมิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดที่นำพาตรงไปสู่ นรก เป็นกิเลสขัดขวางการเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน

ในบรรดาความเห็นที่กล่าวมานี้ อเหตุกทิฏฐิปฏิเสธเหตุว่ากรรมไม่มีนัตถิกทิฏฐิปฏิเสธผลว่าผลกรรมไม่มี ส่วนอกิริยทิฏฐิปฏิเสธทั้งเหตุและผล อย่างไรก็ตาม เมื่อปฏิเสธเหตุก็จัดว่าปฏิเสธผล และเมื่อปฏิเสธผลก็เป็นการปฏิเสธเหตุ ความเห็นผิดทั้ง ๓ ประการ จึงมีเหมือนกัน โดยคัดค้านว่า บาปบุญไม่มีจริง ผลของบาปบุญก็ไม่มีจริง

๓) วิปากันตราย อันตรายเป็นวิปาก หมายถึง ปฏิสนธิจิต ที่เป็นอเหตุกปฏิสนธิ (ปฏิสนธิที่ไม่มีเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ โสเหตุ และโมหเหตุ) และทวิเหตุปฏิสนธิ (ปฏิสนธิที่มีเหตุ ๒ คือ อโลภเหตุและโสเหตุ) บุคคลผู้ประกอบด้วยปฏิสนธิประเภทนี้ไม่อาจบรรลุมรรคผลได้ในชาตินี้ เพราะปราศจากปัญญา ในขณะที่ปฏิสนธิ ถ้าทำกุศลไว้ก็จะไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดา ได้ อันตรายประเภทนี้ จึงห้ามการบรรลุมรรค ผล ฌาน และอภิญญา ไม่ห้ามการเข้าถึงสวรรค์

๔) อริยุปวาทันตราย อันตรายเป็น การว่าร้ายพระอริยบุคคล หมายถึง การพูดให้ร้ายพระอริยบุคคล เพื่อให้ท่านเสียชื่อเสียง หรือศีลธรรม แม้จะรู้ว่าท่านเป็นอริยบุคคลหรือไม่ก็ตาม อันตรายประเภทนี้ ห้ามการเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน ถ้าขอขมาแล้วพ้นจากอันตรายนี้นี้ได้

๕) อาณาวิติกกมันตราย อันตรายเป็น การล่วงละเมิดข้อบัญญัติของพระพุทธเจ้า หมายถึง การต้องอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ในอาบัติ ๗ หมวด ของภิกษุ คือ ปาราชิก สังฆาติเสส ฤทธัจฉัย ปาจิตยัตถิ์ ปาฏิเทสนีเย ทุกกฏ และทพภาสิต อันตรายประเภทนี้ ห้ามเข้าถึงสวรรค์และนิพพาน แต่ชำระโทษตามวินัยกรรมแล้วก็พ้นจากอันตรายนี้นี้^{๒๒} ดังคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า

เตปิ ยาว ภิกขุภาวํ วา ปฏิชานาติ น วุจฺจาทิ วา น เทเสติ, ตาว เทว. น ตโต ปรี.^{๒๓}

“กองอาบัติเหล่านั้นย่อมทำอันตราย トラบที่ยังปฏิญาณความเป็นภิกษุ หรือยังมีได้ออกจากอาบัติหนัก หรือยังมีได้แสดงอาบัติเบา แต่ไม่ทำอันตราย ในภายหลังจากนั้น”

จะเห็นได้ว่า การผิดศีล ของคฤหัสถ์ทั่วไป มิได้เป็นอันตรายต่อการบรรลุมรรคผล เพราะมิใช่ธรรมที่จัดอยู่ในอันตราย ๕ อย่างข้างต้น ดังนั้น ผู้ที่ไม่ได้รักษาศีลก่อนการเจริญภาวนาจึงบรรลุมรรคผลได้ในขณะฟังธรรมและกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏชัดเจนในขณะนั้น เช่น ในเรื่องสันตติมหาอำมาตย์ เรื่องคนตกปลา ที่ชื่อว่า อริยะ และเรื่องเจ้าศากยะ ชื่อสรณานิ เป็นต้น

ดังนั้น ธรรมที่เป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ผู้ปฏิบัติธรรมต้องการบรรลุธรรม จะไม่ประกอบด้วยกัมมันตราย คือ มีการทำอนันตริยกรรม ๕ กิเลสันตราย คือ การมีมิจฉาทิฏฐิ ๓ ประการ วิปากันตราย คือการมีปฏิสนธิจิต ที่เป็นอเหตุกปฏิสนธิ เป็นต้น อริยุปวาทันตราย คือมีการว่าร้าย

^{๒๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) รจนา, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.). ตรวจสอบชำระและเรียบเรียงโดย พระคันธสารภวัก, พิมพ์ครั้งที่ ๕. (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.) หน้า ๒๗-๒๘.

^{๒๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ) รจนา, **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, หน้า ๒๘. ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๙.

พระอริยบุคคล อาณาเวติกกมันตราย มีการล่วงละเมิดข้อบัญญัติของพระพุทธเจ้า ได้แก่อาบัติ ๗ หมวด อันเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน

๓.๑.๒ หลักธรรมที่สำคัญต่อการบรรลุธรรม

หลักธรรมที่มีความสำคัญต่อการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ คือ โปธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวพันแก่อริยมรรค อันเป็นข้อปฏิบัติเพื่อการตรัสรู้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่าการปฏิบัติตามโปธิปักขิยธรรมเพื่อบรรลุพระนิพพาน ดังพระดำรัสว่า “ทั้งกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และสมณะ ผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อาศัยการเจริญโปธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้แน่นอน”^{๒๔}

โปธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ จำแนกเป็น ๗ หมวดได้แก่ สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ในจำนวนธรรม ๓๗ ประการเหล่านี้ ถ้านับตัวสภาวะธรรมแท้ๆ ตัดจำนวนที่ซ้ำออกไปมีเพียง ๑๔ ประการเท่านั้น คือ สติ วิริยะ ฉันทะ จิตตะ ปัญญา สัทธา สมာธิ ปิติ ปัสสทธิ อุเบกขา สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ อาจกล่าวโดยสังเขปในแต่ละหมวดดังนี้ คือ

๑) สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ การตั้งสติสัมปชัญญะ คือ การมีความเพียรพิจารณากาย เวทนา และธรรม เพื่อกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกให้ได้ พระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระนั้น ได้ปฏิบัติธรรม ในหมวดมหาสติปัฏฐานสูตรพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๒๕} อธิบายว่า ในการปฏิบัติแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการ คือ

๑.๑ การพิจารณากายในกาย แบ่งออกเป็น ๖ หมวด คือ พิจารณาลมหายใจเข้า ลมหายใจออก (อานาปานสติ) พิจารณาอริยาบถ พิจารณาสัมปชัญญะ พิจารณาสิ่งปฏิกุศล พิจารณาธาตุ พิจารณาซากศพ ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

๑.๒ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย คือ พิจารณาความรู้สึกสุขทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ (อุเบกขา) ในตัวเอง แบ่งเป็น ๘ ประการ ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

๑.๓ การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ พิจารณาจิตของตนให้เห็นสภาวะตามที่ปรากฏในขณะนั้นๆ และรู้ชัดตามความเป็นจริง แบ่งเป็น ๑๐ ประการ ตามสภาวะของจิต เช่น จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ เป็นต้น ตามที่เป็นไปในขณะนั้นๆ

๑.๔ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ พิจารณาในขณะนั้นๆ ว่ามีธรรมอะไรเกิดอยู่ในจิตของตน ก็รู้ชัดธรรมนั้นๆ แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ นิรรมณ์ ๕, ขันธ์ ๕, आयตนะ ๑๒, โพชฌงค์ ๗, อริยสัจ ๔ ว่า คือ อะไร เป็นอย่างไร มีตัวตนหรือไม่ เกิดขึ้นเจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร ตามที่เป็นจริงของมันอย่างนั้นๆ

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๘/๑๐๑.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๔๐๕/๓๐๑-๓๔๐.

มีคำอธิบายว่า “สติปัฏฐาน” เป็นคำไวพจน์ของสัมมาสติ^{๒๖} คือ การระลึกรู้ชอบ สัมมาสตินี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า มีอารมณ์ ๔ ประเภท คือ กอรูป เวทนา จิต และธรรม ซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรม แม้สติปัฏฐานจะมี ๔ อย่าง แต่ทรงเน้นเรื่องการเจริญกายานุสสนามากกว่าสติปัฏฐานอื่นทั้งหมด^{๒๗} สติปัฏฐาน ๔ นี้ครอบคลุมวิธีปฏิบัติวิปัสสนาทั้งหมดทุกข้อจึงกล่าวว่าเป็นทางสายเอก

๒) สัมมปธาน คือ การมีความเพียรชอบ มีความหมายเหมือนสัมมาวายามะในอริยมรรค มีองค์ ๘ และในพระสูตรบางแห่งพบรูปว่า “อาตาปะ” คือ ความเพียรเพิกกิเลสมี ๔ อย่าง เรียกชื่อสั้นๆ ว่า สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนापธาน และอนุรักษนาปธาน

๒.๑ สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (สังวรปธาน)

๒.๒ สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (ปหานปธาน)

๒.๓ สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น (ภาวนापธาน)

๒.๔ สร้างฉันทะ พยายาม บรรเทาความเพียรประคองจิตให้มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภัยโยธยาไฟพญูลย์เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๒๘} (อนุรักษนาปธาน)

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสัมมปธาน ๔ ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน อรรถว่าเป็นเครื่องประคองจิต มีกิจต่างกันด้วยอำนาจกิจ ซึ่งเจือปนกันทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุในศาสนานี้ย่อมบรรเทาความเพียรเพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น^{๒๙}

ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายเนื้อความเกี่ยวกับสัมมปธาน ๔ ว่า ชื่อว่า ปธาน เพราะเป็นเหตุเริ่มต้น การเป็นเหตุเริ่มต้นอันงาม ชื่อว่า สัมมปธาน อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัมมปธาน เพราะเป็นเหตุเริ่มต้นโดยชอบ อีกอย่างหนึ่ง สัมมปธาน นั้น ชื่อว่า งาม เพราะเว้นจากความเป็นรูปพิการด้วยกิเลส ชื่อว่า ปธาน เพราะนำมา ซึ่งความเป็นผู้ประเสริฐ เพราะความเป็นประธาน โดยความหมายว่า ทำให้สำเร็จประโยชน์และความสุข เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สัมมปธาน คำว่า สัมมปธาน นี้เป็นชื่อของความเพียร ความเพียรนี้ทำให้สำเร็จกิจในการละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ กิจในการมิให้เกิดขึ้นแก่อกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น ๑ และทำให้สำเร็จกิจในการเกิดขึ้นแห่งกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้น ๑ ทำให้สำเร็จกิจในการตั้งอยู่แห่งกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ ด้วยเหตุนี้ จึงมี ๔ อย่าง เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า สัมมปธาน ๔^{๓๐}

^{๒๖} พระคันธสาราภิวงศ์, **โพธิปักขิยธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๒๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๙๐-๔๓๐/๓๒๘-๓๔๑.

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

^{๓๐} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔๒.

๓) อธิธำบถ คือ ทางแห่งความสำเร็จ จัดเข้าในโพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ มี ๔ ประการ คือ^{๓๑}

๓.๑ ฉันทะ หมายถึง ความพอใจในธรรม

๓.๒ วิริยะ หมายถึง ความขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติธรรม

๓.๓ จิตตะ หมายถึง ความตั้งใจฝึกฝนในธรรม

๓.๔ วิมังสา หมายถึง ความใคร่ครวญในธรรม

ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายเนื้อความเกี่ยวกับอธิธำบถที่เรียกว่าอธิธำบถ เพราะเป็นทางแห่งความสำเร็จ โดยความหมายว่า เป็นหัวหน้าของสัมปยุตตธรรมของอธิธำบถนั้น และโดยความหมายว่า เป็นการกระทำภาคต้นของอธิธำบถ ซึ่งเป็นผล อธิธำบถนั้นมี ๔ อย่าง โดยธรรมมีฉันทะ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า อธิธำบถ ๔ ดังมีเนื้อความว่า อธิธำบถ ๔ คือ มีอธิธำบถ ได้แก่ ฉันทะ ๑ อธิธำบถคือวิริยะ ๑ อธิธำบถคือจิตตะ ๑ อธิธำบถคือวิมังสา ๑ ดังนี้

ธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้นเหล่านี้ เป็นโลกุตตระโดยแท้ แต่ที่เป็นโลกียะ แม้เป็นธรรมที่ได้โดยความเป็นอธิบดี มีฉันทะเป็นต้น ก็เป็นอธิธำบถ เพราะมีพระพุทธดำรัสว่า หากว่า ภิกษุ ทำฉันทะ ให้เป็นอธิบดีแล้ว ได้สมาธิ ได้ความสงบแห่งจิต ได้ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งนี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ ดังนี้^{๓๒}

๔) อินทรีย์ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน โดยเป็นเจ้าการในการทำหน้าที่และเป็นหัวหน้านำสัมปยุตตธรรมในการครอบงำและกำจัดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ มี ๕ ประการ นิยมเรียกชื่อตรงตามชื่อธรรมนั้นๆ เช่น สัทธินทรีย์ (สัทธา+อินทรีย์) เป็นต้น

๔.๑ สัทธินทรีย์ หมายถึง ศรัทธาที่เป็นใหญ่ในความเชื่อมั่นเลื่อมใสในคุณของพระรัตนตรัย กรรม และผลของกรรม โดยไม่หวั่นไหวในการปฏิบัติธรรม

๔.๒ วิริยินทรีย์ หมายถึง วิริยะเป็นใหญ่ในความเพียรที่ไม่ย่อท้อ ไม่ให้เกิดความเกียจคร้านในการปฏิบัติธรรม

๔.๓ สตินทรีย์ หมายถึง สติเป็นใหญ่ในการทำจิตให้รู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันได้อย่างชัดเจนในการปฏิบัติธรรม

๔.๔ สมาธินทรีย์ หมายถึง สมาธิเป็นใหญ่ในการตั้งมั่นในสภาวะธรรมปัจจุบัน ไม่มี ความซัดส่ายฟุ้งซ่านไปในอารมณ์อื่นจากอารมณ์ที่กำหนดอยู่ในการปฏิบัติธรรม

๔.๕ ปัญญินทรีย์ หมายถึง ปัญญาเป็นใหญ่ในการหยั่งรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง โดยไม่หลงงมงายไปในสภาวะธรรมเหล่านั้นในการปฏิบัติธรรม^{๓๓}

^{๓๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๑-๔๖๕/๓๕๔-๓๕๗.

^{๓๒} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาภ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๑๑๔๓.

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๙-๕๔๐/๓๔๓-๓๕๑.

ในคัมภีร์อรรถกถา ปรากฏเนื้อความที่พระศาสดาทรงแสดงอินทรีย์ ๕ ประการ มีสัทอินทรีย์ เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ มีสภาพต่างกัน ด้วยอำนาจสภาพน้อมใจเชื่อเป็นอาทิ ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกียะ และฝ่ายโลกุตตระ ด้วยสามารถแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค^{๓๔}

๕) พละ คือ ธรรมอันเป็นกำลังในการกำจัดกิเลส ทำให้บรรลุถึงการตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนามี ๕ ประการ และมักเรียกชื่อเต็มตามชื่อธรรมนั้นๆ ว่า

๕.๑ สัทธาพละ หมายถึง ความเชื่อมั่นเลื่อมใสที่มีกำลัง

๕.๒ วิริยพละ หมายถึง ความเพียรที่มีกำลัง

๕.๓ สติพละ หมายถึง ความระลึกูที่มีกำลัง

๕.๔ สมาธิพละ หมายถึง สมาธิที่มีกำลัง

๕.๕ ปัญญาพละ หมายถึง ความหยั่งรู้ที่มีกำลัง^{๓๕}

ส่วนในคัมภีร์อรรถกถา ปรากฏเนื้อความที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพละไว้ ๕ ประการ มีศรัทธา เป็นต้น ซึ่งรวมอยู่ในหมวดเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องอุปถัมภ์ หรือด้วยอรรถว่าไม่หวั่นไหว มีสภาพต่างกันตามลักษณะของตน ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกียะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยสามารถ แห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค^{๓๖}

๖) โภชณงค์ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการรู้แจ้งอริยสัจทั้ง ๔ มี ๗ ประการ คือ

๖.๑ สติสัมโพชณงค์ หมายถึง องค์แห่งการตรัสรู้คือสติ

๖.๒ ัมมวิจยสัมโพชณงค์ หมายถึง องค์แห่งการตรัสรู้คืออัมมวิจยะ

๖.๓ วิริยสัมโพชณงค์ หมายถึง องค์แห่งการตรัสรู้คือวิริยะ

๖.๔ ปิติสัมโพชณงค์ หมายถึง องค์แห่งการตรัสรู้คือปิติ

๖.๕ ปัสสัทธิสัมโพชณงค์ หมายถึง องค์แห่งการตรัสรู้คือปัสสัทธิ

๖.๖ สมาธิสัมโพชณงค์องค์ หมายถึง แห่งการตรัสรู้คือสมาธิ

๖.๗ อุเปกขาสัมโพชณงค์ หมายถึง องค์แห่งการตรัสรู้คืออุเบกขา^{๓๗}

อธิบายเนื้อความเกี่ยวกับโภชณงค์ ๗ โดยอุปมาว่า โโภชณงค์เหล่านี้ เหมือนอวัยวะในร่างกาย ซึ่งมีทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทวารเหล่านี้แปลว่า ประตู คือ ประตูที่ทำให้รู้อารมณ์ เช่น ตา ทำให้พบเห็นสิ่งต่างๆ หู ทำให้ได้ยินเสียง หากเราขาดทวารเหล่านี้ ก็จะไม่อาจรู้อารมณ์ได้ โโภชณงค์ก็มีอุปมาเช่นนั้น จัดเป็นธรรมที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เพราะถ้าขาดการอบรมโภชณงค์

^{๓๔} ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๓/๑.

^{๓๕} อง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๗-๑๘.

^{๓๖} ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๕/๓/๑.

^{๓๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๖-๔๘๕/๓๕๘-๓๗๐.

๗ ก็คล้ายกับชาตทวาร ๖ ไม่อาจเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส หรือนึกคิดเรื่องราวได้ เพราะ โขณงค์เหมือนทวารที่ทำให้รู้อารมณ์ได้^{๓๘}

๗) อริยมรรค แปลว่า ทางอันประเสริฐที่นำไปสู่ความหลุดพ้น คือ การบรรลุมรรคผล นิพพาน ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ

๗.๑ สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความรู้ในทุกข์ ในทุกขสมุทัย ในทุกขนิโรธ และความรู้ใน ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

๗.๒ สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริในการออกจากกาม การไม่พยาบาท และ ความดำริในการไม่เบียดเบียน

๗.๓ สัมมาวาจา หมายถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ จากการพูดส่อเสียด จาก การพูดคำหยาบ จากการพูดเพ้อเจ้อ

๗.๔ สัมมากัมมันตะ หมายถึง เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ จากการลักทรัพย์ จากการประพฤติดิฉินในกาม

๗.๕ สัมมาอาชีวะ หมายถึง การละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ

๗.๖ สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรในสัมมปปธาน ๔

๗.๗ สัมมาสติ หมายถึง สติในการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔

๗.๘ สัมมาสมาธิ หมายถึง การบรรลุปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน^{๓๙}

คัมภีร์วินัยปิฎก มหาวรรค มีเนื้อความปรากฏว่า พระผู้พระภาคเจ้า ครั้นทรงตรัสรู้ พระสัพพัญญุตญาณแล้ว ได้ทรงประกาศอริยสัจ ๔ แก่เหล่าสาวกให้ได้บรรลุธรรม ด้วยสามารถแห่ง การดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังมีพระพุทธรูปทรงน้อมปรากฏว่า ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทา ที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานนั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ^{๔๐}

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ นี้ เมื่อบุคคลปฏิบัติธรรมะหมวดใดหมวดหนึ่งก็เป็นอันเจริญครบทุก หมวด เพราะโพธิปักขิยธรรมทั้งหมดนั้น เนื่องจากอยู่กับมรรคมีองค์ ๘ ดังมีพระพุทธรูปทรงน้อมว่า “เมื่อ บุคคลเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้อย่างนี้ ทั้งสติปัฏฐาน ๔, สัมมปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทริย ๕, พละ ๕, โขณงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ ธรรมทั้ง ๒ นี้ คือสมณะและวิปัสสนาของเขาย่อมเคียงคู่ กันไป”^{๔๑} พระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายไว้ว่า “แต่ในเวลาบรรคญาณทั้ง ๔ นี้ แต่ละญาณเกิดขึ้นด้วย โพธิปักขิยธรรม ๓๗ เหล่านี้ ได้มีพร้อมกันในจิตดวงเดียวกัน ส่วนในขณะผลจิตได้โพธิปักขิยธรรมที่

^{๓๘} พระคันธสาราภิวังศ์, โพธิปักขิยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท บุญศิริ การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๓.

^{๓๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๘๖-๕๐๗/๓๗๑-๓๘๔.

^{๔๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๐.

^{๔๑} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๔๓๑/๓๗๑., ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๙๐.

เหลือ ๓๓ วันสัมปชาน ๔”^{๔๒} และมีคำที่ท่านอธิบายไว้ว่า การปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ เท่ากับ รวมการปฏิบัติหมวดธรรมอื่นเข้าไว้ทั้งหมดทั้งสติปัฏฐาน ๔, สัมปชาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗ รวมอยู่ในมรรคมืองค์ ๘ แม้ในหมวดสติปัฏฐาน ๔

สรุปได้ว่า การพิจารณาโพชฌงค์ ๓๗ ประการ จำแนกเป็น ๗ หมวดนี้ ต้องพิจารณาให้รู้ สภาวะก่อนเกิด ขณะเกิด ของสภาวะธรรมทั้ง ๗ โดยมีความเพียรจึงละอกุศล และเจริญกุศลให้เกิดขึ้น เป็นการกระทำเพื่อความเจริญอย่างเดียว เพราะฉะนั้น คำว่า โพชฌงค์ จึงเป็นองค์แห่งปัญญา เป็นทาง ตรัสรู้ โยคีจะรู้พระนิพพานได้โดยอาศัยทางโพชฌงค์นี้ เมื่อพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าได้รวมเอาองค์ธรรม ในหมวดอื่นๆ ไว้ทั้งหมด ซึ่งเป็นความสอดคล้องของหลักธรรมในการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม

๓.๑.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม

ในการเจริญวิปัสสนานั้น จะต้องปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ และธรรมที่เป็นอุปการะต่อการ เจริญวิปัสสนา ได้แก่ วิสุทธิ ๗ และโพชฌงค์ ๗ กล่าวโดยสังเขปดังนี้ คือ

ก. วิสุทธิ แปลว่า ความบริสุทธิ์ ในที่นี้หมายถึง พระนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมอันหมดจดจาก มลทินมีราคะ เป็นต้น ในทางพระพุทธศาสนา มีการกล่าวถึงวิสุทธิ ๗ ว่าเป็นความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไป ตามลำดับ เป็นการกำจัดให้บริสุทธิ์ ด้วยการฝึกฝนตนเองตามหลักไตรสิกขาไปโดยลำดับจนบรรลุถึง จุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพาน มีวิธีปฏิบัติ ๗ ชั้น คือ

๑) สีสวิสุทธิ หมายถึง ความบริสุทธิ์แห่งศีลมี ๔ วิธี ได้แก่

๑.๑ ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ การบริสุทธิ์ด้วยการปฏิบัติ สำรวมตามพระบัญญัติที่มา ในพระปาติโมกข์ มี ๑. อาบัติปาราชิก ผู้พ่ายแพ้ ขาดจากความเป็นภิกษุ ๒. อาบัติสังฆาทิเสส ต้อง อาศัยสงฆ์ในการออกจากอาบัติ ๓. อาบัติถุลลัจจัย อาบัติที่เกิดจากการกระทำที่หยาบคาย ๔. อาบัติ ปาจิตตีย์ อาบัติที่ทำให้ความดีงามตกไป ๕. อาบัติปาฏิเทสนียะ อาบัติที่ต้องแสดงคืนกับบุคคลที่ทำให้ ต้องอาบัติ ๖. อาบัติทุกกฏ อาบัติที่เกิดจากการทำที่ไม่ดีไม่เหมาะสม ๗. อาบัติทุพภาสิต อาบัติที่เกิด จากการพูดไม่ดีไม่เหมาะสม

๑.๒. อินทรีย์สังวรศีล คือ การบริสุทธิ์ด้วยการสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ด้วยการ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิกที่ประกอบในมหากุศลจิตขณะ ที่มีการสำรวม ในการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ การสำรวมในการรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ นั้น ท่านมิให้ถือเอานิमित และอนุพยัญชนะ คือมิให้ถือเอาบัญญัติอารมณ์ เฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่ง เช่น ศีระชะ, แขน, ขา, มือ เป็นต้น เรียกว่า “อนุพยัญชนะ” และมีให้ถือเอาบัญญัติรวม เช่น บัญญัติรวมทั้งรูปร่างกายทั้งหมด โดยความเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นหญิงหรือชาย เป็นต้น เรียกว่า “นิमित” ท่านให้ถือเอาสภาวะปรมัตถ์ เท่านั้นเป็นอารมณ์ ได้แก่ นามธรรม และรูปธรรมที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้า เป็นปัจจุบันอารมณ์

๑.๓ อาชีวะปาริสุทธิศีล คือ การบริสุทธิ์ด้วยการเลี้ยงชีพชอบ ฆราวาสพึงเว้นจาก มิจฉาชีพต่างๆ ที่เนื่องด้วยกายทุจริต และวจีทุจริตด้วยวิริยะ อดกลั้นต่อทุจริตและมิจฉาชีพ ฝ่าย

^{๔๒} พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภ มหาเถร), หน้า ๑๑๔๔.

บรรพชิตพึงเว้นกุหลุกุสกกรรม (ประจบประแจงเพื่อให้เขาเสื่อมใสตน) และอนเสนา (การแสวงหาโดยวิธีต่างๆ ที่ไม่เป็นไปตามพระวินัยบัญญัติ)

๑.๔ ปัจจยสันนิสสิตศีล คือ ศีลที่บริสุทธิ์ด้วยการมีสติพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ เช่น การบริโภคอาหารเพื่อขจัดความทุกข์จากความหิว ใช้จิวร เป็นต้น เพื่อปกปิดอวัยวะที่ทำให้เกิดความละอาย และเพื่อป้องกันลมแดด เป็นต้น

วิธีปฏิบัติต้องเป็นนิจศีล คือ การรักษาศีลอยู่เป็นประจำจึงชื่อว่า “สีลวิสุทธิ” กล่าวคือ คฤหัสถ์ทั่วไปรักษาศีล ๕, อุบาสกและอุบาสิการักษาศีลอุโบสถ, สามเณรรักษาศีล ๑๐, ภิกษุรักษาศีล ๒๒๗ จึงได้ชื่อว่าสีลวิสุทธิ การรักษาศีลเป็นนิยต์เป็นสิ่งทำได้ยาก และปุณฺชนไม่อาจรักษาเป็นนิยต์ได้ เว้นแต่ท่านผู้เป็นพระอรหันต์บุคคลเท่านั้น

๒) จิตตวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์แห่งจิต คือการชำระจิตให้ปราศจากกิเลสนิวรณ์ หมายถึง ความบริสุทธิ์ที่เกิดจากสมาธินั่นเอง จิตตวิสุทธินี้ ย่อมเกิดแก่พระโยคาวจรที่เป็นผู้เจริญสมณะเรียกว่า “สมถยานิก” ส่วนผู้ได้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ เรียกว่า “วิปัสสนายานิก” ในการเข้าถึงจิตตวิสุทธิได้นั้น ผู้ปฏิบัติเพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์ จำแนกกล่าวโดยสรุปมี ๒ จำพวก คือ สมถยานิก ได้แก่ ผู้ปฏิบัติได้สมาธิ ๒ ชั้น คือ อุปจารสมาธิกับอัปปนาสมาธิ แล้วเจริญวิปัสสนาเพื่อให้ได้บรรลุมรรคผลนิพานต่อไป และวิปัสสนายานิก ได้แก่ ผู้ปฏิบัติได้ขณิกสมาธิเท่านั้น แล้วเจริญวิปัสสนาเพื่อให้ได้บรรลุมรรคผลต่อไป จิตตวิสุทธิ หรือสมาธิที่บริสุทธิ์นั้น เป็นสมาธิที่ปราศจากกิเลสนิวรณ์ มีกามฉันท์นิวรณ์ พยาบาทนิวรณ์ เป็นต้น

๓) ทิณฺฐวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ที่เกิดจากความเห็นถูกต้อง ได้แก่ การรู้เห็นรูปธรรมนามธรรมตามความเป็นจริง หมายความว่า ปัญญาที่กำหนดรู้สภาวะลักษณะของรูปธรรมและนามธรรมว่ามีเฉพาะรูปและนามเท่านั้นที่มีอยู่เป็นอยู่ตามความเป็นจริง ในญาณ ๑๖ ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ ปัญญาที่เห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นความจริงนี้ ชื่อว่า “ทิณฺฐวิสุทธิ” เพราะความรู้เห็นนี้ บริสุทธิ์จากสัkkายทิณฺฐิ คือ ความสำคัญผิดว่า รูปนามชนัน ๕ ว่า เป็นอัตตาตัวตน ว่า เป็นเราของเรา เป็นต้น

๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ที่เกิดจากปัญญาที่ข้ามพ้นจากความสงสัย จึงมีรูปวิเคราะห์ว่า “กังขาวิตรณวิ จ สา วิสุทธิ จาติ กังขาวิตรณวิสุทธิ”^{๔๓} แปลว่า ปัญญาที่รู้เหตุปัจจัยของนามรูปทั้ง ๒ ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายความว่า ปัญญาที่รู้ว่าธรรมทั้งหลาย คือ นามและรูปเหล่านี้ เกิดขึ้นเพราะอาศัยอวิชชา ตัณหา เป็นต้น เป็นเหตุ และเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นทั้งในชาตินี้และชาติหน้าก็ตาม หากมีพระผู้เป็นเจ้าบันดาลให้เกิดขึ้นได้ไม่ ปัญญา นี้ ชื่อว่า “กังขาวิตรณวิสุทธิ” เพราะสามารถทำลายความเห็นผิดในรูปนามเป็นต้นชื่อว่า “อิสสรนิมมานวาททิณฺฐิ”^{๔๔} คือ สำคัญว่า มีผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้สร้างสัตว์และโลกขึ้น ความเห็นผิดและความสงสัยนี้ ถูกทำลายลงด้วยปัญญาที่เห็นปัจจัยของนามและรูปตามสภาวะที่เป็นจริง กังขาวิตรณวิสุทธินี้ จ้อยอยู่ในญาณ ๑๖ ประการ ได้แก่

^{๔๓} พระพันดาจารย์ธัมมपालเถระ, ปรมตถมยชฺชสา นาม วิสฺสุทฺธิมคฺคมหาฐีกา (ทฺตโย ภาโก), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๓), หน้า ๔๐๖.

^{๔๔} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๐๑/๒๗๙.

ปัจจัยปริศนาคณญาณ ซึ่งเป็นญาณที่รู้เห็นปัจจัยของนามรูป ที่จะทำให้อันความสงสัยในกาลสมัยทั้ง ๓ ว่า ในอดีต เราเคยเกิดมาหรือไม่หนอ ชาตินี้ เราเกิดมาได้อย่างไรหนอ และชาติต่อไป เราจะเกิดขึ้นอีกหรือไม่หนอ ความสงสัยเช่นนี้ จะไม่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติที่เข้าถึงญาณที่ ๒ (ปัจจัยปริศนาคณญาณ) ในวิสุทธิ ๗ เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ

๕) มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้ถูกต้องว่าทางนี้ใช่ทางหรือไม่ใช่ทาง ที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพาน ดังนั้น มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้ ท่านจึงหมายถึงปัญญาของผู้ที่มีความรู้ถูกต้องแน่นอนว่า อารมณฺ์นี้เป็นอารมณฺ์ที่จะดำเนินไปสู่พระนิพพานหรือไม่ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินี้ ในญาณ ๑๖ ได้แก่ อุทฺยัพพญาณ (ญาณที่ ๔) เบื้องต้น หรือที่เรียกว่า ตรุณอุทฺยัพพญาณ คือ ปัญญาที่รู้เห็นความเกิดและความดับไปของนามรูป ชนิดสันตติยังไม้ขาด เมื่อเพ่งอารมณฺ์ด้วยสมาธิมีกำลังมากเกินกว่าปัญญา ทำให้วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง อย่างไม่อย่างหนึ่ง เกิดขึ้นเป็นอารมณฺ์ปะปนอยู่กับนามรูปที่อยู่ภายใต้ไตรลักษณ์ ในอุทฺยัพพญาณนั้น วิปัสสนูปกิเลสที่จัดเป็นกิเลสของวิปัสสนาได้นั้น จะต้องเกิดกับวิปัสสนาที่จัดเข้าในปฏิปทาที่แท้จริงเท่านั้น ข้อที่ไม่ใช่แนวทางของวิปัสสนานั้นมัคคามัคคญาณจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย เพราะญาณนี้จะต้องรู้เห็นอย่างถูกต้อง ว่าอะไรที่ไม่ใช่อารมณฺ์ของมรรค และอะไรที่เป็นอารมณฺ์ของมรรคที่แท้จริง เรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ อารมณฺ์ที่แท้จริงนั้น ได้แก่ นามรูปที่เป็นไตรลักษณ์ในอุทฺยัพพญาณ ส่วนอารมณฺ์ที่ไม่ใช่ทางนั้น ได้แก่ วิปัสสนูปกิเลส ๑๐

๖) ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้ในข้อปฏิบัติที่ดำเนินไปสู่พระนิพพานได้แน่นอน ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินี้จัดเป็นวิปัสสนาญาณโดยแท้จริง ซึ่งสามารถสังเคราะห์ญาณ ๑๖ เข้าในวิปัสสนาญาณ ๙ ดังนี้ คือ

- ๖.๑ พลวอุทฺยัพพญาณ คือ พิจารณาเห็นความเกิดและความดับ
- ๖.๒ ภังคญาณคือ พิจารณาเห็นความดับ
- ๖.๓ ภยตฺถุปฺภฏฐานญาณ (ภยญาณ) คือ พิจารณาเห็นสังขารเป็นของน่ากลัว
- ๖.๔ อาทีนญาณคือ พิจารณาเห็นโทษของสังขาร
- ๖.๕ นิพพิทาญาณ คือ พิจารณาสังขารเห็นเป็นของน่าเบื่อหน่าย
- ๖.๖ มุญฺจิตฺกัมมตาญาณ คือ พิจารณาเพื่อใครจะให้พ้นจากสังขารไปเสีย
- ๖.๗ ปฏิสังขญาณ คือ พิจารณาหาทางที่จะให้พ้นจากสังขาร
- ๖.๘ สังขารุเปกขญาณ คือ พิจารณาเห็นความวางเฉยในสังขาร
- ๖.๙ อนฺุโลมญาณ (สัจจานุโลมิกญาณ) คือ พิจารณาอนฺุโลมในญาณทั้ง ๘ นั้น

ญาณทั้ง ๙ นี้ เป็นวิปัสสนาญาณโดยตรง (เริ่มตั้งแต่ญาณที่ ๔ ในญาณ ๑๖) ซึ่งเรียกชื่อว่า พลวอุทฺยัพพญาณ แปลว่า อุทฺยัพพญาณที่มีกำลัง คือ ปัญญาที่เห็นนามรูป โดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ที่พ้นมาจากวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ อย่าง เป็นต้น มาแล้วนั้น จนถึงอนฺุโลมญาณ (สัจจานุโลมิกญาณ) วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นี้ ในวิสุทธิ ๗ ท่านเรียกชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะเป็นการปฏิบัติ เพื่อทำลายวิปลาสธรรมทั้งปวง มีอิตตวิปลาส สัจฺญญาวิปลาส สัจฺญญาคลาดเคลื่อน หมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง จิตวิปลาส จิตคลาดเคลื่อน ความคิดผิดพลาดจากความ เป็นจริง เป็นต้น ทำให้เข้าถึงความพ้นทุกข์ได้ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

๗) ญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ โดยสมบูรณ์^{๔๕} ญาณทัสสนวิสุทธินี้ เป็นโลกุตตรปัญญา ส่วนวิสุทธิที่ ๑-๖ จัดเป็นโลกียปัญญา เฉพาะในปัจจุบันขณะของญาณที่พิจารณาอารมณ์ ๑๙ อย่างนั้น จัดเป็นโลกียปัญญา แต่สงเคราะห์ไว้ในวิสุทธิ ๗ ที่ชื่อว่าญาณทัสสนวิสุทธินี้ เพราะปัจจุบันขณะของญาณมีการพิจารณามรรค ผล นิพพาน ซึ่งเป็นโลกุตตรธรรมด้วย

ดังนั้น วิสุทธิ ๗ และไตรสิกขาจึงมีความสอดคล้องกัน เป็นหลักธรรมที่จะนำพาผู้ปฏิบัติให้ถึงฝั่งคือพระนิพพานได้ เมื่อปฏิบัติตามหลักวิสุทธิ ๗ แล้ว ญาณ ๑๖ ก็จะมีเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติไปตามลำดับ ถ้าเคยได้เป็นผู้อบรมสั่งสมบารมีมาในอดีตชาติ เมื่อบารมีถึงความแก่รอบแล้วย่อมสามารถบรรลุมรรคญาณและผลญาณเป็นพระอริยบุคคลได้

ข. โทษณงค์ ประกอบด้วยคำว่า “โทษ” หมายถึงปัญญาเครื่องตรัสรู้ และคำว่า “องค” หมายถึงปัจจัยที่เป็นเหตุ ดังนั้น โทษณงค์จึงหมายถึงธรรมที่เป็นองค์ของผู้ตรัสรู้ หรือเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ เป็นองค์ประกอบของญาณปัญญาที่หยั่งรู้อริยสัจธรรม มี ๗ ประการ คำว่า “โทษณงค์” นี้ บางครั้งเรียกว่า “สัมโทษณงค์” คำว่า “สัม” หมายถึง เต็มบริบูรณ์ ถูกต้อง หรือแท้จริง การใช้คำนำหน้านี้นี้เป็นการยกย่องและย้าความ^{๔๖} แต่มิได้มีความหมายใด เพิ่มขึ้นเป็นกรณีพิเศษ ธรรมหมวดนี้ ในหมวดโทษปักขียธรรม ๓๗ ประการ ได้กล่าวเอาไว้แล้ว ในที่นี้มุ่งจะอธิบายวิธีการปฏิบัติธรรม เพื่อการบรรลุถึงการรู้แจ้งอริยสัจธรรมทั้ง ๔

๑) สติสัมโทษณงค์ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้มีสติและปัญญาอันยิ่ง เป็นผู้ระลึกได้ ระลึกถึงกิจที่ทำไว้นาน หรือวาจาที่กล่าวไว้นานได้ เป็นการรับรู้สภาวะธรรมในปัจจุบันขณะ โดยปราศจากตัวตน เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี ไม่มีสมมุติบัญญัติที่ขึ้นอยู่กับบุคคล กาลเวลา หรือสถานที่ มีเพียงสภาวะธรรมทางกายและสภาวะธรรมทางจิตเกิดตามเหตุปัจจัย เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปตามธรรมชาติ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุถึงวิปัสสนาญาณขั้นที่ ๔ นี้แล้ว สติของเขาย่อมต่อเนื่องในสภาวะธรรมปัจจุบันไม่ว่าจะนั่งกรรมฐาน เดินจงกรม หรือการกำหนดอริยาบถย่อย เขาจะพยายามตามรู้สภาวะธรรมปัจจุบันได้เองตามธรรมชาติ วิปัสสนาญาณขั้นที่ ๔ นี้ จัดเป็นญาณระดับกลาง รู้สึกว่าต้องการจดจ่ออย่างต่อเนื่อง และเคลื่อนไหวร่างกายซ้ำๆ อีกทั้งกลัวที่จะลืมกำหนด ความกลัวว่าจะลืมกำหนดในลักษณะนี้เป็นหิริโหดตบปะในการปฏิบัติธรรม ในช่วงนี้อารมณ์ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ แม้จะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเพียงใดก็ตาม นักปฏิบัติธรรมย่อมตามรู้เท่าทันอารมณ์นั้นได้^{๔๗}

๒) ธัมมวิจยสัมโทษณงค์ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้มีสติอยู่อย่างนั้น วิจย เลือกลงรทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา หลังจากวิปัสสนาญาณที่ ๔ แก่กล้าแล้ว นักปฏิบัติย่อมบรรลุวิปัสสนาญาณที่ ๕ ชื่อว่า ฅณญาณ คือ ญาณหยั่งเห็นความดับของสภาวะธรรมปัจจุบันโดยรู้สึกว่าการที่เดินอยู่นั้นกลายเป็นคว้นหรือเงาต่างๆ ไม่มีสัจฐานของเท้าและกำหนดว่า “ยืนหนอ” หรือกำหนดว่า “นั่งหนอ” ไม่ชัดเจน ต่อจากนั้น วิปัสสนาญาณในขั้นต่างๆ ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ นักปฏิบัติจะรู้สึก

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓๘๒.

^{๔๖} พระกัมมัญฐานาจารย์ อุ บัณฑิตาภิวงสะ, *โทษณงค์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^{๔๗} พระคันธสาราภิวงค์, *โทษปักขียธรรม*, หน้า ๑๓๙-๑๔๐.

กลัวสภาวะธรรมทางกาย และใจที่กำหนดรู้อยู่ รู้เห็นโทษของสภาวะธรรมว่าไม่ตั้งงาม เพราะตกอยู่ในกระแสของไตรลักษณ์ แล้วเกิดความเบื่อหน่าย อยากหลุดพ้นจากความทุกข์ เมื่อปฏิบัติต่อไปอีกย่อมจะบรรลุสังขารุเพกขาญาณ คือ ญาณที่ประกอบด้วยความวางเฉยในสังขาร ในที่สุดนักปฏิบัติ ที่มีบารมีเต็มเปี่ยมย่อมบรรลุมรรค ผล และนิพพานด้วยการรู้เห็นความดับของรูปนามทั้งหมด สำหรับผู้ปฏิบัติที่บรรลุวิปัสสนาญาณที่ ๔ เป็นต้นไป ชื่อว่าเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์แล้ว

๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้มีความเพียร ไม่ย่อท้อ วิจย เลือกสรรทบทวน สอบสวนธรรมนั้นด้วยปัญญา ปรารภความเพียรแล้ว ความเพียรดังกล่าวนี้ เป็นความเพียรอย่างแรงกล้าที่จัดจ่อสภาวะธรรมปัจจุบันด้วยสัมมัตถุปธาน ๔ กล่าวโดยสรุปแล้ว ความเพียรมี ๒ อย่าง คือ ความเพียรทางกายและความเพียรทางใจ ความเพียรทางกายเป็นความพยายามตั้งกายให้ตรงอยู่เสมอ ไม่งอหลังหรือลำคอ ถ้าเผลองอตัวลงก็พึงยึดตัวขึ้นและบริกรรมว่า “ยึดหนอ” ส่วนความเพียรทางใจ ซึ่งเป็นความจัดจ่อสภาวะธรรมปัจจุบันโดยตั้งใจว่า เราเป็นเด็กแรกเกิด ไม่มีอดีต ไม่มีอนาคต อยู่กับสภาวะธรรมปัจจุบันเท่านั้น อารมณ์ที่กำหนดอยู่จะเป็นอารมณ์ที่ตนชอบหรือไม่ชอบ นักปฏิบัติก็พึงพยายามกำหนดรู้เท่าทันอารมณ์เหล่านั้นตามความเป็นจริง แม้จะเป็นความฟุ้งซ่านก็ต้องกำหนดรู้ให้เท่าทันความฟุ้งซ่านนั้น อารมณ์เหล่านี้จัดเป็น “จิตตานุปัสสนา” ที่ผู้ปฏิบัติต้องทำสติให้จัดจ่อต่อเนื่องไม่ขาดสาย

๔) ปีติสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้ปรารภความเพียร แล้วเกิดปีติที่ปราศจากอามิส เมื่อปีติเกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นบาทฐานแก่ปีติสัทธา เมื่อปีติสัทธาเกิดขึ้นแล้วย่อมเป็นบาทฐานให้สมาธิมีพลังแก่กล้าขึ้น สมาธิที่มีพลังแก่กล้านั้นย่อมเป็นบาทฐานแก่อุเบกขาตามลำดับ ซึ่งเป็นกระบวนการนำไปสู่การรู้แจ้งอริยสัจธรรม ปีติมี ๕ ประการ คือ

๔.๑ ขุททกาศปีติ ปีติเล็กน้อย หมายถึง ความรู้สึกอึดใจโดยอาจมีอาการขนลุกทั่วร่างกาย หรือน้ำตาไหล

๔.๒ ขณิกาศปีติ ปีติชั่วขณะ หมายถึง ความอึดใจที่มีลักษณะเหมือนสายฟ้าแลบปรากฏ แม้ในขณะหลับตา

๔.๓ โอกกันติกาศปีติ ปีติซึมซับ หมายถึง ความอึดใจที่ปรากฏคล้ายกับคลื่นหรือเหมือนกระแสไฟฟ้าแล่นอยู่ในร่างกาย

๔.๔ อุพเพงคาศปีติ ปีติโลดโผน หมายถึง เป็นความอึดใจที่ทำให้ร่างกายสามารถลอยไปในอากาศได้โดยที่ตนยังไม่ได้บรรลุอุกฤษฏ์

๔.๕ ผรณาศปีติ ปีติซาบซ่าน หมายถึง ความเฝืออึดใจที่ปรากฏความเย็นอยู่ในจิตใจ เป็นความเย็นห่อหุ้มใจของตน ในบางครั้งกระจายซาบซ่านจากทรวงอกแล่นไปทั่วร่างกาย บางขณะมีความเย็นเกิดขึ้นที่แขน หลัง หรือร่างกายบางส่วน^{๔๘}

ในปีติทั้ง ๕ เหล่านี้ ปีติประเภทหลังมีกำลังกว่าปีติประเภทที่เกิดก่อน กล่าวคือ ขณิกาศปีติมีกำลังกว่าขุททกาศปีติ, โอกกันติกาศปีติมีกำลังกว่าขณิกาศปีติ, อุพเพงคาศปีติมีกำลังกว่าโอกกันติกาศปีติ, และผรณาศปีติมีกำลังกว่าอุพเพงคาศปีติ^{๔๙}

^{๔๘} พระคันธสาราภิวังศ์, โพธิปักขิยธรรม, หน้า ๑๔๗.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเป็นผู้มีกายและจิตเอิบอ้อม มีความสงบระงับ ปัสสัทธินี้มีสภาพสงบจากกิเลส ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นรบกวนจิตให้เศร้าหมอง ในบางขณะผู้ปฏิบัติอาจมีความรู้สึกรู้ว่าอยู่คนเดียวในโลกด้วยความเงียบสงบไม่กระวนกระวาย

๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมผู้มีกายสงบ มีจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว สมาธิที่จัดเป็นโพชฌงค์ คือ ขณิกสมาธิในวิปัสสนาภาวนา เพราะสมถภาวนานั้นไม่ใช่แนวปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากกิเลส (โดยสมบูรณ์) วิปัสสนาภาวนาจึงจัดเป็นแนวปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น

๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมมีจิตตั้งมั่น เป็นผู้วางเฉย^{๕๐} แต่ความวางเฉยนี้ไม่ใช่อุเบกขาเวทนาที่วางเฉยไม่สุขไม่ทุกข์ แต่เป็นความวางเฉยในการกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันได้ สม่่าเสมอ กล่าวคือ ไม่ต้องปรับศรัทธากับปัญญา และปรับวิริยะกับสมาธิให้สม่่าเสมอกัน เพราะอินทรีย์เหล่านั้นมีสภาวะสมดุลไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันด้วยอำนาจของโพชฌงค์ทั้ง ๖ ที่ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่ต้น

สรุปได้ว่า โพชฌงค์ทั้ง ๗ นี้ เป็นองค์แห่งการรู้แจ้ง และเป็นการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา นักปฏิบัติผู้เจริญสติที่ระลึกรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันภายในกายกับจิตนี้ มีปัญญาหยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง มีความเพียรในการปฏิบัติธรรม เกิดปีติความอิมใจ เกิดปัสสัทธิสงบกาย สงบใจ มีสมาธิตั้งมั่นในสภาวะธรรมปัจจุบัน และมีอุเบกขาวางเฉยโดยตามรู้สิ่งที่จิตรับรู้ได้ สม่่าเสมอก็นจะสามารถบรรลุวิปัสสนาญาณเบื้องสูงตามสมควรแก่บารมีธรรมของตน

๓.๑.๔ ผลของการบรรลุธรรมตามประเภทของบุคคล

การบรรลุธรรมนี้ มีการจำแนกตามประเภทของบุคคลออกเป็น ๔ ระดับ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ซึ่งส่งผลของการบรรลุธรรมแต่ละระดับนั้น สามารถจัดกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด พร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ ไปด้วย สภาวะของการบรรลุธรรม และช่วงจังหวะในการบรรลุธรรมนั้น มีความแตกต่างกัน เป็นไปตามประสบการณ์และภูมิหลังของแต่ละบุคคล ในส่วนที่เหมือนกัน คือ ผู้บรรลุธรรมทุกคนล้วนจะต้องพบกับหลักไตรลักษณ์ คือความจริงของสรรพสิ่งว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่เกิดความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเรา ของเรา ^{๕๑} ทุกสิ่งล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย ผลของการบรรลุธรรมตามประเภทของบุคคล ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ดังนี้ คือ จำแนกตามประเภทของอินทรีย์ จำแนกตามประเภทของกิเลสที่ละได้ในแต่ละขั้น และผลของการบรรลุธรรมโดยการละกิเลส

๑) ประเภทของอินทรีย์

อินทรีย์แต่ละอย่างของแต่ละบุคคลนั้น จะยิ่งหรือหย่อนไม่เท่ากัน ตามแต่อินทรีย์ทำให้มีผลต่อความแตกต่างในการบรรลุธรรม จึงมีเกณฑ์ในการแบ่งประเภทของพระอริยบุคคล ๓ ประเภท คือ สัทธิอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ และปัญญาอินทรีย์

^{๕๐} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๔๖๖-๔๘๕/๒๗๗-๒๘๕., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๖-๔๘๕/๓๕๘-๓๗๐.

^{๕๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ชร์แอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๘๙.

อินทรียเหล่านี้ สัมพันธ์กับวิโมกข์ (หมายถึงธรรม ๘ ประการที่ควรทำให้แจ้ง)^{๕๒} ดังนี้ เมื่อเริ่มปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติจะมีสัทอินทรีย หรือปัญญาอินทรีย อย่างใดอย่างหนึ่งแก่กล้าเป็นตัวนำ ถ้าผู้นั้นบำเพ็ญสมณะจนได้วิโมกข์ ก็จะเปลี่ยนไปเป็นสมาธิอินทรียเป็นตัวนำ คำที่ว่าได้วิโมกข์ หมายถึงได้วิโมกข์ ๔ ชั้นไป (ได้ถึงอรุณภาพ) ส่วนผู้ที่ยังมีสัทอินทรียเป็นตัวนำ ก็อาจได้ถึงรูปฌานที่ ๔ แต่ไม่สามารถได้อรูปฌาน (ไม่ได้วิโมกข์) และถ้าจะมีสมาธิอินทรียเป็นตัวนำแล้ว ในท้ายที่สุด สมาธิอินทรียนั้นต้องเป็นฐานให้แก่ปัญญาอินทรีย สมาธิอินทรียเป็นฐานให้เกิดวิโมกข์ จำแนกตามประเภทของอินทรียได้แก่ ทักขิณียบุคคล ๗ จำพวก^{๕๓}

๑) อุภโตภาควิมุต แปลว่า ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน คือ ผู้หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุณภาพสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ปฏิบัติโดยใช้สมณะเป็นฐานในการบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลอรุณหัตตผล ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย ทั้งได้เจโตวิมุตติขั้นอรุณภาพสมาบัติ และสิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา เป็นพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติ

๒) ปัญญาวิมุต แปลว่า ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา คือ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วนๆ จนบรรลอรุณหัตตผล มีได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา (วิปัสสนา)

๓) กายสักขี แปลว่า ผู้เป็นพยานในนามกาย ได้แก่ พระอรหันต์ที่มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย และอาสวะบางอย่างก็สิ้นไปได้ เพราะเห็นด้วยปัญญา และหมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรุณหัตตผลที่มีสมาธิอินทรียแก่กล้า

๔) ทิฏฐิปัตตะ แปลว่า ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ คือ ผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้อง และอาสวะบางส่วนสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา มีปัญญาแก่กล้า และบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรุณหัตตผลที่มีปัญญาอินทรียแก่กล้าในการปฏิบัติ

๕) สัทธาวิมุต แปลว่า ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา คือ ผู้เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไปจนถึงผู้ปฏิบัติ เพื่ออรุณหัตตผลที่มีสัทอินทรียแก่กล้าในการปฏิบัติ

๖) ธัมมานุสारी แปลว่า ผู้แล่นไปตามธรรม คือพระอริยบุคคลผู้บำเพ็ญอริยมรรคดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลโดยมีปัญญาแก่กล้าเป็นตัวนำ

๗) สัทธานุสारी แปลว่า ผู้แล่นไปตามศรัทธา ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคกำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล โดยมีศรัทธาแก่กล้าเป็นตัวนำ

จึงมีคำว่า “พระอรหันต์เจโตวิมุต” ในคัมภีร์พุทธศาสนาที่อื่น ฟังทราบว่าเป็นพระอรหันต์เจโตวิมุต ก็คือ อุภโตภาควิมุตนั่นเอง แม้ผู้ที่ได้บำเพ็ญทั้งสมณะและวิปัสสนาควบคู่กัน ก็เรียกว่า เป็นเจโตวิมุตบ้าง ปัญญาวิมุตบ้าง เพราะความแตกต่างกันแห่งอินทรียเท่านั้น ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ได้กล่าวว่า ผู้เป็นสัทธาวิมุต ทิฏฐิปัตตะอาสวะ และกายสักขี บุคคลบางคนในโลกนี้ ถูกต้องซึ่งวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แล้วสำเร็จอริยียบถอย ทั้งอาสวะบางอย่างของผู้นั้นก็สิ้นไปแล้ว เพราะเห็นด้วยปัญญา

^{๕๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๘/๒๖๖-๒๗๗., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๑๗-๔๑๘.

^{๕๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๒/๒๖๖-๒๗๗., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๗.

บุคคลนี้เรียกว่า กายสักขี ท่านก็เรียกอย่างนั้นเหมือนกันไปตลอดจนถึงเป็นพระอรหันต์^{๕๔} (วิมุตติ หมายถึง บุคคล, วิมุตติ หมายถึง สภาวะธรรม)

เกณฑ์ในการแบ่งพระอริยบุคคลนั้น จัดตามกิเลส คือ สังโยชน์ที่ละได้ในแต่ละขั้นพร้อมกับความก้าวหน้าในการบำเพ็ญไตรสิกขา พระอริยบุคคล ๘ นั้น ว่าโดยระดับมีเพียง ๔ และสัมพันธ์กับการละสังโยชน์ คือ พระเสขบุคคลมี ๓ ระดับ คือ โสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี, พระอเสขบุคคล คือ พระอรหันต์, พระอริยบุคคล ๔ นี้ แบ่งออกไปอีกในแต่ละคู่ จึงเป็นพระอริยบุคคล ๘ จัดเป็น ๔ คู่ หมายถึง พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า เป็นหนึ่งในพระรัตนตรัย เป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนา ดังบทสวดสรรเสริญสังฆคุณว่า บุคคลเหล่านี้ คือ คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ นับเรียงตัวบุรุษได้ ๘ บุรุษ และสาวกสงฆ์นี้ นิยมเรียกกันว่า “อริยสงฆ์”

เมื่อเรียกสาวกสงฆ์เป็นอริยสงฆ์แล้วก็เรียก “ภิกษุสงฆ์” เป็นสมมติสงฆ์ (สงฆ์โดยสมมติ คือ ยอมรับร่วมกัน ได้แก่ ชุมนุมพระภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่ง เป็นอันเข้าคู่กัน สาวกสงฆ์คู่กับภิกษุสงฆ์, อริยสงฆ์คู่กับสมมติสงฆ์) อย่างไรก็ตาม การเรียกว่า อริยสงฆ์ และสมมติสงฆ์นี้ เป็นการเรียกที่มีหลัก เป็นการเน้นความหมายที่มีประโยชน์อีกด้านหนึ่งของคำว่าสงฆ์ โดยมากจำแนกเป็นอริยบุคคล ๘ ดังนี้ คือ

- ๑) ผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล
- ๒) ผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว คือ พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล
- ๓) ผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งในสกทาคามีผล
- ๔) ผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว คือ ผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล
- ๕) ผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอนาคามีผล
- ๖) ผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว คือ พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล
- ๗) ผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค ผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอรหัตตผล
- ๘) พระอรหันต์ คือ ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว

พระอริยบุคคลลำดับที่ ๑ ถึง ๗ เป็นเสขบุคคล ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี ส่วนพระอรหันต์จัดเป็นอเสขบุคคล

๒) ประเภทของกิเลสที่ละได้ในแต่ละขั้น

๒.๑) พระโสดาบัน แปลว่า ผู้แรกถึงกระแสอันนำไปสู่พระนิพพาน เป็นผู้แน่นอนต่อการตรัสรู้ข้างหน้า มีเกณฑ์กำหนดด้วยวิปัสสนาญาณและความมีอินทรีย์อันแก่กล้า ปานกลาง และอ่อนกว่ากันตามลำดับ ๓ ประเภท คือ

๒.๑.๑) เอกพีธี แปลว่า ผู้มีพีชคืออัตภาพเดียว หมายถึง ผู้ที่จะเกิดอีกเพียงครั้งเดียวก็จะบรรลุอรหัตตผล

๒.๑.๒) โกลังโกละ แปลว่า ผู้ไปจากสกุลสู่สกุล หมายถึง ผู้ที่จะเกิดเฉพาะในตระกูลสูงเท่านั้นไม่เกิน ๒-๓ ครั้ง หรือเกิดในสุคติอีก ๒-๓ ภพ ก็บรรลุอรหัตตผล

^{๕๔} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๒๑/๒๖๘., ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๑/๓๗๑.

๒.๑.๓) สัตตักขัตตปุระมะ แปลว่า ผู้มีเจ็ดครั้งเป็นอย่างยิ่ง หมายถึง ผู้ที่จะเวียนกลับมาเกิดในสุคติภพอีกอย่างมากเพียง ๗ ครั้ง ก็จะมีบรรลอรหัตตผล

๒.๒) พระสกทาคามี แปลว่า ผู้บรรลุสกทาคามีผล หมายถึง ผู้ที่จะกลับมาเกิดอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น พระสกทาคามีนี้ ในบาลีมีได้แยกประเภทไว้ แต่ในคัมภีร์รุ่นหลังท่านแยกประเภทไว้หลายอย่าง ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกาแยกเป็น ๓ ประเภท^{๕๕}

๒.๑ ผู้ได้บรรลุผลนั้นในกามภพ

๒.๒ ผู้ได้บรรลุผลนั้นในรูปภพ

๒.๓ ผู้ได้บรรลุผลนั้นในอรุภพ

๓) พระอนาคามี แปลว่า ผู้ไม่เวียนกลับมาเกิดอีก คือ ผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว มีเกณฑ์แบ่งไว้ โดยความต่างกันแห่งอินทรีย์มีศรัทธาเป็นต้น โดยความยิ่งและหย่อนกว่ากัน เป็น ๕^{๕๖} ประเภท คือ

๓.๑ อันตราปรินิพพายี แปลว่า ผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ จะเกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุผู้เกิดในชั้นสุทธาวาสนั้นก็ปรินิพพานเสียในระหว่าง แบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ พวกที่ ๑ บังเกิดในสุทธาวาสชั้นอวิหา เป็นต้น ซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป ก็จะมีบรรลอรหัตตผลในวันที่เกิด ถ้าไม่บรรลุในวันที่เกิด ก็จะมีอายุไม่เกินภายใน ๑๐๐ กัป, พวกที่ ๒ เมื่อไม่บรรลุอรหัตตผลในวันที่เกิด ก็จะมีอายุไม่เกินภายใน ๒๐๐ กัป, พวกที่ ๓ จะบรรลุอรหัตตผลไม่เกินภายใน ๔๐๐ กัป

๓.๒ อุพหัจจปรินิพพายี แปลว่า ผู้จวนจะถึงจึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้ว (พ้น ๕๐๐ กัป) จวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน

๓.๓ อสังขารปรินิพพายี แปลว่า ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้แรงจูง คือผู้ปรินิพพานโดยง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

๓.๔ สสังขารปรินิพพายี แปลว่า ผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงชักจูง คือปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก^{๕๗}

๓.๕ อุทธังโสตอกนิภูฏคามี แปลว่า ผู้มีกระแสในเบื้องบนสู่อกนิภูฏภพ คือ ผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งก็ตาม จะเกิดเลื่อนต่อขึ้นไปจนถึงชั้นอกนิภูฏภพ แล้วจึงจะปรินิพพาน

๔) พระอรหันต์ คือ ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว การแบ่งพระอรหันต์นี้มีหลายนัย คือ เป็น ๒ จำพวกบ้าง, ๔ จำพวกบ้าง, ๕ จำพวกเป็นต้นบ้าง จำแนกเป็น ๒ จำพวก ได้แก่

๔.๑ สุขขวิปัสสกะ แปลว่า ผู้เห็นแจ้งอย่างแท้จริง คือ เป็นผู้มิได้มาน ซึ่งเป็นผู้สำเร็จอรหัตตผลด้วยการเจริญวิปัสสนาล้วนๆ

^{๕๕} ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/๓๑๔/๔๗.

^{๕๖} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๘๙/๒๘๘., อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๙/๓๑๗-๓๑๘.

^{๕๗} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๑/๓/๕๒๗/๔๖๑.

๔.๒ สมถยานิกะ แปลว่า ผู้มีสมถะเป็นยาน เป็นผู้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติมาก่อนแล้วจึงเจริญวิปัสสนาจนได้สำเร็จอรหัตตผล

การจำแนกเป็น ๒ ประเภทนี้ ไม่ปรากฏ ในบาลีแห่งใด ท่านอธิบายว่า พระอรหันต์ผู้เป็นสุขขวิปัสสกะ เป็นผู้อาศัยเพียงอุปจารสมาธิ เจริญวิปัสสนาไปจนถึงที่สุด แต่เมื่อจะสำเร็จอรหัตตผลนั้น ก็เป็นผู้ได้ปฐมฌาน เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วิปัสสนายานิก หรือ สุทธิวิปัสสนายานิก (ผู้มีวิปัสสนาล้วนๆ เป็นญาณ) ส่วนประเภทที่ ๒ ในพระบาลีเรียกว่า อุภโตภาควิมุตติ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงประมวลไว้ในหนังสือธรรมวิภาค หลักสูตรนิกธรรมโทไว้ว่า พระอรหันต์ ๔ จำพวก คือ

- ๑ สุขขวิปัสสกะ ได้แก่ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วนๆ ไม่ได้อภิญญา
- ๒ เทววิชชะ ได้แก่ ผู้ได้วิชชา ๓
- ๓ ฉฬภิญโญ ได้แก่ ผู้ได้อภิญญา ๖
- ๔ ปฎิสัมภิตัปปัตตะ ได้แก่ ผู้บรรลุปฎิสัมภิตา ๔^{๕๘}

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ย่อยให้เหลือเป็น ๒ คือ พระปัญญาวิมุตติกับพระอุภโตภาควิมุตเท่านั้น พระสุขขวิปัสสกะที่กล่าวถึงข้างต้นนั้นจัดเป็นพระปัญญาวิมุตติ (ในจำนวนพระปัญญาวิมุต ๕ ประเภทคือพระสุขขวิปัสสกะ และท่านผู้ได้ฌาน ๔ ชั้นใดชั้นหนึ่งมาก่อนได้บรรลุอรหัตตผล) พระเทววิชชะกับฉฬภิญโญ เป็นอุภโตภาควิมุตทั้งนั้น แต่ท่านแยกอุภโตภาควิมุต เป็นข้อหนึ่งต่างหาก เหตุผลเพราะท่านผู้เป็นพระอรหันต์ผู้อุภโตภาควิมุตที่ไม่ได้โลกีย์วิชาและโลกียอภิญญาก็มี ส่วนพระปฎิสัมภิตัปปัตตะ ได้รับความแตกฉานทั้ง ๔ ด้วยปัจจัยทั้งหลายคือการเล่าเรียน สดับ สืบค้น ประกอบความเพียรไว้ก่อน และการบรรลุอรหัตตผล

พระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุตติ (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) ได้แก่ ท่านผู้มุ่งหน้าบำเพ็ญวิปัสสนา อาศัยสมถะที่จำเป็นเพียงสมาธิเป็นบาทฐานวิปัสสนาให้บรรลุอาสวักขยญาณเท่านั้น และได้สมถะไม่เกินรูปฌาน ๔ ไม่มีความสามารถ เช่น เข้านิโรธสมาบัติ ทั้งไม่ได้โลกียะอภิญญา ๕ เป็นต้น พระอรหันต์ประเภทอุภโตภาควิมุต หมายถึง ผู้หลุดพ้นโดยส่วนทั้ง ๒ คือ การหลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุปสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค เป็นการหลุดพ้น ๒ วาระ คือ วิกขัมภณวิมุตติ และสมุจเฉทวิมุตติ จำแนกได้ดังนี้ คือ

๑. อุภโตภาควิมุต ได้แก่ พระอรหันต์ผู้ได้สมถะถึงอรุปฌานอย่างน้อยหนึ่งชั้น แต่ไม่ได้ทั้งโลกียะวิชาและโลกียะอภิญญา

๒. เทววิชชะ ได้แก่ พระอรหันต์ผู้ได้วิชชา ๓

๓. ฉฬภิญโญ ได้แก่ พระอรหันต์ผู้ได้อภิญญา ๖

๔. ปฎิสัมภิตัปปัตตะ ได้แก่ พระอรหันต์อุภโตภาควิมุตบรรลุปฎิสัมภิตา ๔

สรุปได้ว่า การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ การเข้าถึง โลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ จัดเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่โสดาบัน จนถึงบรรลุเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้รู้แจ้ง

^{๕๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (รจนา), พระเทพดิลก (ระแบบ จิตลภาโณ) รวบรวมเรียบเรียง, ธรรมปริทรรศน์ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๙.

แห่งตลอดอริยสัจ ๔ ในขณะที่มรรคจิตตามกำลังของมรรค และการบรรลุธรรมแต่ละระดับ สามารถจัดกิเลสตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด การบรรลุธรรมนั้น มีได้กับบุคคลทั่วไป ทั้งคฤหัสถ์ นักบวช และเทวดา หลักธรรมสำคัญที่นำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพาน ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม แปลว่าธรรมอันเป็นฝ่ายแห่งการตรัสรู้; ธรรมที่เกี่ยวพันแก่อริยมรรค มี ๓๗ ประการมีสติปัญญา ๔ เป็นต้น

๓.๒ เปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ

พระมหาเถระที่ได้บรรลุธรรมได้ต้องมีเหตุมีปัจจัยกันทุกท่าน เช่น ตั้งความปรารถนาเอาไว้ในอดีตชาติมาแล้ว มีการบำเพ็ญบารมีให้ท่าน รักษาศีล เจริญจิตภาวนา แล้วต้องเพียรปฏิบัติธรรมกันอย่างจริงจัง เมื่อลงมือปฏิบัติแล้วย่อมได้ผลแน่นอน จึงเป็นเหตุทำให้พระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระบรรลุธรรมที่สอดคล้องเหมือนกัน ได้แก่ การเจริญสติปัญญา ๔

๓.๒.๑ วิธีการปฏิบัติธรรมของพระมหากัสสปเถระ

ขณะนั้น พระศาสดาทรงประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ในพระเวฬุวันมหาวิหารทรงทราบถึงสาเหตุให้เกิดความอัศจรรย์ว่าเป็นเพราะปีผลิมาณพักภัททกาปิลานี แยกทางกันออกบวช จึงเสด็จไปประทับนั่งรอรับที่ใต้ร่มไทรเรียกว่า พุทฺตนิโครธ ซึ่งอยู่ในระหว่างกรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทาต่อกัน ท่านเดินมาทางนั้น เห็นพระศาสดาประทับอยู่ด้วยอาการสงบสง่างาม มีความเลื่อมใสเปล่งวาจาประกาศว่า พระศาสดาเป็นครูของตน ตนเป็นสาวกของพระศาสดา พระศาสดา ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ด้วยการประทานโอวาท ๓ ข้อ มีดังนี้

๑) กัสสปะเธอพึงศึกษาว่า เราจักเข้าไปตั้งความละอายและความเกรงใจไว้ในภิกษุที่เป็นผู้เฒ่า ปานกลาง และผู้บวชใหม่อย่างดีที่สุด

๒) เราจักฟังธรรมซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจักตั้งใจฟังธรรมนั้นแล้วพิจารณาเนื้อความ

๓) เราจักไม่ละสติ ที่เป็นไปในกาย คือพิจารณาเอาร่างกายเป็นอารมณ์^{๕๙}

พระมหากัสสปเถระ เมื่อได้รับโอวาท ๓ ข้อ จากพระศาสดาแล้ว ก็ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นพระโสดาบัน ในพระพุทธศาสนา จากนั้น พระมหากัสสปเถระ ได้ปฏิบัติธรรมถึงจุดงค์ อย่างเคร่งครัด ๓ ข้อ มีดังนี้

๑) ปังสุกุลิกังคะ องค์แห่งผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ใช้เฉพาะแต่ผ้าบังสุกุล คือ ไม่รับจีวรจากทายก เทียวแสวงหาผ้าบังสุกุลมาเย็บย้อมทำจีวรเอง

๒) ปิณฑปาตกัณณะ องค์แห่งผู้ถือฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร คือไม่รับนิมนต์ หรือลาภพิเศษอย่างอื่นใด ฉันเฉพาะอาหารที่บิณฑบาตมาได้

๓) อารัญญิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร คือ ไม่อยู่ในเสนาสนะใกล้บ้าน แต่อยู่ป่าห่างจากบ้านอย่างน้อย ๒๕ เส้น

ต่อมาเมื่อพระมหากัสสปเถระได้เพิ่มวิริยะมากขึ้น จึงสมათานจุดงค์เพิ่มขึ้นอีก ๑๐ ข้อ คือ

^{๕๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๔/๒๓๓.

๑) เตะจิวริกังคะ องค์แห่งภิกษุผู้ถือไตรจีวรเป็นวัตร คือ ถือผ้าเพียงสามผืน ได้แก่ จีวร สบง สังฆาฏิ อย่างละผืนเท่านั้น ไม่ใช่จีวรนอกจากผ้าสามผืนนั้น

๒) สบทานจาริกังคะ องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็น วัตร คือ รับตามลำดับบ้านตามแถวเดียวกัน ไม่รับข้ามบ้านข้ามแถว หรือเที่ยวบิณฑบาตไปตามตรอก ตามห้องแถวเรียงลำดับเรื่อยไปเป็นแนวเดียวกัน ไม่ข้ามไปเลือกรับที่โน้นที่นี้ตามใจชอบ

๓) เอกาสนิกังคะ องค์แห่งผู้ถือนั่งฉันที่อาสนะเดียวเป็นวัตร คือ ฉันวันละมื้อเดียว ลูกจากที่แล้วไม่ฉันอีกในวันนั้น

๔) ปัตตปิณฑิกังคะ องค์แห่งผู้ถือเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร คือ ถือการฉันเฉพาะในบาตร ไม่ใช่ภาชนะอื่น

๕) ขลุปัจฉภัตติกังคะ องค์แห่งผู้ถือห้ามภัตที่เขานำมาถวายภายหลัง คือ เมื่อลงมือฉันแล้ว มีผู้นำอาหารมาถวายอีก ก็ไม่รับ

๖) รุกขมุลิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร ไม่อยู่ในที่มุงบัง

๗) อัปโภกาสิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร คือ อยู่เฉพาะกลางแจ้ง ไม่อยู่ในที่มุงบัง หรือแม้แต่โคนไม้ (ห้ามถือในฤดูฝน)

๘) โสสานิกังคะ องค์แห่งผู้ถืออยู่ป่าช้าเป็นวัตร คือ อยู่แรมคืนในป่าช้าเป็นประจำ

๙) ยถาสันถติกังคะ องค์แห่งผู้ถือการอยู่ในเสนาสนะตามแต่เขาจัดให้ ไม่เลือกเสนาสนะเอาตามพอใจตัวเอง

๑๐) เนสัชชิกังคะ องค์แห่งภิกษุผู้ถือการนั่งเป็นวัตร คือ นั่ง ยืน เดิน เท่านั้น ไม่นอน^{๖๐}

พระมหากัสสปเถระเป็นผู้ปฏิบัติถือในจุดดังกล่าวอย่างเคร่งครัด พระศาสดาจึงทรงยกย่องท่านว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย “ผู้ทรงจุดดั่ง”^{๖๑}

๓.๒.๒ หลักธรรมที่สนับสนุนการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระ

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ประการมี อาตาปี สัมปะชาโน สติมา เป็นองค์คุณที่จะทำให้เห็นสภาวะธรรมทั้งหลายที่ปรากฏตามความเป็นจริง ย่อมสามารถกำจัดอกุศลและโทมนัสในโลกได้ ในเวลาปฏิบัติ ไม่ใช่ใช้สติเพียงอย่างเดียว แต่ต้องมีธรรมข้ออื่นๆ ควบคู่ด้วย ส่วนธรรมที่ระบุนี้ได้ด้วย ได้แก่องค์ของวิปัสสนา ๓ ประการ คือ

๑) อาตาปี แปลว่า มีความเพียรเผากิเลส คือ มีความเพียรชอบ คือ เพียรเพื่อละอกุศลเก่า เพียรเพื่อไม่ทำอกุศลใหม่ เพียรเพื่อทำกุศลใหม่ และเพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่า ทุกขณะที่ปฏิบัติเจริญสติตามระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบันอยู่ตลอดเวลา ไม่ปล่อย ลืม ได้ชื่อว่า สังสมสติ สมภาติ และปัญญา ให้เพิ่มพูนมากขึ้น

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๔.

^{๖๑} อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๑/๒๕.

๒) สัมปะชาโน แปลว่า มีปัญญาหยั่งเห็น หมายความว่า หยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง คือ เห็นลักษณะเฉพาะตัวของรูปนาม^{๖๒} และลักษณะทั่วไปของรูปนาม

๓) สติมา แปลว่า มีสติ คือ มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วงตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับสนิท การเจริญสติมีประโยชน์ คือ ทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิเพื่อการพัฒนาปัญญา

ส่วนสติปัฏฐานนั้นเป็นหนทางปฏิบัติอันเป็นทางสายเอกสายเดียว ในพระพุทธศาสนา ที่จะนำพาให้เหล่าเวไนยสัตว์บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง คือ พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลายทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์ และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๖๓} สติปัฏฐานมีใจความสำคัญ คือ

๑) กายานุปัสสนา การพิจารณาเห็นกายในกาย หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาส่วนประกอบต่างๆ ที่รวมกันเป็นร่างกาย โดยพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงการรวมตัวของส่วนประกอบต่างๆ เหล่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่ตัวตน

๒) เวทนานุปัสสนา การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ หรือเฉยๆ เมื่อคราวได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้องสัมผัส และด้วยการได้นึกถึงสิ่งต่างๆ ที่เคยสัมผัสมาแล้วทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงความรู้สึก ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่ตัวตน

๓) จิตตานุปัสสนา การพิจารณาเห็นจิตในจิต หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต คือ ความคิดต่างๆ เช่น พิจารณาเห็นว่าจิตมีราคะหรือไม่มีราคะ จิตมีโทสะหรือไม่มีโทสะ จิตมีโมหะหรือไม่มีโมหะ จิตมีฟุ้งซ่าน จิตไม่ฟุ้งซ่าน จิตสงบ จิตไม่สงบ จิตมีความสุข จิตไม่มีความสุข จิตชอบไม่ชอบ จิตเบื่อหน่าย จิตไม่เบื่อหน่าย โดยพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นเพียงความคิดเท่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่ตัวตน

๔) อัมมานุปัสสนา การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรมคือนิรวรณ ๕ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ โดยพิจารณาให้เห็นว่า คืออะไร เป็นอย่างไร มีอยู่ในตนหรือไม่ เกิดขึ้นเจริญบริบูรณ์และดับไปได้อย่างไร พิจารณาตามความเป็นจริงของธรรมแต่ละอย่าง^{๖๔}

พระมหากัสสปเถระได้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีองค์ประกอบสำคัญคือ ให้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ระลึกไปตามฐานที่ตั้งทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรมอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดสาย

^{๖๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) ตรวจชำระ, พระคันธसारากวังค์ แปลและเรียบเรียง, มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรพรินต์ติ้ง, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑.

^{๖๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒-๓/๓๐๑.

^{๖๔} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๔๗/๒๒๒., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๔๑.

๓.๒.๓ การปฏิบัติเพื่อบรรลุนิยามของพระมหากัสสปเถระ

พระมหากัสสปเถระได้นำหลักการปฏิบัติว่าด้วยการพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางกาย คือ เอาสติไปตั้งไว้ที่กายในอริยาบถต่างๆ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระไตรปิฎกมีพระบาลีรับรองว่า “กาย กายานุปสสี วิหริติ อาตาศิ สมปะชาโน สติมา”^{๖๕} แปลว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ”

ในหมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้มี ๖ ปัพพะ คือ ๑. อานาปานปัพพะ ๒. อิริยาปถปัพพะ ๓. สัมปชัญญูปัพพะ ๔. ปฏิกุลมนสิการปัพพะ ๕. ธาตุมนสิการปัพพะ ๖. นวสีวลิกาปัพพะ ซึ่งเป็นได้ทั้งสมถะและวิปัสสนา ดังนี้

๑) อานาปานปัพพะ คือ การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก เป็นการเจริญภาวนาเพียงอย่างเดียวที่ใช้ได้ทั้งสมถะและวิปัสสนา จะปฏิบัติด้านสมถะเพื่อมุ่งฌานสมาธิจนถึงขั้นสูงสุด คือ อรูปฌานและนิโรธสมาบัติ^{๖๖} อย่างเดียวก็ได้

๒) อิริยาปถปัพพะ คือ วิธีปฏิบัติเกี่ยวกับอริยาบถหลัก ๔ ประการ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน มีพระพุทธดำรัสตรัสวิธีปฏิบัติไว้ว่า “ปุณ จปริ ภิกขเว ภิกขุ คจจณโต วา คจจณมิติ ปชานาติ แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย อีกประการหนึ่ง ภิกษุ เมื่อเดิน ก็รู้ชัดว่า เราเดิน”^{๖๗} แม้ในอริยาบถ คือ ยืน นั่ง และนอน ก็มีพระดำรัสตรัสไว้ในลักษณะเดียวกันนี้

๓) สัมปชัญญูปัพพะ คือ มีสัมปชัญญะ การทำความรู้สึกตัวในการกระทำ และความเคลื่อนไหวทุกอย่าง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป-ถอยกลับ, การแลดู-เหลียวดู, การคู้เข้า-เหยียดออก, การก้าวเดิน-เหลียวมอง, การครองผ้าสังฆาฏิ-บาตร-จีวร, การฉันทิม-เคี้ยว-ลิ้มรส, การถ่ายอุจจาระ-ปัสสาวะ, การเดิน-ยืน-นั่ง-นอน-ตื่น-พูด-นิ่ง”^{๖๘}

การฝึกโดยให้สติจับอยู่ที่อริยาบถการเคลื่อนไหวที่เรียกว่า การกำหนดอริยาบถใหญ่ คือ อากาเรยิณ เดิน นั่ง และนอน เมื่อเกิดความชำนาญ คือ ตามทันอริยาบถใหญ่แล้วจึงเพิ่มความละเอียดเข้าไปอีก เรียกว่ากำหนดอริยาบถย่อย คือ ทุกรายละเอียดการเคลื่อนไหวของกาย เช่น การก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง กิน ต้ม อาบ เป็นต้น มีหลักการอยู่ว่า ให้กำหนดรู้หรือดูและตามให้ทันอาการเคลื่อนไหวของกายให้จิตอยู่กับปัจจุบันที่สุด เรียกว่า การอยู่อย่างมีสติหรืออยู่ในปัจจุบันขณะ

๔) ปฏิกุลมนสิการปัพพะ คือ พิจารณาร่างกายของตนตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง ซึ่งมีส่วนประกอบอวัยวะที่ไม่สะอาดต่างๆ มากมายมารวมอยู่ด้วยกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น มันเหลว น้ำตา เพลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูล”^{๖๙}

^{๖๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๕/๒๔๗., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙/๒๒๓.

^{๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๘/๑๐๔.

^{๖๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๙/๑๐๕.

^{๖๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๐/๑๐๕-๑๐๖.

๕) ชาติมนสิการปีพพะ คือ การพิจารณาร่างกายของตน เพื่อให้เห็นว่า เป็นสักแต่ว่า เป็นที่ประชุมกันแห่งธาตุ ๔ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุพิจารณาณานี้ตามที่ตั้งอยู่ตามที่ดำรงอยู่โดยความเป็นธาตุว่า ในกายนี้ มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลมอยู่”^{๗๐}

๖) นวสิวธิกาปีพพะ คือ การพิจารณาซากศพคนตายที่มีอยู่ในสภาพต่างๆ กัน ที่เรียกว่า การพิจารณาซากศพ ๙ ระยะ เริ่มตั้งแต่ซากศพที่ตายใหม่ๆ ไปจนถึงกระดูกแล้วให้ย้อนนึกเปรียบเทียบกับร่างกายของตน ว่าก็จะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน คือ ซากศพอันเขาทิ้งไว้ในป่าช้าซึ่งตายแล้ว ๑ วัน ตายแล้ว ๒ วัน หรือตายแล้ว ๓ วัน เป็นศพขึ้นอืด ศพเขียวคล้ำ ศพมีน้ำเหลืองเยิ้ม, ซากศพที่ถูกสัตว์กัดกิน, ซากศพที่เป็นโครงกระดูกมีเนื้อและเลือด มีเอ็นรึงรัดอยู่, ซากศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเนื้อแต่มีเลือดเปื้อน มีเอ็นรึงรัดอยู่, ซากศพที่เป็นโครงกระดูกไม่มีเอ็นรึงรัด กระจุยกระจายไปในทิศต่างๆ ซากศพที่เป็นท่อนกระดูกสีขาวเหมือนสีสังข์, ซากศพที่เป็นท่อนกระดูกงออยู่ด้วยกันเกินกว่า ๑ ปี, ซากศพที่เป็นท่อนกระดูกปูนเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย^{๗๑}

หลังจากพระมหากัสสปเถระบวชแล้ว ได้ปฏิบัติตามโอวาท ๓ ประการ มีการพิจารณา กำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางกาย คือ เอาสติไปตั้งไว้ที่ฐานกายในอิริยาบถต่างๆ และปฏิบัติจุดงค์ดังกล่าว อย่างเคร่งครัด ทำให้ท่านได้บรรลุธรรมด้วยการบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนาในวันที่ ๘ หลังจากบวชก็ได้บรรลุอหัตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ

๓.๒.๔ วิธีการปฏิบัติธรรมของพระอานนเถระ

ศากยราชกุมารทั้ง ๖ พระองค์ และอุบลี ได้ผนวชแล้ว พระภททียะได้เป็นพระอรหันต์เป็นผู้มีเดวิโช โดยระหว่างพรรษานั้นนั่นเอง ท่านพระอนนุรุทธเถระ เป็นผู้มัจจุษุเป็นทิพย์ ภายหลังบรรลุพระอรหันต์ผล พระภคเถระ และพระกิมพิลเถระ ภายหลังเจริญวิปัสสนาได้บรรลุพระอรหันต์ผล พระเทวทัตได้บรรลุฤทธิ์อันเป็นของปุถุชน สำหรับพระอานนเถระ บวชแล้วได้ไม่นาน ท่านก็ได้ไปฟังธรรมเทศนาของพระปุณณมันตานีบุตร^{๗๒} แล้วก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นพระโสดาบัน ซึ่งภายหลังท่านได้เล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระปุณณมันตานีบุตร เป็นผู้มัจจุษุการคุณต่อภิกษুবวชใหม่เป็นอย่างมากท่านมักจะกล่าวสอนด้วยโอวาท ดังนี้

ความคิดว่า เรามี เราเป็นมีได้ เพราะความยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน หามิเพราะความไม่ยึดไม่ถือ เปรียบเสมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่มผู้รักสวयรักงาม เมื่อมองดูเงาหน้าในกระจกหรือภาชนะอันใส ก็มองดูด้วยความยึดถือไม่ไข่มอง เพราะความไม่ยึดถือ

รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาน นั้นอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีในอดีตหรือปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ เหล่านั้นทั้งหมด ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นเช่นนั้น ภิกษุผู้เห็นอย่างนั้น ย่อมเบื่อหน่าย คลายความกำหนัด หลุดพ้นและย่อมรู้ว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำก็ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกแล้ว^{๗๓}

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๗., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๑/๑๐๗.

^{๗๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๘/๓๐๘., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๒-๑๑๓/๑๐๗-๑๐๘.

^{๗๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

^{๗๓} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๓/๑๔๒.

จากนั้น พระอานนท์ เล่าต่อไปว่า ท่านพระปุลณมณตานิบุตรได้ถามท่านว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เทียงหรือไม่เที่ยงท่านตอบว่า ไม่เที่ยง และในตอนสุดท้ายของการสอนธรรมครั้งนี้ ท่านบอกแก่พระภิกษุทั้งหลายว่า ท่านได้ตรัสรู้ธรรม ซึ่งหมายถึงได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

๓.๒.๕ หลักธรรมที่สนับสนุนการบรรลุธรรมของพระอานนทเถระ

หลังจากพระศาสดาปรินิพพานไปแล้ว หลักธรรมที่ทำให้พระอานนทเถระ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ได้แก่ องค์ธรรมที่มีส่วนประกอบสำคัญ คือ ให้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ได้ด้วยเจริญกายคตาสติ ในหมวดกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ดังในคัมภีร์วิปัสสนาทีปนีฎีกา ได้กล่าวถึงเรื่อง สติปัฏฐานกับวิปัสสนาว่า “ขึ้นชื่อว่า วิปัสสนาแล้ว ย่อมไม่แคล้วจากมหาสติปัฏฐาน ๔ ไปได้เลย ไม่องค์ใดก็องค์หนึ่งขององค์ ๔ ในมหาสติปัฏฐานนี้รวมอยู่ด้วย”^{๗๔} ซึ่งมีความหมายอีกอย่างว่า มหาสติปัฏฐาน ๔ นี้ คือ เส้นทางที่พระพุทธองค์และพระอริยสาวกทั้งหลาย ดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์จริง

ในหมวดกายนุปัสสนาสติปัฏฐานนี้ มี ๖ ปัพพะ ในที่นี้จะขอนำมาอธิบาย ๒ ปัพพะเท่านั้น คือ ๑. อิริยาปถปัพพะ ๒. สัมปชัญญูปัพพะ

๑) กำหนดอิริยาบถ คือ การกำหนดรู้ชัดในอาการที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ให้มีสติอยู่ทุกอิริยาบถไม่ว่า ยืน เดิน นั่ง นอน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุเมื่อเดินก็รู้ชัดว่า เราเดิน เมื่อยืนก็รู้ชัดว่า เรายืน เมื่อนั่ง ก็รู้ชัดว่า เรานั่ง เมื่อนอนก็รู้ชัดว่า เรานอน”^{๗๕} เมื่อดำรงกายอยู่โดยอิริยาบถใดๆ ก็รู้ชัดกายที่ดำรงอยู่โดยอิริยาบถนั้นๆ ภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่อย่างนี้ ย่อมละความดำริที่สับสน อันอาศัยเรือนได้ เพราะละความดำริที่สับสนนั้นได้ จิตอันเป็นไปภายในกายนั้นเท่านั้น ย่อมดำรงคงที่ เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ผู้ปฏิบัติธรรมควรรับรู้สภาวะต่อไปนี้ในเวลา “ขณะเดิน”^{๗๖} กล่าวคือ

๑.๑ เวลายกเท้า สภาวะเบาปรากฏ เพราะธาตุไฟที่มีสภาวะเบาเป็นหลักในขณะนั้น จะเห็นได้ว่าไฟพุ่งขึ้นสูง ข้อนี้คล้ายตามอาการปรากฏของธาตุไฟว่า มหุทวานุปปาทนปจจุปฏฐานา แปลว่า มีการทำให้ถึงความอ่อน, การพุ่งขึ้นสูงเป็นเครื่องปรากฏ ความจริงการทำให้อ่อนก็ คือ ความเบาเหมือนควันทันเอง

๑.๒ เวลาย่างเท้า สภาวะผลัดดันปรากฏ เพราะธาตุลมมีสภาวะผลัดดันเป็นหลักในขณะนั้น ข้อนี้คล้ายตามอาการปรากฏของธาตุลมว่า อภินิหารปจจุปฏฐานา แปลว่า มีการผลัดดันเป็นเครื่องปรากฏ

๑.๓ เวลาเหยียบเท้า สภาวะหนักปรากฏ เพราะธาตุน้ำที่มีสภาวะหนักเป็นหลักในขณะนั้น จะเห็นได้ว่าน้ำไหลลงต่ำตลอด ข้อนี้คล้ายตามลักษณะของธาตุน้ำว่า ปคฆรณลกขณา แปลว่า มีลักษณะไหลหรือเกาะกุม เนื่องด้วยธาตุน้ำมีลักษณะไหลไปสู่ที่ต่ำจึงหนักกว่าธาตุดิน

^{๗๔} พระอาจารย์ ดร.ภททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุมหาเถระ, ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอริยธรรมพริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๒๔๔.

^{๗๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔.

^{๗๖} พร รัตนสุวรรณ, คู่มือการฝึกอานาปานัสสติสมาธิ การฝึกสมาธิด้วยการกำหนดลมหายใจเข้า ออก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๔๕), หน้า ๘๒-๘๕.

๑.๔ เวลาวางเท้าเสมอพื้น สภาวะสัมผัสที่แข็งหรืออ่อนปรากฏ เพราะธาตุดินที่มีสภาพสัมผัสความแข็งหรืออ่อนเป็นหลักในขณะนั้น ตามลักษณะของธาตุดินว่า กกขพตลกขณา แปลว่า มีลักษณะแข็งหรืออ่อน และตามหน้าที่ของธาตุดินว่า ปติฏฐานรสา แปลว่า มีหน้าที่ตั้งไว้

การกำหนดรู้อิริยาบถอันเกิดด้วยกายนี้ นับแต่เดิน ยืน นั่ง ไปจนกระทั่งนอน ที่เคยสำคัญว่า เรา ของเรา บุรุษ สตรี ในขั้นนี้ต้องรู้ได้ว่าสักแต่เป็นสภาวะธรรมหนึ่ง เช่น การเดินเป็นเพียงสภาวะเบาหลักคันทัน และสัมผัสแข็งอ่อนของเท้าที่เคลื่อนไปข้างหน้า เกิดจากจิตที่ต้องการจะเดินซึ่งเกิดขึ้นก่อนกิริยาเดิน และกิริยาเดินก็มีความเกิดขึ้นและดับไปเป็นธรรมดา เมื่อสภาวะยกสิ้นสุดแล้ว สภาวะย่างย่อมเกิดขึ้น เมื่อสภาวะย่างสิ้นสุดแล้ว สภาวะเหยียบย่อมเกิดขึ้น ในสภาวะยกไม่มีสภาวะย่างหรือเหยียบ แม้ในสภาวะย่างไม่มีสภาวะเหยียบเช่นกัน ความเข้าใจอย่างนี้จัดเป็นการตามรู้ในกองรูปภายใน ชื่อว่า ปัจจกขญาณ คือปัญญาหยั่งเห็นโดยประจักษ์

๒) สัมผัสปัญญา คือ มีสัมผัสปัญญา คือ ทำความรู้สึกตัวในการกระทำ และความเคลื่อนไหวทุกอย่าง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทำความรู้สึกตัวในการก้าวไป ถอยกลับ, การแลดู เหลียวดู, การคู้เข้า เหยียดออก, การก้าวเดิน เหลียวมอง, การครองผ้าสังฆาฏิ บาตร จีวร, การฉัน ตี๋ม เคี้ยว ลิ้ม, การถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ, การเดิน ยืน นั่ง นอน ตื่น พุด นิ่ง”^{๗๗}

การฝึกโดยให้สติจับอยู่ที่อิริยาบถการเคลื่อนไหวที่เรียกว่า การกำหนดอิริยาบถใหญ่ คือ อาการยืน เดิน นั่ง และนอน เมื่อเกิดความชำนาญ คือ ตามทันอิริยาบถใหญ่แล้วจึงเพิ่มความละเอียดเข้าไปอีก เรียกว่ากำหนดอิริยาบถย่อย คือ ทุกรายละเอียดการเคลื่อนไหวของกาย เช่น การก้าวไปข้างหน้า ถอยหลัง กิน ตี๋ม อาบ เป็นต้น มีหลักการอยู่ว่า ให้กำหนดรู้หรือดูและตามให้ทันการเคลื่อนไหวของกายให้จิตอยู่กับปัจจุบันที่สุด เรียกว่า การอยู่อย่างมีสติหรืออยู่ในปัจจุบันขณะ

การทำความรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ความเป็นผู้รู้ทั่วไป พร้อมรู้ตัวในอิริยาบถย่อย คืออาการก้าวไปข้างหน้า หรือว่าถอยมาข้างหลังเรารู้ เวลาจะเหลียวไปข้างซ้าย เหลียวไปข้างขวาก็รู้ รู้ตัวพร้อมในการคู้แขนเข้ามา หรือว่าเหยียดแขนออกไป เรารู้ เวลาห่มจีวร ทรงผ้าสังฆาฏิ อุ้มบาตร เรารู้ รู้ว่าเวลานี้เรากำลังห่มจีวร พาดผ้าสังฆาฏิ อุ้มบาตร และย่อมรู้พร้อมในการกิน ในการตี๋ม ในการเคี้ยว ในการแตะลิ้น แล้วก็รู้พร้อมทั้งขณะจะขับถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ ย่อมรู้พร้อมทั้งขณะที่ยืนอยู่ นั่งอยู่ นอนอยู่ หลับอยู่ ตื่นอยู่ พุดอยู่ หรือว่าเป็นผู้นิ่งอยู่ก็รู้ ไม่ว่าตนจะอยู่ในอิริยาบถใด ก็ให้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ การกำหนดรู้ด้วยสัมผัสปัญญานี้ มีวิธีปฏิบัติในอิริยาบถต่างๆ ดังนี้

๒.๑ การทำสัมผัสปัญญาในการก้าว ในการถอย อภิกกนเต ปฏิกกนเต สมปชานการี โหติ แปลว่า ย่อมทำความรู้สึกตัวในการก้าว ในการถอย หมายความว่า ในขณะก้าวหรือถอยพึงตามรู้สภาวะก้าวหรือถอย โดยใช้คำปริกรรมว่า “ก้าวหนอ ไปหนอ อย่างหนอ ถอยหนอ” เป็นต้น เมื่อเจริญวิปัสสนาญาณมีกำลังมากขึ้นจะรับรู้จิตที่ต้องการจะก้าวหรือถอย พร้อมทั้งสภาวะก้าวถอยที่เป็นสภาวะเคลื่อนไหวอย่างชัดเจน ปราศจากตัวตน เราของเรา ย่อมกำหนดรู้สภาวะอยู่อย่างนี้^{๗๘} ดังมีพระพุทธานุญาตในมหาสติปัฏฐาน

^{๗๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕.

^{๗๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๖.

สูตรว่า คจณฺโตะ วา คจณฺมิตฺติ ปชานาติ “เมื่อเดินอยู่ ย่อมรู้ว่าเดินอยู่”^{๗๙} เมื่อวิปัสสนาญาณมีกำลังแก่กล้าขึ้นจะทำให้รู้ถึงจิตที่ต้องการจะก้าวหรือถอยพร้อมทั้งสภาวะการก้าวหรือถอยที่เป็นสภาวะความเคลื่อนไหวอย่างชัดเจนปราศจาก บุคคล ตัวตน เราเขา

๒.๒ การทำสัมปชัญญะในการแล ในการเหลียว อาโลกิตะ วิโลกิตะ สมปชานการี โหติ^{๘๐} แปลว่า ภิกษุยอมทำความรู้สึกตัวในการแลดู ในการเหลียวดู หมายความว่า ผู้ปฏิบัติพึงเจริญสติตามรู้ ในขณะที่แล และเหลียวว่า “เหลียวหนอ อยาคดูหนอ ดูหนอ เห็นหนอ” เป็นต้น การเจริญสติรับรู้สภาวะแลและเหลียวนี้ จัดเป็นโคจรสัมปชัญญะ เมื่อโคจรสัมปชัญญะมีกำลังแก่กล้า อสมโมหสัมปชัญญะก็จะปรากฏขึ้นเอง ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติหยั่งเห็นว่าสภาวะธรรมทางกายและจิตที่เกี่ยวกับการเห็น คือ การสัมผัส การกรอกตา การขยับศีรษะและใบหน้า การเหลียวดู การเห็น เกิดมาจากจิตที่ต้องการจะดู เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไปทันที ไม่มีตัวเรา ของเรา อยู่ในสภาวะธรรมทางกายและจิตเหล่านี้

๒.๓ การทำสัมปชัญญะในการเหยียด การคู้ สมิณฺชิตะ ปสาริตะ สมปชานการี โหติ^{๘๑} แปลว่า ย่อมทำความรู้สึกตัวในขณะที่คู้เข้าเหยียดออก หมายความว่า ทุกขณะที่คู้แขน คู้ขา เหยียดแขน เหยียดขา เหยียดร่างกายหรือคู้ร่างกาย พึงกำหนดตามอากัปกิริยานั้นๆ ว่า “เหยียดหนอ คู้หนอ ดันหนอ ดึงหนอ เคลื่อนหนอ สั่นหนอ” เป็นต้น เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าแล้ว ผู้ปฏิบัติจะสามารถรับรู้ถึงจิตที่ต้องการจะเหยียดและคู้ได้อีกด้วย การรับรู้ถึงสภาวะคู้เหยียดพร้อมทั้งจิตที่ต้องการจะทำกิริยาเหล่านี้ ชื่อว่า โคจรสัมปชัญญะ ต่อเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติจะรู้ชัดว่า ไม่มีตัวตน ผู้ทำการเคลื่อนไหวมีเพียงสภาวะเคลื่อนไหวจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่ง โดยเกิดจากจิตที่ต้องการทำ ซึ่งเกิดขึ้นก่อนแล้วดับไป และย่อมเกิดปัญญาหยั่งเห็นสภาวะเคลื่อนไหวในการคู้เข้า และเหยียดออกนั้น ปัญญาดังกล่าวย่อมรู้แจ้งในพระไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ชื่อว่าอสมโมหสัมปชัญญะ

ตอนเริ่มต้นปฏิบัตินั้น การมีสติรู้ว่า คู้ เหยียด ช่วยให้โยคีรู้ตัวว่ากำลังตามรู้ปัจจุบันอยู่ในขณะนั้น จิตของโยคีจะรู้บัญญัติ เช่นนามบัญญัติและสณฺฐานบัญญัติสลับกันไปกับสภาวะการเคลื่อนไหว ซึ่งเรียกว่า วาโยรูป แต่เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้า คือ สติ สมาธิ และปัญญาแก่กล้าแล้ว ก็จะมีเพียงวิปัสสนาญาณเท่านั้นเกิดขึ้น โดยจะทำให้โยคีรู้ซึ่งถึงจิตที่ต้องการจะเคลื่อนไหว และรู้สภาวะการเคลื่อนไหว ที่เกิดตัวอย่างรวดเร็ว ในขณะนั้น โยคีจะรู้สภาวะธรรมได้โดยไม่ต้องเอาใจใส่บัญญัติแต่อย่างใด

๒.๔ การทำสัมปชัญญะในการนุง ห่ม สัมมาภูิปตตจิวรธารณะ สมปชานการี โหติ^{๘๒} แปลว่า ภิกษุทำการเจริญสติสัมปชัญญะในการพาดผ้าสังฆาฏิ อุ้มบาตร และห่มจีวร หมายความว่า ในเวลาที่นุงห่มจีวร หรีครองผ้าสังฆาฏิ ถือบาตร พึงมีสติรู้ตามกิริยานั้นๆ กำหนดตามสภาวะนั้นๆ ว่า

^{๗๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.๙ M.A. Ph.D) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพฯมหานคร: บริษัท ประยูรพรินท์ติ้ง, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒๖.

^{๘๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๗๕/๓๒๔.

^{๘๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๗๕/๓๒๔.

^{๘๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๗๕/๓๒๔.

“นุ่งห่ม ห่มห่อ คลุมห่อ” เป็นต้น ในเวลาถือภาชนะ เช่น บาตร ถ้วย จาน ช้อน พึงกำหนดว่า “จับห่อ ถือห่อ วางห่อ ถูกห่อ” เป็นต้น เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติจะรู้จักที่ต้องการจะทำอากัปกิริยานั้นๆ พร้อมทั้งวาโยรูปคืออากัปกิริยาเคลื่อนไหว และจะรู้กายวิญญานเป็นต้นและ โผฏฐัพพะรูปอันเป็นสภาวะสัมผัสทางร่างกายด้วย

๒.๕ การทำสัมปชัญญะในการฉัน การดื่ม อสิตะ ปีเต ขายิตะ สายิตะ สมปชานการี โหติ^{๘๓} แปลว่า ภิกษุเป็นผู้มีปกติทำกิจ เช่น การฉัน การดื่ม การเคี้ยวและการลิ้มด้วยสติสัมปชัญญะ หมายความว่า ในเวลาที่ภิกษุฉันอาหารและดื่มน้ำเป็นต้นพึงมีสติกำหนดรู้ว่า ฉันห่อ ดื่มห่อ เคี้ยวห่อ ลิ้มห่อ กลืนห่อ เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติจะรู้จักที่ต้องการจะทำอากัปกิริยานั้นๆ พร้อมทั้งสภาวะเคลื่อนไหวและการรับรู้รสด้วยชีวหาวิญญาน เมื่อโคจรสัมปชัญญะแก่กล้าขึ้นด้วยการ กำหนดว่า “ฉันห่อ ดื่มห่อ เคี้ยวห่อ ลิ้มห่อ” เป็นต้น ผู้ปฏิบัติอาจรู้สึกถึงเกียจอาหารว่าเป็นสิ่ง ปฏิกุศล และเห็นว่าเป็นภาระในการเคี้ยวกิน บางท่านรับประทานอาหารไม่อิ่มเพราะรู้สึกว่าร่าเริงเกียจ ความสำคัญอาหารว่าเป็นสิ่งปฏิกุศลนี้ เกิดขึ้นเมื่อโคจรสัมปชัญญะมีกำลังแก่กล้าแล้ว ดังนั้น จึงกล่าวถึง เรื่องนี้ไว้ในอสมโมหสัมปชัญญะ

๒.๖ การทำสัมปชัญญะในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ อุจจารปัสสาวกมเม สมปชานการี โหติ^{๘๔} แปลว่า ย่อมทำความรู้สึกตัวในขณะที่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หมายความว่า ในการ ขับถ่ายอุจจาระและปัสสาวะพึงกำหนดว่า ถ่ายห่อ เป็นต้น ความจริงแล้วการเจริญวิปัสสนาเป็นการ รู้รูปรูปนามตามความเป็นจริง ไม่มีการเลือกอารมณ์ที่ตลึงหรือตำหนิ เพราะอารมณ์ทุกอย่างเหมือน ผ่าขาวที่ปรากฏในจิต ถ้าเรารับรู้อารมณ์ด้วยสติและปัญญา ก็เหมือนการจับผ้าขาวด้วยมือที่สะอาด ถ้ารับรู้อารมณ์ด้วยความโลภเป็นต้น ก็เหมือนการจับผ้าขาวด้วยมือที่สกปรก เมื่อวิปัสสนาญาณแก่ กล้าขึ้น ผู้ปฏิบัติจะรู้จักที่ต้องการจะขับถ่าย และสภาวะเคลื่อนไหวของรูปธรรม พร้อมด้วย ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เป็นต้น^{๘๕}

๒.๗ การทำสัมปชัญญะในการเดิน การยืน การนั่ง การหลับ การตื่น การพูดและการ นิ่ง คเต ชฐิตะ นิสินเนน สุตเต ชาคริตะ ภาสิตะ ตุนทิกาวะ สมปชานการี โหติ^{๘๖} แปลว่า ย่อมทำความ รู้สึกตัวในขณะที่เดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พูด นิ่ง หมายความว่า ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ในขณะที่เดิน ยืน และ นั่งเหมือนกับหมวดอิริยาบถบรรพ ในขณะว่างนอน พึงกำหนดว่า ว่างห่อ หรือจับห่อ หรือสัปหงก ห่อ หรือหนักห่อ เป็นต้น เมื่อว่างนอนมากพึงเหยียดกายนอนแล้วกำหนดว่า นอนห่อๆ เป็นต้น โดยรับรู้รูปรูปนาม ที่ปรากฏชัดในแต่ละขณะนั้นๆ ในขณะเริ่มตื่นนอน พึงกำหนดจิตตื่นนั้นว่า ตื่น ห่อ จิตดังกล่าวไม่ปรากฏชัดในเวลาเริ่มปฏิบัติ ภายหลังเมื่อสมาธิมีกำลังแล้ว ผู้ปฏิบัติจึงสามารถ กำหนดได้ ย่อมเกิดปัญหาเห็นเห็นว่า รูปนามที่เกิดขึ้นก่อนจะหลับได้ดับไปก่อนไม่ต่อเนื่องถึงขณะ หลับ การหลับ คือ การเกิดขึ้นของจิตที่ไม่สามารถทำการคิด กำหนด เห็น ได้ยิน หรือสัมผัส เป็นต้น รูปนามในขณะหลับก็ดับไปก่อนที่จะถึงขณะตื่น การตื่น คือการเกิดขึ้นของจิตที่ทำการคิดเป็นต้นได้

^{๘๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๗๕/๓๒๕.

^{๘๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๗๕/๓๒๕.

^{๘๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๑๓๔.

^{๘๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๗๕/๓๒๕.

ไม่มีตัวตนผู้นอนหรือผู้ตื่นอย่างแท้จริงและไม่มีสภาวะที่เที่ยง เป็นสุขบังคับบัญชาได้ การหยั่งเห็นอย่างนี้ชื่อว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ ในขณะที่พูดเพียงกำหนดว่า อยากพูดหนอ พูดหนอ แต่การพูดทำให้ขาดสติและส่งผลให้คิดฟุ้งซ่านในเรื่องราวที่ได้พูดภายหลัง ผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรพูดกันในระหว่างปฏิบัติธรรม ยกเว้นมีเหตุสำคัญจริงๆ เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าแล้วย่อมรับรู้จิตที่อยากจะทำ และรูปเคลื่อนไหวกระทบกัน เมื่อพูดแล้วหยุดพูด ก็เพียงกำหนดรูปนามที่ประจักษ์ในขณะนั้นว่า “อยากหยุดหนอ หยุดหนอ นิ่งหนอ” เมื่อวิปัสสนาญาณมีกำลังมากขึ้นก็จะรู้ชัดว่ารูปนามที่เกิดขึ้นในขณะที่พูดได้ดับไปก่อนไม่ต่อเนื่องถึงขณะนิ่ง แม้จิตที่ต้องการจะนิ่งและรูปนิ่งก็เกิดขึ้นแล้วดับทันทีในขณะนั้น การหยั่งเห็นอย่างนี้จัดเป็น อสัมโมหสัมปชัญญะ^{๘๗}

๒.๘ การเจริญสติสัมปชัญญะที่มีผลต่ออารมณ์ภายนอก เมื่อตามรู้กอรูปร่างกายของตนจนกระทั่งใคร่สัมปชัญญะแก่กล้าและเกิดอัสัมโมหสัมปชัญญะที่เป็นปัญญาหยั่งเห็นไตรลักษณ์ว่า รูปนามที่ตามรู้ในปัจจุบันขณะนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน อย่างนี้แล้ว ก็อาจจะโน้มจิตไปเปรียบเทียบอนุমানรู้กอรูปร่างกายกล่าว คือ รูปนามของผู้อื่นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สามารถ บังคับบัญชาได้ ในบางขณะเมื่อตามรู้กอรูปร่างกายในว่า อยากเดิน เดิน อาจเกิดความเข้าใจได้ว่าแม้สภาวะเดินของคนอื่น ก็เหมือนกับสภาวะเดินของตน ในขณะนั้นจัดว่าได้ตามรู้ทั้งกอรูปร่างกายในและกอรูปร่างกายนอกสลับกัน

การปฏิบัติกายานุปัสสนาสติปัฏฐานในหมวดสัมปชัญญะบรรพ ก็เพื่อต้องการฝึกให้มีสติสัมปชัญญะคอยกำหนดรู้ในการเคลื่อนไหวอริยาบถย่อยต่างๆ เช่น ในการก้าว ในการถอย ในการแล ในการเหลียว ในการกิน ในการดื่ม เป็นต้นหรือไม่ว่าตนจะอยู่ในอริยาบถใดๆ ก็ให้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ จนเกิดปัญญาหยั่งเห็นไตรลักษณ์ว่ารูปนามที่ตามรู้ในปัจจุบันขณะนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ละความยึดมั่นในร่างกาย ตัวตน บุคคล เราเขา จิตขึ้นสู่อารมณ์ของวิปัสสนาญาณและสามารถจะบรรลุมรรคผล นิพพานได้ในที่สุด

๓.๒.๖ การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมของพระอานนทเถระ

พระอานนทยังไม่ได้เป็นพระอรหันต์ ครั้นจะเลือกท่านพระอานนท์ก็เกรงจะถูกครหาว่า เห็นแก่หน้า เพราะท่านรักพระอานนท์มาก แต่ครั้นจะเลือกภิกษุอื่น ไม่เลือกพระอานนท์ ก็เกรงว่าการทำสังคายนาครั้งนี้จักไม่สำเร็จผลด้วยดี เพราะพระอานนท์ เป็นธรรมภัณฑาคาริก จึงได้ระบุงชื่อพระเถระอื่นๆ ๔๙๙ รูป แล้วนิ่งเสีย ต่อเมื่อพระสงฆ์ลงมติว่าพระอานนท์ควรจะเข้าร่วมทำสังคายนาครั้งนี้ด้วยท่านจึงได้รับเข้าเป็นคณะสงฆ์ผู้จะทำสังคายนา ครบจำนวน ๕๐๐ รูป

พระอานนทเถระ ก่อนคืนที่จะบรรลุพระอรหันต์นั้น ท่านได้บำเพ็ญสมณธรรมอย่างหนักด้วยการเจริญกายคตาสติ มีกำหนดการเคลื่อนไหวแห่งอริยาบถ แต่แล้วท่านก็ไม่สามารถที่จะบรรลุพระอรหันต์ได้ เพราะปฏิบัติอย่างเคร่งเครียดเกินไป ทำให้จิตฟุ้งซ่าน ท่านจึงคิดที่จะบำเพ็ญให้พอเหมาะ จึงได้ลงจากที่เดินจงกรมแล้วกลับเข้าที่พักเพื่อพักผ่อน ในขณะนั้นเอง จิตของท่านหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะความไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน^{๘๘}

^{๘๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตรทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๑๓๔.

^{๘๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๘/๒๗๖.

พระอานนท์เดินจงกรมอยู่ภายนอกวิหาร เมื่อไม่สามารถที่จะคุณวิเศษได้แล้ว จึงคิดถึงพระดำรัสที่ตรัสว่า “อานนท์ เธอเป็นผู้ที่ได้ทำบุญไว้ดีแล้ว จงหมั่นประกอบทำความเพียรเถิด จักเป็นผู้หา อาสวะมิได้โดยฉับพลัน”^{๘๙} ธรรมด่าว่าโทษแห่งพระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมไม่มี เราคงปรารถนาความเพียรมากเกินไปกระมัง จึงเป็นเหตุให้จิตฟุ้งซ่าน ดังนั้น เราจึงควรประกอบความเพียรให้สม่ำเสมอ ครั้นดำริอย่างนี้ แล้วจึงลงจากที่จงกรมเดินไปล้างเท้าแล้ว เข้าไปสู่วิหารนั่งบนเตียง ด้วยความคิดว่า จักพักผ่อนสักหน่อยหนึ่งก่อน จึงได้เอนกายลงบนเตียง เท้าทั้งสองพ้นจากพื้น ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ขณะนั้นเอง จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยการไม่ยึดมั่นในอุปาทาน

พระอานนทเถระได้บรรลุพระอรหันต์ ก่อนถึงเวลาประชุมทำสังคายนาพระธรรมวินัย ๑ วันเท่านั้น ท่านได้ทำความเพียรอย่างหนัก พระมหาเถระรูปอื่นๆ ก็พากันไปยังธรรมสภา ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา เขตเมืองราชคฤห์ กันอย่างพร้อมเพรียง และต่างรูปต่างกัณฐอยู่ ณ อาสนะแห่งตนๆ แต่อาสนะของพระอานนท์ยังว่างอยู่ เพราะท่านพระอานนท์คิดใคร่จะประกาศให้พระมหาเถระทั้งหลายได้ทราบว่า ท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงไม่ได้ไปพร้อมกับพระเถระอื่นๆ เมื่อกำหนดกาลเวลาพอเหมาะแล้ว ท่านจึงแทรกดินลงไปและผุดขึ้น ณ อาสนะแห่งตน แต่บางท่านกล่าวว่า ท่านเหาะไปทางอากาศตกลงบนอาสนะของท่าน

ตารางเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ

พระมหากัสสปเถระ	พระอานนทเถระ
วิธีการปฏิบัติธรรม	
<p>พระศาสดาทรงได้ประทานโอวาท ให้แก่พระมหากัสสปเถระ ๓ ข้อ มีดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. กัสสปะ พึงใส่ใจไว้เสมอว่า เราจักมีมลภาวะ และความยำเกรงในภิกษุทั้งเก่าและใหม่ ทั้งที่เป็นปานกลางให้มาก ๒. เราพึงธรรมอันใด ซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจะต้องตั้งใจฟัง และพิจารณาหาเนื้อความของธรรม ๓. เราจะไม่ละกายคตาสติ คือ การพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์อยู่เสมอ <p>พระมหากัสสปเถระ หลังจากบวชแล้วได้ปฏิบัติตามโอวาท ๓ และจุดดวงคัมภีร์ ๑๓ ดังกล่าวอย่างเคร่งครัด</p>	<p>พระอานนทเถระได้ฟังธรรมจากพระปุลณมานตานีบุตร ท่านให้โอวาทว่า ความคิดว่า เรามีเราเป็นมิได้ เพราะความยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หามิเพราะความไม่ยึดไม่ถือ เปรียบเสมือนหญิงสาวหรือชายหนุ่มผู้รักสวयรักงาม เมื่อมองดูเงาหน้าในกระจกหรือภาชนะอันใส ก็มองดูด้วยความยึดถือไม่ไข่มอง เพราะความไม่ยึดถือ</p> <p>รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ นั้นอย่างไรอย่างหนึ่งที่มีในอดีตหรือปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือไกล ทั้งหมด ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นเช่นนั้น ภิกษุผู้เห็นอย่างนั้น ย่อมเบื่อหน่ายคลายความกำหนัด หลุดพ้นและย่อมรู้ว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำก็ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีแล้ว</p>

^{๘๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๗/๑๕๕.

หลักธรรมที่สนับสนุนการบรรลุธรรม	
<p>พระมหากัสสปเถระได้นำ หลักการปฏิบัติธรรมว่า ด้วยหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ มีการพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม และปฏิบัติตามพุทธดำรัสที่ว่า ให้ท่านเจริญกายคตาสติ และมีองค์คุณของการปฏิบัติ ๓ คือ มีความเพียร มีความรู้ตัว มีสติ ซึ่งเป็นคุณที่จะทำให้เห็นสภาวะธรรมทั้งหลายที่ปรากฏตามความเป็นจริง กำจัดอภิชฌาและ โทมนัสในโลกนี้ได้</p>	<p>พระอานนทเถระได้นำหลักปฏิบัติธรรมว่าด้วยการเจริญกายคตาสติ ปฏิบัติอิริยาบถย่อยเกือบทั้งคืน ถึงเวลาใกล้รุ่ง ท่านลงจากที่จงกรมแล้ว เข้าไปสู่วิหาร จักนอนพัก นั่งบนเตียง ได้เอนกายลงทันทีที่เท้าทั้งสองพ้นจากพื้น แต่ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ท่านเว้นจากอิริยาบถ ๔ คือ ไม่นั่ง ไม่ยืน ไม่เดิน ไม่นอน ท่านได้กำหนดอิริยาบถย่อยอยู่ตลอดเวลา ด้วยการเจริญสัมปชัญญะบรรพ</p>
การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม	
<p>พระมหากัสสปเถระ ได้ปฏิบัติตามโอวาท ๓ ข้อ และชุตตควัตร ๑๓ ข้อ ดังกล่าวอย่างเคร่งครัด ท่านก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ด้วยการเจริญกายคตาสติ คือ ท่านมีการพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์อยู่เสมอ ท่านมีความเพียรอย่างหนักในการบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนา หลังจากบวชได้ ๗ วัน ในวันที่ ๘ ท่านก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภิตาทั้งหลาย</p>	<p>พระอานนทเถระได้ปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญกายคตาสติ ท่านลงจากที่จงกรมแล้ว เข้าไปสู่วิหาร คิดว่า จักนอนพัก นั่งบนเตียง ได้เอนกายลงทันทีที่เท้าทั้งสองพ้นจากพื้น แต่ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน เพราะมีการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน ท่านจึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์เว้นจากอิริยาบถ ๔ ได้แก่ ไม่นั่ง ไม่ยืน ไม่เดิน ไม่นอน ท่านบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ในระหว่างอิริยาบถ คือ ได้กำหนดอิริยาบถย่อยด้วยการเจริญสัมปชัญญะบรรพ ท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย</p>

๓.๓ คุณวิเศษระดับความเป็นพระอรหันต์ของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ

๓.๓.๑ คุณวิเศษของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ

พระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ เมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนาจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงส่งผลให้ท่านทั้ง ๒ รูปเป็นผู้ประกอบด้วยองค์คุณแห่งพระอรหันต์ เป็นผู้ไพบูลย์ หมดจด บริบูรณ์ ได้บรรลุคุณวิเศษมากมาย อันได้แก่ วิชชา ๓ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖ ตั้งข้อความในพระไตรปิฎก คัมภีร์ขุททกนิกาย อปทาน ได้ปรากฏข้อความ คำกล่าวของพระมหากัสสปเถระไว้ว่า

“คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล”^{๙๐} ส่วนพระอานนทเถระได้กล่าวไว้ว่า

^{๙๐} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๒๐/๖๓.

“การที่ข้าพเจ้ามาในสำนักของพระพุทธเจ้าเป็นการมาดีแล้วโดยแท้ วิชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภีธา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล้ว”^{๙๑}

เพราะเหตุนี้ คุณวิเศษของการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระจึงมีปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ท่านเป็นพระอรหันต์ที่ได้บรรลุเป็นพระปฏิสัมภีที่ปัตตบุคคล วิโมกข์ และพระฉฬภิญญบุคคล ส่วนพระอานนเถระ ท่านเป็นพระอรหันต์ได้บรรลุเป็นพระเทววิชชบุคคล พระปฏิสัมภีที่ปัตตบุคคล วิโมกข์และพระฉฬภิญญบุคคล ตามลำดับที่คัมภีร์ได้อธิบายไว้ ดังนั้นในทางปฏิบัติ ท่านได้บรรลุวิชา ๓ ก่อน ตามมาด้วยปฏิสัมภีธา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ตามลำดับ พระมหาเถระทั้ง ๒ เคยได้อบรมมาแต่อดีตชาติ กล่าวคือ เมื่อชาติก่อนนั้น ท่านต้องได้ประกอบบุญกุศลต่างๆ แล้ว ได้ตั้งอธิษฐานไว้โดยนัยว่า ต่อไปภายหน้า เมื่อข้าพเจ้าได้บรรลุมรรคผล ในศาสนาแห่งองค์สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดแล้วไซ้ ขอให้มรรคสิทธิमान จงพลันอุบัติขึ้นในขณะเดียวกันนั้นด้วยเทอญ ด้วยอำนาจบุพพาทิการเช่นนี้ มรรคสิทธิमानอุบัติขึ้นแห่งพระอริยมรรคญาณนั่นเอง ก็มรรคสิทธิमानที่อุบัติขึ้นพร้อมกับพระอริยะ มรรคญาณนี้ มีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑) เภฏฐิมรรคญาณ ได้แก่ มรรคสิทธิमानที่อุบัติขึ้น พร้อมกับขณะที่พระอริยะบุคคลทั้งหลายได้บรรลุพระอริยมรรคญาณเบื้องต้นทั้ง ๓ คือ พระโสดาปัตติมรรคญาณ ๑ พระสกิทาคามีมรรคญาณ ๑ พระอนาคามีมรรคญาณ ๑

๒) อรหัตตมรรคสิทธิमान ได้แก่ มรรคสิทธิमानที่อุบัติขึ้น พร้อมขณะที่พระอริยะบุคคลทั้งหลายได้บรรลุพระอริยมรรคญาณชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระอรหัตตมรรคญาณ เช่น มรรคสิทธิमानของพระอานนเถระ เป็นต้น

นอกจากจะหมายถึงฉานที่อุบัติขึ้น พร้อมกับการได้บรรลุพระอริยมรรคญาณ ด้วยอำนาจแห่งบุพพาทิการดังพรรณนามาแล้ว มรรคสิทธิमानนี้ ยังมีความหมายขยายไปถึงฉานที่อุบัติขึ้นแก่พระอนาคามีอริยะบุคคลสุขวิปัสสนาทั้งหลาย ผู้ซึ่งไม่เคยบำเพ็ญสมถกรรมฐาน ไม่เคยได้บรรลุฉานสมาบัติมาก่อน และเมื่อตอนจะได้บรรลุพระอริยมรรคญาณนั้น เภฏฐิมรรคสิทธิमानก็ไม่บังเกิดขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะว่าท่านไม่มีบุพพาทิการอันตนได้เคยสั่งสมอบรมไว้ในอดีตชาติแต่อย่างใด พระอนาคามีสุขวิปัสสนากะประเภทนี้ เมื่อถึงคราวที่จิตคือตายจากชาตินี้ ฉานพิเศษนี้ย่อมพลันอุบัติขึ้นแก่ท่านเป็นปัจจุบันทันด่วน ด้วยอำนาจแห่งสมาธิของท่าน ซึ่งเป็นไปอย่างแรงกล้าอยู่โดยธรรมดา

ต่อไปนี้จะได้อธิบายเนื้อความแห่งคุณวิเศษต่างๆ ที่เกิดขึ้นแล้วกับพระมหากัสสปเถระ และพระอานนเถระ มีดังนี้

๓.๓.๒ บรรลุเป็นพระเทววิชชบุคคล

พระอานนเถระเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงคุณวิเศษ ๓ ประการ เรียกอีกหนึ่งว่าพระเทววิชช หมายถึง พระอรหันต์ผู้มีญาณในการระลึกชาติได้ประการหนึ่ง รู้จิตและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไป

^{๙๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๖๒-๖๖๓/๑๐๐.

ตามกรรมประการหนึ่ง และหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย หรือความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะในตนอีกประการหนึ่ง ดังนี้

- ๑) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- ๒) จุตูปปาตญาณ คือ ญาณหยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปตามกรรม
- ๓) อาสวักขยญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย^{๙๒}

วิชา ๓ ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ได้ปรากฏข้อความไว้ว่า วิชา ๓ ความรู้แจ้ง ความรู้พิเศษ คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณเป็นเหตุให้ระลึกขันธ์ที่อาศัยอยู่ก่อนได้ ระลึกชาติได้ ๑ จุตูปปาตญาณ ญาณกำหนดรู้จุดและอุบัติแห่งสัตว์ทั้งหลาย เรียกอีกอย่างว่า ทิพพจักขุญาณ ญาณหยั่งรู้เห็นสัตว์ในภูมิต่างๆ ๑ และอาสวักขยญาณ ญาณหยั่งรู้ในธรรมที่สิ้นไปแห่งอาสวกิเลสทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวกิเลสทั้งหลาย ความตรัสรู้ธรรม ๑^{๙๓}

สรุปได้ว่า คุณวิเศษเหล่านี้เกิดขึ้นกับพระมหากัสสปเถระกับพระอานนเถระทั้ง ๒ รูปนั้น จะต้องเจริญสมถภาวนา จนได้บรรลุถึงรูปฌาน ๔ ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญสมถภาวนามา ตั้งแต่อดีตชาติของท่าน พอมาถึงสมัยของพระโคตมพุทธเจ้า เมื่อท่านได้บรรลุธรรม บุพกรรมเก่าที่เคยได้อบรมสั่งสมมาก็เกื้อหนุนให้ท่านได้รับคุณวิเศษนี้

๓.๓.๓ บรรลุเป็นพระสัมภีที่ปัตตบุคคล

พระมหากัสสปเถระกับพระอานนเถระเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงคุณวิเศษอีก ๔ ประการ เรียกอีกชื่อว่า พระปฏิสัมภีที่ปัตตะ หมายถึง พระอรหันต์ผู้มีปัญญาแตกฉานในอรรถ แตกฉานในธรรม แตกฉานในนิรุตติ และแตกฉานในปฏิภาณ ดังนี้

- ๑) อัถลปฏิสัมภี คือ ปัญญาแตกฉานในอรรถ หรือปรีชาแจ่มเจนในความหมาย
- ๒) ธัมมปฏิสัมภี คือ ปัญญาแตกฉานในธรรม หรือปรีชาแจ่มเจนในหลักธรรม
- ๓) นิรุตติปฏิสัมภี คือ ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ หรือปรีชาแจ่มเจนในภาษา
- ๔) ปฏิภาณปฏิสัมภี คือ ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณหรือปรีชาแจ่มเจนความคิด^{๙๔}หรือ

ความเข้าใจทำให้สามารถแก้ไขเหตุการณ์ได้ในเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉิน และกล่าวโต้ตอบได้ทันท่วง

ปฏิสัมภี ๔ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวไว้ว่า ความรู้ ๔ อย่างที่ถึงความแตกฉานในวัตถุ ๔ มีอรรถเป็นต้น ชื่อว่าปฏิสัมภี ๔ คือ ความรู้ในอรรถชื่อว่าอัถลปฏิสัมภี ความรู้ในธรรมชื่อว่าธัมมปฏิสัมภี ความรู้ในการกล่าวอรรถและธรรมตามหลักภาษา คือ ภาษาที่ดี ภาษาที่ถูกต้อง ชื่อว่านิรุตติปฏิสัมภี ความรู้ในญาณทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิสัมภี^{๙๕}

^{๙๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๒-๑๔/๖-๘.

^{๙๓} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ผลิตัมม์ บริษัท สำนักพิมพ์พีแทมแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๐-๑๐๑. ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๒.

^{๙๔} วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๕๔/๖๓๘., ชุ.ช.อ. (ไทย) ๘/๒๐๖.

^{๙๕} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๗๓๗., ดูเพิ่มเติมใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๑๘/๔๕๙.

ดังนั้น คุณวิเศษเหล่านี้ ที่บังเกิดขึ้นกับพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระทั้ง ๒ รูป นั้น จะต้องเกิดขึ้นจากการเจริญสมณภาวนาซึ่งจะต้องได้วิชา ๓ หรืออภิญญา ๖ ในเบื้องต้นเป็นบาทฐานก่อน จึงจะได้คุณวิเศษทั้ง ๔ ประการนี้

๓.๓.๔ บรรลุวิโมกข์ ๘

ในการอธิบายคุณวิเศษของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ ในหัวข้อนี้ จะแสดงลำดับแห่งวิโมกข์ ๘ ประการ ซึ่งคำว่า วิโมกข์ หมายถึง หลุดพ้น^{๙๖} ในทางพระพุทธศาสนาเถรวาทเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อนุปัปพวิหาร ๙^{๙๗} โดยจะแสดงเริ่มตั้งแต่ฌาน ๔ และอรุณฌาน ๔ ไปตามลำดับ ซึ่งเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการบรรลุธรรมของท่าน ภายหลังจากได้บรรลุปฏิสัมภทา ๔ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ดังนี้

๑) รูปฌาน ๔ ได้แก่

- ๑.๑ ปฐมฌาน(ฌานที่ ๑) มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา
- ๑.๒ ทุตติยฌาน(ฌานที่ ๒) มีองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
- ๑.๓ ตติยฌาน(ฌานที่ ๓) มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
- ๑.๔ จตุตถฌาน(ฌานที่ ๔) มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา^{๙๘}

พึงทราบว่า คำว่า ฌาน ๔ ตามปกติ หมายถึง รูปฌาน ๔ ดังนั้นในคำว่า รูปฌาน ๔ หรือ ฌาน ๔ ก็มีความหมายเท่ากัน, อนึ่ง ไม่พึงสับสนฌาน ๔ กับฌาน ๕ เพราะฌาน ๕ ก็คือ ฌาน ๔ นั้นเอง เป็นแต่ขยายละเอียดออกไปตามแนวอธิธรรม และฌานที่ ๕ ตามแนวพระอธิธรรมตรงกับฌานที่ ๔ ในที่นี้นั้นเอง (ฌานที่แยกเป็น ๔ เรียกว่าฌานจตุกกนัย เป็นแบบหลักที่พบทั่วไปในพระสูตร ส่วนฌานที่แยกขยายออกเป็น ๕ ตามแนวพระอธิธรรม เรียกว่า ฌานปัญจกนัย)

๒) อรูปฌาน ๔ ได้แก่

- ๒.๑ อากาสนัญญายตนฌาน คือ พงอากาศความว่างเปล่า เป็นอารมณ์
- ๒.๒ วิญญานัญญายตนฌาน คือ พงอากาศไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอารมณ์
- ๒.๓ อากิญจัญญายตนฌาน คือ พงความไม่มีอะไรเป็นอารมณ์
- ๒.๔ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน คือ พงความรู้ที่รู้ว่ามีอันใดหนึ่งก็ไม่มีหน้อยหนึ่งก็ไม่มี เป็นอารมณ์^{๙๙}

คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เรียกฌาน ๔ และอรุณฌาน ๔ นี้ว่าสมาบัติ ๘ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อนุปัปพวิหาร ๙ ซึ่งเป็นการสำเร็จในสมาบัติ ๘ แล้วนั่นเอง

ในการปฏิบัติบัติของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระทั้ง ๒ รูป ท่านได้ปฏิบัติกัมมัฏฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีองค์ประกอบสำคัญ คือ ท่านมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติระลึกไปตามฐานกาย ก็คือ การพิจารณากายคตาสติ จนทำให้ท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ พร้อมด้วยปฏิสัมภทาญาณ มีการบรรลุวิโมกข์วิโมกข์ ๘ เป็นต้น ก็จะได้อธิบายวิโมกข์ เป็นลำดับไป

^{๙๖} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๙.

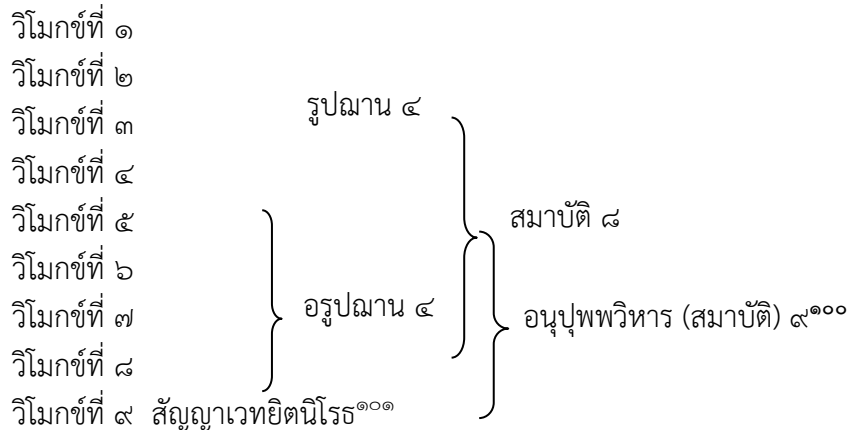
^{๙๗} อง.นวก.อ. (ไทย) ๓/๓๒-๓๓/๓๐๗., และ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๓๑.

^{๙๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๒/๗๐.

^{๙๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๒/๗๐.

๓) วิโมกข์ ๘ (อนุப்புพวิหาร ๙)

การบรรลุถึงวิโมกข์ ๘ ประการนี้ จะต้องเริ่มต้นจากการบรรลุในรูปฌาน ๔ ก่อนแล้วจึงบรรลุถึงอรุฌาน ๔ ตามลำดับ ส่วนในวิโมกข์ที่ ๙ คือ ผลของการสำเร็จในรูปฌานและอรุฌาน ดังนี้

วิโมกข์ ๘ คือ ความหลุดพ้น, ภาวะที่จิตปลอดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดึงเข้าไปในอารมณ์นั้นๆ อย่างปลอดตัวหรือปล่อยตัวเต็มที่ ซึ่งไปในขั้นตอนต่างๆ ๑. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย ได้แก่ รูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌาน โดยการเจริญกสิณ ที่กำหนดวัตถุในกายของตน เช่น สีผมต่างๆ เป็นต้น ๒. ผู้มีอรุสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก ได้แก่ รูปฌาน ๔ ของผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณ กำหนดในอารมณ์ภายนอก ๓. ผู้น้อมดึงไปว่า “งาม” ได้แก่ ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณ กำหนดสีที่งามหรือเจริญอัปมัญญา ๔. เพราะลวงเสียซึ่งรูปสัญญาประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ โดยมนสิการว่า อากาศหาที่สุคติได้ ๕. เพราะลวงเสียซึ่งอากาศัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญญาตนะอยู่ ๖. เพราะการก้าวลวงเสียซึ่งวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอากิญจัญญาตนะ โดยมนสิการว่า ไม่มีอะไรเลย ๗. เพราะลวงเสียซึ่งอากิญจัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะอยู่ ๘. เพราะลวงเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงสัญญาเวทิตนิโรธอยู่^{๑๐๒}

สรุปได้ว่า การบรรลุวิโมกข์ ๘ ของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนเถระนี้ เกิดขึ้นภายหลังจากการปฏิบัติสมกัมมัฏฐานจนบรรลุวิชา ๓ หรือปฏิสัมภิตา ๔ ตามลำดับ ซึ่งถือว่าเป็นการบรรลุถึงสมาธิระดับสูงสุด

๓.๓.๕ บรรลุเป็นพระฉฬภิญญบุคคล

พระมหากัสสปเถระกับพระอานนเถระเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงคุณพิเศษอีก ๖ ประการ เรียกอีกหนึ่งว่า พระฉฬภิญญะ หมายถึง พระอรหันต์ผู้สามารถแสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้ มีหุทิพย์ ที่สามารถกำหนด

^{๑๐๐} อง.นวก. อ. (ไทย) ๓/๓๒-๓๓/๓๐๗., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๒๘/๕๓๑.

^{๑๐๑} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙๕.

^{๑๐๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๘. ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๐/๒๗๖.

รู้ใจคนอื่นได้ ระวังชาติได้ มีตาทิพย์ และมีญาณที่ทำให้สิ้นอาสวะในตน ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากการบรรลุวิโมกข์ ๘ ประการ ดังนี้

- ๑) อิทธิวิชา หรืออิทธิวิธี คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้
- ๒) ทิพโศต คือ ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
- ๓) เจโตปริยญาณ คือ ญาณที่ทำให้กำหนดใจคนอื่นได้ คือทายใจเขาได้
- ๔) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
- ๕) ทิพยจักขุ คือ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์
- ๖) อาสวักขยญาณ คือ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป^{๑๐๓}

อภิญาญา ๖ ได้มีปรากฏข้อความเอาไว้ว่า ๑. อิทธิวิชา หรืออิทธิวิธี คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ตามต้องการได้ ๒. ทิพโศต ญาณที่ทำให้หูทิพย์ ๓. เจโตปริยญาณ ญาณที่กำหนดรู้ใจของผู้อื่นได้ ๔. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ ๕. ทิพยจักขุญาณที่ทำให้มีตาทิพย์ ๖. อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป อภิญาญาห้าข้อแรกเป็นโลกียะ (โลกียอภิญาญา) โลกียอภิญาญานี้ เลื่อมได้ ส่วนข้อท้ายเป็นโลกุตระ^{๑๐๔} (โลกุตระอภิญาญา) ได้แล้วไม่เลื่อม

คุณวิเศษเหล่านี้เกิดขึ้นจากการเจริญสมถภาวนาเหมือนกับพระเตวิชชะ โดยมากผู้ที่ได้บรรลุคุณวิเศษนี้จะต้องเจริญสมถภาวนามาก่อนเป็นอันดับแรก ภายหลังจากที่ได้อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตแล้ว จึงจะเป็นบาทฐานให้อภิญาญาเหล่านี้เกิดขึ้น^{๑๐๕} แต่ตามหลักฐานในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไม่ปรากฏว่าท่านได้ปฏิบัติมาตามแนวทางนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่า ผลที่เกิดขึ้นจากการบรรลุอภิญาญา ๖ นี้ เพราะมรรคสิทธิธัมม หมายถึง ฌานสมาธิที่ได้เคยสั่งสมอบรมไว้ ตั้งแต่ชาติปางก่อน เมื่อบรรลุธรรมในชาตินี้คุณวิเศษดังกล่าวจึงส่งผลให้ได้รับ ณ ขณะนั้น

ดังนั้น คุณวิเศษที่เกิดขึ้นจากการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระนั้น ท่านไม่ปรากฏได้วิชา ๓ อันได้แก่ ๑. ปุพเพนิวาสานุสติญาณ คือ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้ ๒. จตุปปตญาณ คือ ญาณหยั่งรู้จุด และอุบัติของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปตามกรรม ๓. อาสวักขยญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย แต่ท่านก็เป็นพระอริยะบุคคลสำเร็จเป็นพระอรหันต์เหมือนอย่างเดียวกับพระอานนเถระ ส่วนพระอานนเถระนั้น คือ ท่านเป็นพระอรหันต์ผู้ทรงคุณวิเศษ ๓ ประการ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิชชา ๓ จึงมีชื่อเรียกว่า พระเตวิชชบุคคล และภายหลังจากที่ได้บรรลุคุณธรรมในขั้นนี้แล้ว ท่านก็ได้บรรลุปฏิสัมภทา ๔ ท่านจึงมีชื่อเรียกว่า พระปฏิสัมภทปัตตบุคคล ตามมาด้วยการบรรลุวิโมกข์ ๘ ซึ่งเป็นบาทฐานให้ท่านบรรลุอภิญาญา ๖ เป็นลำดับสุดท้าย ท่านจึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่ง พระฉฬภิญญบุคคล ซึ่งคุณวิเศษที่เกิดขึ้น ดังกล่าว สันนิษฐานว่า เพราะมรรคสิทธิธัมม หมายถึง ฌานสมาธิที่ได้เคยสั่งสมอบรมไว้ตั้งแต่ชาติปางก่อน เมื่อบรรลุธรรมในชาตินี้คุณวิเศษ ดังกล่าวจึงส่งผลให้ได้รับ ณ ขณะนั้นเอง

^{๑๐๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๒๐๒.,
ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓๑/๓๐๗.

^{๑๐๕} พระพุทธโฆสเถระ สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๖๙๕.

๓.๔ สรุปท้ายบท

พระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระได้นำหลักการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีองค์ประกอบสำคัญ คือ ท่านมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ ระลึกรู้ไปตามฐานกาย ก็คือ การพิจารณากายคตาสติ อย่างต่อเนื่อง จนทำให้พระมหากัสสปเถระบวชแล้ว ปฏิบัติตามโอวาทและธุดงค์วัตร ดังกล่าว อย่างเคร่งครัด จึงทำให้ท่านได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ซึ่งสามารถจัดกิเลสตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด ด้วยการเข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ด้วยการบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนาในวันที่ ๘ หลังจากบวชก็ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ

ส่วนพระอานนทเถระ ท่านได้บำเพ็ญสมณธรรมอย่างหนัก ด้วยการเจริญกายคตาสติประกอบความเพียร ท่านจึงลงจากที่จงกรมล้างเท้าแล้วเข้าไปสู่วิหารนั่งบนเตียงด้วยคิดว่า จักพักผ่อนสักหน่อยหนึ่ง จึงได้เอนกายลงบนเตียง เท้าทั้งสองพันจากพื้น ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ขณะนั้นเอง จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย ด้วยการไม่ยึดมั่นในอุปาทาน ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ

พระมหากัสสปเถระนั้น เมื่อท่านสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว ในคัมภีร์พุทธศาสนา ท่านไม่ปรากฏได้วิชา ๓ ส่วนพระอานนทเถระ เมื่อท่านสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงส่งผลให้ท่านเป็นผู้ประกอบด้วยคุณแห่งพระอรหันต์ได้บรรลุคุณพิเศษ อันได้แก่ วิชา ๓ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ อภิญญา ๖

บทที่ ๓	๔๔
เปรียบเทียบการบรรลุลิทธิของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ	๔๔
๓.๑ ศึกษาการบรรลุลิทธิในพระพุทธานุชาเถระวาที.....	๔๔
๓.๑.๑ ความหมายของการบรรลุลิทธิ	๔๔
๓.๑.๒ หลักธรรมที่สำคัญต่อการบรรลุลิทธิ	๔๗
๓.๓.๓ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุลิทธิ	๕๓
๓.๓.๔ ผลของการบรรลุลิทธิตามประเภทของบุคคล.....	๕๘
๑) จำแนกตามประเภทของอินทรีย์.....	๕๘
๒) จำแนกตามประเภทของกิเลสที่ละได้ในแต่ละขั้น	๖๐
๓.๒ เปรียบเทียบการบรรลุลิทธิของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ	๖๓
๓.๒.๑ วิธีการปฏิบัติธรรมของพระมหากัสสปเถระ	๖๓
๓.๒.๒ หลักธรรมที่สนับสนุนการบรรลุลิทธิของพระมหากัสสปเถระ	๖๔
๓.๒.๓ การปฏิบัติเพื่อบรรลุลิทธิของพระมหากัสสปเถระ	๖๖
๓.๒.๔ วิธีการปฏิบัติธรรมของพระอานนทเถระ.....	๖๗
๓.๒.๕ หลักธรรมที่สนับสนุนการบรรลุลิทธิของพระอานนทเถระ.....	๖๘
๓.๒.๖ การปฏิบัติเพื่อการบรรลุลิทธิของพระอานนทเถระ.....	๗๒
๓.๓ คุณวิเศษระดับความเป็นพระอรหันต์ของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ	๗๔
๓.๓.๑ คุณวิเศษของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ	๗๔
๓.๓.๒ บรรลุเป็นพระตวิชชบุคคล	๗๕
๓.๓.๓ บรรลุเป็นพระสัมภีที่ปัตตบุคคล	๗๖
๓.๓.๔ บรรลุวิโมกข์ ๘	๗๗
๓.๓.๕ บรรลุเป็นพระฉฬภิญญบุคคล	๗๘
๓.๔ สรุปท้ายบท	๘๐

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ ๒ ประการ เพื่อศึกษาประวัติการบำเพ็ญบารมีของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ และเพื่อเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มาใช้ในการพัฒนาชีวิต การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ศึกษาค้นคว้าเอกสารจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาบาลี และภาษาไทยทั้งอรรถกถา และรวมทั้งตำรา เอกสารงานวิทยานิพนธ์ หรืองานวิจัยต่างๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้ได้บทสรุป และข้อเสนอแนะดังนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ สรุปผลวิจัย ดังนี้

๔.๑.๑ ผลจากการศึกษาประวัติและการสั่งสมบารมีของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ พบว่า บารมี คือ คุณธรรมที่นำไปสู่นิพพานอันประเสริฐด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา หรือบารมี ๓๐ ทศ ซึ่งผู้ที่สั่งสมบารมีได้นั้น ต้องมีจิตใจมุ่งมั่นต่อมรรค ผล นิพพาน

พระมหากัสสปะที่ท่านได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกในสมัยของพระพุทธเจ้า ซึ่งมีพระนามว่าปทุมุตตระ อดีตชาติของท่านสมัยนั้น เป็นเวทหะเศรษฐี มีทรัพย์สมบัติ ๘๐ โกฏิ ท่านได้อารธนาภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารที่จะถวายมากถึงหกล้านแปดแสนองค์ แล้วพระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า ท่านจะสมปรารถนาเป็นผู้เลิศทรงจุดศรัทธา “อีกแสนกัปนับจากนี้ ท่านจะเป็นพระสาวกที่ ๓ ของพระโคตมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า มหากัสสปเถระ”

พระมหากัสสปะ เมื่อเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา กัลยาณมิตร พรหมจารีเรียกท่านว่าพระมหากัสสปเถระ เป็นบุตรกปิลาพรหมณ์กัสสปโคตร ท่านมีชื่อว่า ปิปปลิว เรียกว่า กัสสปะ

ส่วนพระอานนทเถระ ที่ท่านได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกในสมัยพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ พระองค์นั้น อดีตชาตินั้นท่านเกิดเป็นน้องชายต่างมารดาของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ ท่านได้ชื่อว่า สุมณ ท่านถวายมหาทานตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ทูลขอความปรารถนาเป็นพุทธอุปัฏฐาก แล้วพระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า ท่านจะสมปรารถนา “ของพระโคตมพุทธเจ้านั้น ชื่อว่า พระอานนทเถระ”

พระอานนทเถระ ทรงเป็นเจ้าชายแห่งศากยวงศ์ โดยท่านเป็นพระโอรสของพระเจ้าอมิตทนะ การที่ท่านได้ชื่ออย่างนี้เพราะเมื่อคราวที่ท่านประสูติพระญาติทั้งหลาย มีความสลดซึ้งบันเทิงใจยิ่งแล้ว ท่านเป็นสหชาติของเจ้าชายสิทธัตถะ สหชาติ คือ ผู้ที่เกิดใน วัน เดือน ปีเดียวกัน กับเจ้าชายสิทธัตถะ

๔.๑.๒ ผลจากการศึกษาเพื่อเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ พบว่า การบรรลุธรรม หมายถึง ความสำเร็จหรือถึงจุดหมายในพระพุทธศาสนา ตั้งแต่การเข้าใจธรรมในระดับต้นๆ คือ ระดับโลกียะ จนถึงเข้าใจถึงธรรมในระดับมรรคผล คือ ระดับโลกุตตระ

การปฏิบัติธรรมผลของการปฏิบัติจะค่อยๆ ปรากฏขึ้นไปเป็นลำดับๆ ไป ตั้งแต่ระดับต่ำจนถึงระดับสูงสุด คือ การบรรลุอรหัตผล ระดับของการบรรลุธรรมนั้นมี ๔ ประการ คือ

- ๑) พระโสดาบัน ผู้เข้าถึงกระแส ท่านผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว
- ๒) พระสกทาคามี ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว ท่านผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว
- ๓) พระอนาคามี ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว
- ๔) พระอรหันต์ ผู้หมดจากกิเลสทั้งปวง ท่านผู้บรรลุอรหัตผลแล้ว

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา มี ๔ ลำดับ จัดเป็น ๔ คู่ คือ มรรค ๔ ผล ๔

หลักธรรมที่สำคัญที่นำไปสู่มรรคผลนั้น ได้แก่ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ อันเป็นธรรมของการตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรค

พระมหากัสสปเถระบรรลุพระโสดาบันเพราะได้รับโอวาท ๓ ข้อ จากพระศาสดา และท่านได้ปฏิบัติตามโอวาทและจุดดั่ง อย่างเคร่งครัดได้บรรลุธรรมด้วยการบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนาในวันที่ ๘ หลังจากบวชก็ได้บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ

พระอานนทเถระได้บรรลุพระโสดาบัน เพราะได้ฟังธรรมจากพระปุลณมณโฑนีบุตร และท่านได้บรรลุพระอรหันต์ เพราะท่านได้เดินจงกรม กำหนดกายคตาสติ จนจบปัจจุสมัยใกล้รุ่ง จึงลงจากที่จงกรม หมายถึงจะหยุดนอนพักผ่อนในวิหารสักครู่ก่อน แต่พอเอนกายลงนอน ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอนและเท้าทั้ง ๒ พ้นจากพื้น ก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาญาณ

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง เปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ ทำให้ได้ทราบประโยชน์อย่างมาก เช่น ทราบประวัติการบำเพ็ญบารมีของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ และทราบเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระ รวมทั้งข้อปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถมาเรียนรู้และใช้ประโยชน์อันจะก่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง เป็นพื้นฐานสำคัญในการประพฤติปฏิบัติ และที่สำคัญควรจะมีที่ฝึกฝนอบรมปฏิบัติ อันจะบังเกิดผลแก่ผู้ปฏิบัติได้มากตามสมควร

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปใช้

การนำผลของการวิจัยนี้ไปใช้ คือ ในขณะที่ฟังธรรมมีการเจริญวิปัสสนาภาวนา ทำให้เกิดการพัฒนาปัญญาตามแนวทางสติปัฏฐาน ๔ คือ มีกาย เวทนา จิต และธรรม มัชฌิมาปฏิปทา (อริยมรรคมีองค์ ๘) เป็นแนวทางเดียวที่จะสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลขั้นต่างๆ ในงานวิจัยนี้ได้แสดงวิธีปฏิบัติแบบสมถยานิก และวิปัสสนายานิก ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนา ๒ อย่าง คือ วิปัสสนาที่มีสมถนำหน้า และสมถที่มีวิปัสสนานำหน้า โดยอย่างละเอียดยังมีความเหมือนกัน หรือแตกต่างกันในประเด็นใด การเจริญวิปัสสนาจะต้องมีความเข้าใจ

ในการปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ และพระอรหันตสาวกได้ปฏิบัติมาไว้ว่า ด้วยกิจ ๔ อย่าง ในอริยสัจ ๔ เช่น ทุกขสมุทัย เป็นกิจที่ต้องกำหนดรู้ เป็นต้น ผู้ที่จะนำผลการวิจัยนี้ไปใช้ จะต้องเข้าใจในวิธีการเจริญวิปัสสนา และปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ เพื่อเข้าถึงสภาวะในอริยมรรคมืองค์ ๘ โดยสมบูรณ์

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาถึงการเปรียบเทียบการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระและพระอานนทเถระที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนา ในขณะที่ดำเนินการวิจัยมีประเด็นที่เกี่ยวข้องที่น่าสนใจ ควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติม ได้แก่

- ๑) ศึกษาโอวาท ๓ ประการ ตามแนวการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระ
- ๒) ศึกษาบทบาทการพุทธอุปัฏฐากของพระอานนทเถระ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

_____. **พระธรรมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

(๒) หนังสือ:

กรมวิชาการ. **ประวัติพุทธสาวก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมศาสนา. กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๐.

ตรีมิตร และคณะ. **ประวัติแห่งอนุพุทธ ๘๐ องค์**. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๓๐.

เทพพร มังธานี. **พระเจ้าสิบชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๔๓.

บรรจบ บรรณรุจิ. **อัสติมหาสาวก**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

ปัญญา ใบบางยาง. **๘๐ พระอรหันต์ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๓.

พร รัตนสุวรรณ. **คู่มือการฝึกอานาปานัสสติสมาธิ การฝึกสมาธิด้วยการกำหนดลมหายใจเข้าออก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๕.

พระกัมมัญฐานาจารย์ อู บัณฑิตาภิวงษ์. **โพชฌงค์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

พระคันธสาราภิวังศ์. **โพธิปักขิยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕.

พระคันธสาราภิวังศ์. **ส่องสภาวะธรรม**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโมป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.). ตรวจ
ชำระ. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑.

พระทันตาคาริยธัมมपालเถระ. **ปรมตถมถุสสา นาม วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา (ทฺติโย ภาโค)**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๗.

- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต). **ศัพท์วิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๐.
- พระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ. ๙). **คู่มือสอบอาวรณ์กรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- _____ . **วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๘.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ผลิธัมม์ บริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๖.
- พระพุทธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อจ อาสภมหาเถระ). พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.
- พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส: **พุทธานุกรมประวัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๘. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สยาดอ). **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโมป.ธ. ๙, Ph.D.) ตรวจชำระ. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีไอ เอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์อุปสโมป.ธ. ๙, Ph.D.) ตรวจชำระ. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีไอ เอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๓.
- _____ . **นิพพานถา**, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙ , M.A., Ph.D.). ตรวจชำระ. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดยห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.
- _____ . **มหาสติปัญญาสูตรทางสู่พระนิพพาน**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ. ๙ , M.A., Ph.D.). ตรวจชำระ. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรพรินต์ติ้ง, ๒๕๔๗.
- พระอัครกวีสังเถระ. **สัทนิตีธาตุมาลา**. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ. พระมหานิมิต ธรรมสาโร และ จำรูญธรรมดา แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธรรมาจารย์ อัครมหาภิกษุญาณาจารย์. **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอริรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔.
- _____ . **๑๐๐ ปี อัครมหาภิกษุญาณาจารย์**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอริรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔.
- _____ . **อภิธรรมตถวิภาวินิยา ปญจิกา นาม อตถโยชนา (ปจโม ภาค)**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (รจนา). พระเทพดิลก (ระแบบ จิตภาโณ) รวบรวมเรียบเรียง. **ธรรมปริทรรศน์ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สมบูรณ์ ตาสนธิ. **พระอรหันตสาวกบรรลุธรรมได้อย่างไร**. นนทบุรี: ธิงค์บีย อนด์บุ๊กส์, ๒๕๕๕.

(๓) วิทยานิพนธ์:

เจ้าอธิการจอย ฌมกโกโม (ฤทธิ์บันเริง). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหากัสสปเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระครูมนัสสิทธินิการ (มนโรม มโนจโร). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระรัฐบาลเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระมหาเกียรติขจร อภิวัฒน์ (อะสงค์). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระมหาสามารถ อธิจิตโต (มนัส). “ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการเจริญอานาปานสติในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระศิริชัย ภูริภาโณ (แช่นิม). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระปุลณมณฑานีบุตรเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระสุชาติ ธรรมธโช (แช่เจีย). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระโปฐิตเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระอธิการติเรก ธิรภาโณ (สีหะ). “ศึกษาการบรรลุธรรมของวิปัสสนายานิกบุคคล”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ภาคผนวก

การศึกษาเรื่อง “เปรียบเทียบการบรรลุลุทธิธรรมของพระมหากัสสปเถระกับพระอานนทเถระ” มีเนื้อหาบางส่วนที่ผู้วิจัยแสดงไว้โดยย่อ หรือมีเฉพาะหัวข้อธรรม ซึ่งยังมีรายละเอียดที่ควรทำความเข้าใจเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

๑. พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ พระสูตรตันปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ประกอบด้วยพุทธปทาน ปัจเจกพุทธापทาน และเถรปทาน ในเล่มที่ ๓๒ ข้อที่ ๓๘๘ หน้า ๔๘-๕๐ ได้กล่าวถึง พระมหากัสสปเถรปทาน และเล่มที่ ๓๒ ข้อที่ ๖๖๔ หน้า ๗๕-๗๗ ได้กล่าวถึง พระอานนทเถรปทาน

๒. พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ พระสูตรตันปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑ ประกอบด้วยพุทธปทาน ปัจเจกพุทธापทาน และเถรปทาน ในเล่มที่ ๓๒ ข้อที่ ๓๘๘ หน้า ๖๒-๖๔ ได้กล่าวถึง พระมหากัสสปเถรปทาน ที่ว่าด้วยประวัติในอดีตชาติของพระมหากัสสปเถระ และเล่มที่ ๓๒ ข้อที่ ๖๖๔ หน้า ๘๘-๑๐๐ ได้กล่าวถึง พระอานนทเถรปทาน ที่ว่าด้วยประวัติในอดีตชาติของพระอานนทเถระ

รายละเอียดด้านเนื้อหาที่แสดงเพิ่มเติมต่อไปนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้เริ่มศึกษา หรือเป็นการทบทวนองค์ความรู้ด้านปริยัติสำหรับผู้ที่มีความรู้อยู่แล้วจะทำให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้นเกี่ยวกับเนื้อหาที่ปรากฏในสารนิพนธ์ฉบับนี้

๔๘

ขุทฺทกนิกาย อปทาน

[๑. พุทธ

- [๓๕๗] ปฏิสัมภिता จตฺสฺโส วิโมกขาบีจ อฏฺฐิเม
 จพฺปิณฺณา สจฺฉิกตา กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺตึ.
 อิตถิํ สฺกํ อายสฺมา มหาโมคฺคฺคฺสฺสลาโน เถโร อีมา คาคาโย
 อภาสิคฺคาติ.
 มหาโมคฺคฺคฺสฺสลาโนเถรสฺส อปทานิํ ทุทฺธิยํ สมกฺกํ.

๓. มหากุสฺสปตฺเตราปทาน

- [๓๕๘] ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต โลกเชฏฺฐสฺส คาทิโน
 นิพฺพุเต โลกนาถสฺมี ปุชฺชํ กุพฺพนฺติ สทฺถุโน.
 [๓๕๙] อุกฺกุจฺจิกตา ชนตา อาโมทิตฺตปโปมิตฺตา
 เตสฺส สํเวชาเตสฺส ปีติ เม อปฺปชฺชต.
 [๔๐๐] ฌาติมิตฺเต สมานเตวฺวา อิทํ วจนฺมพฺุวี
 ปรินิพฺพุโต มหาวีโร หนฺต ปุชฺชํ กโรมฺ เส.
 [๔๐๑] สาธฺติ เต ปฏิสฺสฺสฺสฺวา ภิโย ฆาสิ ชนฺตฺสฺ เม
 พุทฺธสฺมี โลกนาถสฺมี กาทาม ปุณฺณสณฺจยํ.
 [๔๐๒] อกฺขมียํ สุกตํ กตฺวา สทฺทนต์ํ สมฺกุกตํ
 ทิยฺชาณํ ทคฺคสทฺตี วิมานํ นภฺมกุกตํ.
 [๔๐๓] กทฺวาน อกฺขมียํ^๑ ตคฺคํ กุสฺลปฺนฺตี^๒ จิตฺติทํ
 สกํ จิตฺตํ ปสาเททฺวา เจตฺติยํ ปุชฺชยฺตุคฺคณํ.

๑ จ.ม. หนมียํ ๒ จ.ม. ทาลปฺนฺตีทิ

๓. มหากัสสปเถรภาพทาน

ประวัติในอดีตชาติของพระมหากัสสปเถระ

(พระมหากัสสปเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า)

- [๓๙๘] ประชาชนพากันทำการบูชาพระผู้มีพระภาค
ผู้ศาสดาพระนามว่า**พหุุตตระ**
ผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้คงที่
ในเมื่อพระองค์ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก
ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
- [๓๙๙] หมู่ชนมีจิตรำเริง บ้านเทิงเบิกบาน ทำการบูชา
เมื่อหมู่ชนนั้นเกิดความสังเวช แต่ข้าพเจ้าเกิดความปีติยินดี
- [๔๐๐] ข้าพเจ้าได้เชิญญาติมิตรมาประชุมกันแล้วได้กล่าวคำนี้ว่า
พระผู้มีพระภาคผู้มีความเพียรมากได้ปรินิพพานแล้ว
ขอเชิญพวกเรามาทำการบูชาเถิด
- [๔๐๑] ญาติมิตรของข้าพเจ้าเหล่านั้นรับคำแล้ว
ก็ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความรำเริงเป็นอย่างยิ่งว่า
พวกเราจักทำการสั่งสมบุญ
ในพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก
- [๔๐๒] ข้าพเจ้าได้ช่วยกันสร้าง**อัครมัยเจดีย์**
เป็นเจดีย์ที่สร้างอย่างดี สูง ๑๐๐ ศอก กว้าง ๑๕๐ ศอก
เป็นดั่งวิมานสูงเสียดฟ้า สั่งสมบุญไว้แล้ว
- [๔๐๓] ข้าพเจ้าครั้งสร้างอัครมัยเจดีย์ ซึ่งงดงามด้วยแนวแห่งต้นตาล
ไว้ใกล้สถานที่ทำการบูชาเจดีย์นั้นแล้ว
ทำจิตของตนให้เลื่อมใส บูชาเจดีย์อันสูงสุด

วรรค]

๓. มหากัสสปเถรปาทาน

๖๓

- [๔๐๔] พระเจดีย์นั้นรุ่งเรืองอยู่(ด้วยรัตนะทั้ง ๗)
 ดุจกองไฟลุกโพลงอยู่ สองสว่างทั่วทั้ง ๔ ทิศ
 ดุจดั่งพญาไม้สาละออกดอกบานสะพรั่ง และดุษายรุ่งในอากาศ
- [๔๐๕] ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในท้องบรรจुพระบรมสารีริกธาตุนั้น
 สร้างกุศลเป็นอันมากแล้วระลึกถึงบุญกรรมแล้ว
 จึงไปเกิดยังสวรรค์ชั้นไตรทิพย์
- [๔๐๖] ข้าพเจ้าอธิษฐานยานทิพย์เทียมด้วยม้าสินธพ ๑,๐๐๐ ตัว
 วิมานของข้าพเจ้า สูงตระหง่าน ๗ ชั้น
- [๔๐๗] (ในวิมานนั้น) มีเรือนยอด ๑,๐๐๐ หลัง ทำด้วยทองคำล้วน
 รุ่งเรืองด้วยเดชของตน สองสว่างทั่วทุกทิศ
- [๔๐๘] ครั้งนั้น มีศาลาหน้ามุขทำด้วยแก้วทับทิมแม่เหล้าอื่นอยู่
 ศาลาหน้ามุขแม่เหล้านั้นมีรัศมีโชติช่วงรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ
- [๔๐๙] เรือนยอดซึ่งเกิดขึ้นด้วยบุญกรรม
 ที่บุญกรรมเนรมิตไว้อย่างดี
 ทำด้วยแก้วมณี โชติช่วงโดยรอบทั่วทุกทิศ
- [๔๑๐] แสงสว่างแห่งเรือนยอดซึ่งโชติช่วงอยู่เหล่านั้นได้สว่างเจิดจ้า
 ข้าพเจ้าปกครองเทวดาทั้งปวง นี่เป็นผลแห่งบุญกรรม
- [๔๑๑] ในปีที่ ๖๐,๐๐๐ (นับแต่กัปนี้ไป)
 ข้าพเจ้าเป็นกษัตริย์นามว่าอุพพิททะ มีชัยชนะ
 มีทวีปทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ครองแผ่นดิน
- [๔๑๒] ในภัทรกัปก็อย่างนั้นเหมือนกัน
 ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีพละทานุภาพมาก
 ยินดีพอใจในกรรมของตน^๑ ถึง ๓๐ ชาติ

^๑ กรรมของตน ในที่นี้หมายถึงทศพิธราชธรรม ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ ประการ คือ ทาน (การให้สิ่งของ) ศีล(ประพฤติดีงาม) บริจาคะ(ความเสียสละ) อาชชวะ(ความซื่อตรง) มัททวะ(ความอ่อนโยน) ตบะ(ไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ) อักโกธะ(ความไม่โกรธ) อวิหิงสา(ความไม่ข่มเหงเบียดเบียน) ชันตี(ความอดทน) อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม) (ขุ.อ.ป.อ. ๑/๔๑๒-๓/๓๒๒)

- [๔๑๓] ข้าพเจ้าเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔
 สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ
 ในคราวเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น
 ปราสาทของข้าพเจ้าสูงตระหง่านดังสายรุ้ง
- [๔๑๔] ปราสาทนั้นยาว ๒๔ โยชน์ กว้าง ๑๒ โยชน์
 มีกรุงชื่อว่า **รัมมกะ** มีกำแพงและค้ำยันคอง
- [๔๑๕] นครนั้น มีกำแพงและค้ำยันยาว ๕๐๐ โยชน์
 กว้าง ๒๕๐ โยชน์ มีหมู่ชนพลุกพล่านชวักไขว้
 ดั่งเมืองสวรรค์ชั้นไตรทิพย์
- [๔๑๖] เข็ม ๒๕ เล่มที่ใส่ไว้ในกล่องเข็มแล้ว
 ย่อมกระทบกันและกัน เบียดเสียดกันเป็นนิตย์ ฉันท
- [๔๑๗] แม้กรุงของข้าพเจ้าก็ฉันทนั้น
 พลุกพล่านชวักไขว้ไปด้วยช้าง ม้า และรถ
 มีมนุษย์ ชวักไขว้่นารีนรมย์ เป็นกรุงอันอุดม
- [๔๑๘] ข้าพเจ้า ต่อม กิน อยู่ในกรุงนั้น แล้วกลับไปเกิดเป็นเทวดาอีก
 ในภพสุดท้าย กุศลสมบัติได้มีแก่ข้าพเจ้า
- [๔๑๙] ข้าพเจ้าเกิดในตระกูลพราหมณ์ สะสมรัตนะไว้เป็นอันมาก
 สละทรัพย์ ๘๐ โกฏิ แล้วออกบวช
- [๔๒๐] คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิตา ๔ วิโมกข์ ๘
 และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว
 คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล

ได้ทราบว่ ท่านพระมหากัสสปเถระได้ภาสิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้

มหากัสสปเถรอปทานที่ ๓ จบ

วศก]

๑๐. อานนุทศเดราปทาน

๗๕

๑๐. อานนุทศเดราปทาน

[๖๔๔]	อารามทวารว นิกขมม วตฺสนุโต อมกฺวฏฺฐี ^๑	ปทุมุตฺตโร มหามุนี นิพฺพวาเปสิ มหาชน.
[๖๔๕]	ตตฺสทฺสฺสา ^๒ เท ธีว ปวีวาเรเนติ สมฺพทฺฐี	ฉพฺภินฺนุญา มหิทฺธิกา ฉายาว อนุปายินี ^๓
[๖๔๖]	หตฺถิกฺขนฺธโก อาสี สุจารุฎฺฐี ทิสฺวาน	เสทฺจจกฺกํ วรฺกฺกม ปีที ^๔ เม อุกฺปชฺชต.
[๖๔๗]	โอรุยฺห หตฺถิกฺขนฺธมหา รตนมยฺ อคฺกํ ^๕ เม	อุปกฺกณฺเณี นราสภ พฺพุทธฺเสฏฺฐจฺจสฺส ธารยิ.
[๖๔๘]	มม สกฺกปฺปมณฺเฑาย กํ กถํ จปยิตฺวาน	ปทุมุตฺตโร มหาอสิ อิมมา คาคา อภาสต.
[๖๔๙]	โย โส อคฺกํ อธารยิ กมทํ กิถฺถยิสฺสามิ	โสธฺนนาตฺถการุณฺสิท สุธเนต มม ภาสโต.
[๖๕๐]	ยิโต คนฺทฺวา ยมฺ โปโส อนุโรสฺสตี สมฺปทฺที	คฺุสิทํ อวสิสฺสตี อจฺจฉราหิ ปฺรทฺษโต.
[๖๕๑]	จกฺกฺกตฺติสฺสทฺทฺษทฺทํ จ นราธิโป ^๖ อฏฺฐจฺจสฺทํ	เทวราชฺชํ กวิสฺสตี วสุธํ อวสิสฺสตี.
[๖๕๒]	อฏฺฐจฺจปณฺเฑาสกฺกทฺทํ จ ปเทสฺราชฺชํ วิปฺลํ	จกฺกทฺทํ กวิสฺสตี มทฺธิยา การยิสฺสตี.

๑ ฉ. ม. อมกํ วฏฺฐี ๒ ฉ. ม. ตตฺสทฺสฺสตี ๓ ฉ. อนุปายินี ๔ ฉ. ม. วิทฺติ
๕ ฉ. ม. รตนามยฺ อคฺกํ ๖ ฉ. ม. พตฺธิโป

[๖๕๓]	กปุปสคตสหสสมุหิ โกตโม นาม โกตฺเตน	โอกุกากกุกตสมภโว สตฺถา โลเก ภวิสฺสติ.
[๖๕๔]	สภยานํ กุกตฺเตสฺส อานนฺโท นาม นามเน	ฉาติพนฺธุ ภวิสฺสติ อุปฺภจฺจาโก มหฺสิโน.
[๖๕๕]	อาคาบี นิปโก จาบี นิวาทวฺตฺติ อุกฺตฺตฺโร	พาสฺสจฺเจ สุกฺโกวิทฺโ สพฺพปาจี ภวิสฺสติ.
[๖๕๖]	ปธานํ ปทิตฺตฺโต โส สพฺพาสเว ปริยฺยาย	อุปฺสนฺโต นิรฺุปฺธิ นิพฺพายิสฺสคฺคฺยนาสโว.
[๖๕๗]	สนฺติ อารมฺยกา นาคา ติธปฺปินฺนา ^๑ มาตฺตฺกา	กุกฺขรฺวา สฺสจฺฉิหายนา อีสาทฺนฺคา อฺรพฺพฺหฺวา.
[๖๕๘]	อนฺกสคตสฺสสา สพฺเพ เท พุทฺธนาทฺสส	ปณฺฑิตาบี มหิตฺธิกา น โหนฺตุ ปณฺธิรมฺหิ เท. ^๒
[๖๕๙]	อาทียาเม นมฺสฺสามิ ปฺสนฺนจฺกฺโต สฺมโน	มชฺฉิเม อถ ปจฺฉิเม พุทฺธเสฏฺฐํ อุปฺภจฺฉิ.
[๖๖๐]	อาคาบี นิปโก จาบี โสคาปคฺคิผลํ ปคฺคฺโต	สมฺปชาโน ปฏฺิสฺสโต เสชฺภฺมึสฺสุ โกวิทฺโ.
[๖๖๑]	กปฺเปโต สคตสฺสเส ^๓ ทาทํ ภูมึ อนฺุปคฺคฺโต	ยํ กมฺมมภินฺนํ จิตฺตา สทฺธา มหฺปฺผลา. ^๔
[๖๖๒]	สฺวากทํ วท เม อาสิ คิสฺโส วิชฺชา อนฺุปคฺคฺตา	พุทฺธเสฏฺฐสฺส สฺนฺคิเก กทํ พุทฺธสฺส สาสนํ.

๑ ฉ. ม. ทิธา ปกิณฺนา ๒ ก. น โหนฺติ ปริวิมฺภิกา ๓ ฉ. ม. สคตสฺสโต กปฺเป,
๔ ฉ. ม. สทฺธมฺมาจลา ส. จิตฺตทฺธมฺมาจโล

วศก]

๑. สี่หาสนท่ายกคุณเดราปทาน

๗๗

[๖๖๓] ปฏิสมภิกขา จตสโต วิโมกฺขาบี จ อฏฺฐิเม
 ฉพภิญญา สจฺฉิกขา กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺติ.
 อิกฺคํ สุทํ อายสฺมา อานนฺโท เถโร อีมา คาคาโย อภาสิตฺถาคี.
 อานนฺทคฺคเดรสฺส อปทานํ ทสมํ สมคฺคํ.

ตสฺสุทฺธานํ

พุทฺโธ ปจฺเจกสมพุทฺโธ^๑ สารีปฺคุโต จ โกลีโต
 กสฺสโป อนุรุทฺโธ จ ปุณฺณคฺคเดโร อูปาติ จ
 โกฎฺฆอโย จาบี^๒ บิณฺโฑโต เรวโตนนฺทปณฺธิโต
 ฉ สทานิ จ ปยฺฆาส คาคาโย สพุพฺพบิณฺฑิกขา.

อปทานเน พุทฺธวคฺโค ปธโม.

๒. สี่หาสนียวศก

๑. สี่หาสนท่ายกคุณเดราปทาน

[๑] นิพฺพุเต โลกนาถมฺหิ สิกฺขุคฺคเต ทิปฺทุกฺคเม
 วิฑฺฒาวิเท^๑ ปาวจเน พหุชฺฌมฺหิ สาสเน.
 [๒] ปสนฺนจิตฺโต สุมโน สี่หาสนเมกาสฺหํ
 สี่หาสนํ กริกฺวาน ปาทบีจฺมกาสฺหํ.
 [๓] สี่หาสนเน จ วสฺสนฺเต ทวี คคฺค อกาสฺหํ
 เตน จิตฺกปฺปสาเทน คุสิคฺคํ อูปปชฺชหํ.

๑ ฉ. ม. ปจฺเจกพุทฺโธ จ ๒ ฉ. ม. อยฺฆาสโกฎฺฆอโย ๓ ก. วิฑฺฒาวิเท

๕๘

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน

[๑. พุทธ

[๖๔๓] คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘
และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล
ได้ทราบว่าคุณพระขทรวินยเวตเถระได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้
ขทรวินยเวตเถรอปทานที่ ๙ จบ

๑๐. อานันทเถรอปทาน

ประวัติในอดีตชาติของพระอานนทเถระ

(พระอานนทเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า)

- [๖๔๔] พระมหามุนีพระนามว่า **ปทุมุตตระ**
เสด็จออกจากประตูอารามแล้ว
ทรงบันดาลฝนคืออมตธรรมให้ตก ให้มหาชนสงบเย็นแล้ว
- [๖๔๕] พระชีณาสพ ๑๐๐,๐๐๐ รูปเหล่านั้น
ผู้เป็นนักปราชญ์ สำเร็จอภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก
แวดล้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ประดุจเงาติดตามพระองค์
- [๖๔๖] ข้าพเจ้าได้นั่งกั้นเศวตฉัตรอันประเสริฐเลิศอยู่บนคอช้าง
เพราะได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระรูปร่างงาม
ข้าพเจ้าจึงเกิดความปีติยินดี
- [๖๔๗] ข้าพเจ้าจึงลงจากคอช้างแล้วเข้าเฝ้า
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้่องอาจกว่านรชน
ข้าพเจ้าได้กั้นฉัตรแก้วของข้าพเจ้าถวายพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด
- [๖๔๘] พระผู้มีพระภาคพระนามว่า **ปทุมุตตระ**
ผู้ทรงแสวงหาคุณยิ่งใหญ่ ทรงทราบความดำริของข้าพเจ้า
จึงทรงพักการแสดงธรรมกถาไว้แล้วได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

วรรค]

๑๐. อานันทเถรปาทาน

๕๕

- [๖๔๙] เราจักพยากรณ์ราชกุมาร
ผู้ที่ได้กั้นฉัตรอันประดับด้วยเครื่องอลังการทองนั้น
ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด
- [๖๕๐] ราชกุมารนี้จัตติจากมนุษย์โลกนี้แล้ว
จักไปครองสวรรคค์ชั้นดุสิต
มีเหล่านางเทพอัปสรหอมล้อมเสวยสมบัติ
- [๖๕๑] จักครองเทวสมบัติ ๓๔ ชาติ
จักเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองแผ่นดิน ๑๐๘ ชาติ
- [๖๕๒] จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๘ ชาติ
จักครองความเป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบุลย์ในแผ่นดิน
- [๖๕๓] ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป)
พระศาสดาพระนามว่าโคตม ตามพระโคตร
ทรงสมภพในราชสกุลโศกกากราช จักอุบัติในโลก
- [๖๕๔] ราชกุมารนี้จักเป็นพระญาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ผู้เป็นธงชัยแห่งศากยตระกูล มีนามว่าอานนท
เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่
- [๖๕๕] มีความเพียร มีปัญญารักษาตน เผลี่ยวฉลาดในพาหุสัจจะ
ประพฤติด่อมตน ไม่แข่งกระด้าง
เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งปาฐะทั้งปวง
- [๖๕๖] พระอานนทนั้นมีจิตเด็ดเดี่ยวบำเพ็ญเพียร
เป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุปธิ
กำหนดรู้อาสวะทั้งปวง เป็นผู้ไม่มีอาสวะแล้วนิพพาน

- [๖๕๗] ช้างกฤษณชรเกิดในป่า เป็นช้างตระกูลมาตังคะ
 เสื่อมกำลังเมื่ออายุ ๖๐ ปี ตกมัน ๓ แห่ง
 มีางอนงาม ควรเป็นราชพาหนะ ฉันท
- [๖๕๘] แม้บัณฑิตหลายแสนรูปก็ฉันทนั้น มีฤทธิ์มาก
 ทั้งหมดเป็นพระอรหันต์ผู้ประเสริฐของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ
 ทานเหล่านั้นไม่เป็นเช่นนั้น ในการตัดสินใจ
- [๖๕๙] ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใสมีใจยินดีนอบน้อม
 ทั้งในปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม
 เป็นอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด
- [๖๖๐] ข้าพเจ้ามีความเพียร มีปัญญารักษาดน มีสติสัมปชัญญะ
 บรรลุโสดาปัตตผล เฉลียวฉลาดในเสขภูมิ
- [๖๖๑] ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป
 ข้าพเจ้าได้สร้างกรรมใดไว้
 ข้าพเจ้าได้บรรลุถึงภูมิแห่งกรรมนั้นแล้ว
 ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้วมีผลมาก
- [๖๖๒] การที่ข้าพเจ้าได้มาในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด
 เป็นการมาดีแล้วโดยแท้
 วิชชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับ
 คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว
- [๖๖๓] คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘
 และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว
 คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล
- ได้ทราบว่ ทานพระอนนทเถระได้ภษิตคาคาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้

อนนทเถรอปทานที่ ๑๐ จบ

อปทาน พุทธวรรคที่ ๑ จบบริบูรณ์

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ** : พระมหาวาสเทพ ญาณเมธี (น้ำพุ)
- ว/ ด/ ป/ เกิด** : วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๒
- สถานที่เกิด** : ๔๙ หมู่ ๔ ตำบลแก่นมะกรูด อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี
- การศึกษาทางโลก**
พ.ศ. ๒๕๕๕ : ปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ สาขาวิชาสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดพิบูลทอง พระอารามหลวง จังหวัดสิงห์บุรี
- การศึกษาทางธรรม**
พ.ศ. ๒๕๕๑ : สอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก สำนักเรียน วัดหนองขุนชาติจังหวัดอุทัยธานี
พ.ศ. ๒๕๕๒ : สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค สำนักเรียน วัดพิบูลทอง พระอารามหลวง จังหวัดสิงห์บุรี
- ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม**
พ.ศ. ๒๕๕๗ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ติดต่อกัน ๓๐ วัน (๑-๓๐ พฤษภาคม) ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม“ธรรมโมลี”อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา
พ.ศ. ๒๕๕๘ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ติดต่อกัน ๕ เดือน (๒๐ กรกฎาคม-๓๐ ธันวาคม) ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรมโมลี “ธรรมโมลี.” อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ติดต่อกัน ๒ เดือน
พ.ศ. ๒๕๖๐ : ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ สำนักวิปัสสนามหาสีสาสนแยกตำกุ่งย่างกุ้ง ประเทศสหภาพเมียนมาร์
: เป็นพระวิปัสสนาจารย์ อบรมพระสังฆาธิการ โครงการฝึกอบรมพระวิปัสสนา พระสังฆาธิการ เขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๓ รุ่นที่ ๖ ณ ศูนย์อบรมวิปัสสนากัมมัฏฐาน วัดพิบูลทอง พระอารามหลวง
- พรพชา/อุปสมบท** : วันที่ ๑๕ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๓ ณ วัดพิบูลทอง พระอารามหลวง ตำบลพิบูลทอง อำเภอท่าช้าง จังหวัดสิงห์บุรี
- ปีที่เข้าศึกษา** : ๒๕๕๘
- ปีที่สำเร็จการศึกษา** : ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน** : วัดพิบูลทอง พระอารามหลวง ตำบลพิบูลทอง อำเภอท่าช้าง จังหวัดสิงห์บุรี ๑๖๑๔๐
- โทรศัพท์** : ๐๙๘-๗๘๗-๒๘๙๑
- E-mail** : Vi11.5811405023@ g mail.com